

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ
ВАЗИРЛИГИ**

**БУХОРО МУҲАНДИСЛИК-ТЕХНОЛОГИЯ
ИНСТИТУТИ**

«Машинасозлик технологияси» кафедраси

«МУТАХАССИСЛИККА КИРИШ»

фанидан

ЎҚУВ УСЛУБИЙ МАЖМУА

Бухоро-2017

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ
БУХОРО МУХАНДИСЛИК –ТЕХНОЛОГИЯ ИНСТИТУТИ

Рўйхатга олинди
№ _____
201__ й. «__» _____

«Тасдиқлайман»
Ўқув ишлари бўйича проректор
_____ проф.Қ.Т.Олимов
«__» _____ 201__ й

“МАШИНАСОЗЛИК ТЕХНОЛОГИЯСИ” КАФДРАСИ

“Мутахассисликка кириш” фанидан

ЎҚУВ УСЛУБИЙ МАЖМУА

Билим соҳаси:	300000 – Ишлаб чиқариш техник соҳа
Таълим соҳаси:	320000 – Ишлаб чиқаришлар технологияси
Таълим	5321500 - Технологиялар ва жихозлар
йўналиши:	(машинасозлик)

Бухоро – 2017

Ўқув –услугий мажмуа Ўзбекистон Республикаси Олий ва Ўрта махсус таълим вазирлигида №_____рақам билан рўйхатга олинган ва 201__йил “_____да_____ -сонли буйруқ билантасдиқланган намунавий фан дастури асосида тузилган.

Тузувчилар:

Н.Ф.Ўринов – Бухоро муҳандислик – технология институти, “Машинасозлик технологияси” кафедраси мудири, доценти.

М.Ҳ.Саидова – Бухоро муҳандислик – технология институти, “Машинасозлик технологияси” кафедраси катта ўқитувчиси.

Такризчилар:

Х.М.Нуриддинов – Тошкент ирригатсия мелиоратсия институти, Бухоро филиали, “Сув хўжалиги ва мелиоратсия ишларини механизатсиялаш” кафедраси дотсенти, техника фанлари номзоди.

З.Р.Насуллаев - “ЎЗБЕК НЕФТЕГАЗ” МХК, “ЎЗНЕФТГАЗМАШ” АК, “Бухоро таъмирлаш механика заводи” ОАЖ бошқаруви раиси.

Ўқув – услубий мажмуа “Муҳандислик – қурилиш” факултетининг “Машинасозлик технологияси” кафедраси мажлисида (2017 йил “25.08.” “1” - сон баённома) муҳокама этилди ва факултетнинг ўқув –услугий кенгашига тавсия этилди.

Кафедра мудири: _____ доц. Н.Ф.Ўринов

Котиб: _____

Фаннинг ишчи ўқув дастури “Машинасозлик технологияси” кафедрасининг 2017 йил 25- августдаги “_1_” - сон йиғилишида муҳокамадан ўтган ва факултет кенгашида муҳокама қилиш учун тавсия этилган.

Кафедра мудири: _____ дотс. Н.Ф. Ўринов

Фаннинг ишчи ўқув дастури “Муҳандислик – қурилиш” факултети кенгашида муҳокама этилган ва фойдаланишга тавсия қилинган. (2017 йил 29- августдаги _1_- сонли баённома).

Факултет кенгаши раиси: _____ дотс. Ш.М. Мурадов

Ўқув услубий бошқарма бошлиғи _____ дотс. Ш.М.Ходжиев

МУНДАРИЖА

Кириш.....

1. Фан бўйича ишчи дастур.....

2. Фан бўйича назарий маълумотлар материаллари.....

3. Презентация(СД дискда илова қилинган).....

4. Тарқатма материаллар, мустақил таълим бўйича материаллар...

5. Амалий машғулотларнинг материаллари.....

Глоссарий.....

КИРИШ.

Ҳар бир жамиятнинг келажаги унинг ажралмас қисми ва ҳаётий зарурияти бўлган таълим тизимининг қай даражада ривожланганлиги билан белгиланади. Бугунги кунда мустақил тараққиёт йўлидан бораётган мамлакатимизнинг узлуксиз таълим тизимини ислоҳ қилиш ва такомиллаштириш, янги сифат босқичига кўтариш, унга илғор педагогис ва ахборот технологияларини жорий қилиш ҳамда таълим самарадорлигини ошириш давлат сиёсати даражасига кўтарилди. “Таълим тўғрисида”ги Қонун ва “Кадрлар тайёрлаш миллий дастури” нинг қабул қилиниши билан узлуксиз таълим тизими орқали замонавий кадрлар тайёрлашнинг асоси яратилди.

Таълимнинг барча босқичларига оид умумий педагогик ва дидактик талаб талабанинг дастурий билим, тасаввур ва кўникмалари асосида мустақил ишлаш самарадорлигини такомиллаштириш, илмий фикрлашга, ўқув фанига қизиқишини кучайтириш, касбий билимларини чуқурлаштириш, назарий ва амалий машғулоти мобайнида уларнинг фаоллигини оширишдан иборатдир. Жаҳон педагогик тажрибаси, замонавий педагогик технологияларнинг талабаларни фанларга қизиқтиришга, уларнинг мустақил ишлашда фаолликларини оширишга имконияти чексиз эканлигини тасдиқламоқда.

Таълимнинг бугунги вазифаси ўқувчиларни кун сайин ошиб бораётган ахборот- таълим муҳити шароитида мустақил равишда фаолият кўрсатишга, ахборот оқидамида оқилона фойдаланишга ўргатишдан иборатдир. Бунинг учун уларга узлуксиз равишда мустақил ишлаш имконияти ва шароитини яратиб бериш зарур.

Таълимнинг самарадорлигини ошириш, шахснинг таълим марказида бўлишини ва ёшларнинг мустақил билим олишларини таъминлаш учун таълим муассасаларига яхши тайёргарлик кўрган ва ўз соҳасидаги билимларни мустаҳкам эгаллашдан ташқари замонавий педагогик технологияларни ва интерфаол усулларни биладиган, улардан ўқув ва тарбиявий машғулотларни ташкил этишда фойдаланиш қоидаларини биладиган ўқитувчилар керак.

Таълим тамойиллари ўқув юртлари олдида турган улкан вазифалар асосида белгиланади. Улар таълим олдида турган асосий мақсадларни ҳал этишга ўз ҳиссасини қўшади.

“Кадрлар тайёрлаш миллий дастури” га мувофиқ республикамызда жаҳон андозаларига мос бўлган кўп босқичли таълим йўналишлари жорий қилинди. Таълим соҳасида олиб борилаётган ислохатларнинг асосини янги тизимда ташкил қилинган ўқув дастури ишлаб чиқилди ва дастурлар таркибига замонавий техника ва технологияни акс эттирувчи янги фанлар киритилди, мавжудлари такомиллаштирилди.

Ушбу ўқув услубий мажмуада “Инновацион технологилар” усули асосида назарий ва амалий дарс машғулотларини ўтказишда фойдаланиши мумкин бўлган замонавий педагогик технологиялар ҳамда интерфаол дарсларда ижодий равишда фойдаланиш мумкин бўлган тақдимот материаллари келтирилган.

№	МАЪРУЗА машғулоти мавзулари	МАЪРУЗА машғулоти соати	Мустақил таълим соати
1.	Кириш. Фаннинг мақсад ва вазифалари. Фаннинг бошқа фанлар билан боғлиқлиги. Фан ривожининг тарихи. Умумий тушунчалар.	2	2
2.	Ўзбекистон республикасининг конституцияси, “таълим тўғрисида”ги, “кадрлар тайёрлаш миллий дастури тўғрисида”ги қонун	2	4
3.	Олий таълимнинг тузилиши ва олийгоҳ ҳақида тушунча. Бакалавр иш фаолияти.	2	4
4.	Талабанинг ҳуқуқ ва вазифалари. Институт устави. Институт ички тартиб қоидалари. Ўқув-тарбиявий ва илмий – методик ишларнинг субъектлари, уларнинг ҳуқуқ ва мажбуриятлари.	2	4
5.	Библиография. Босма асарлар. Библиографиянинг тарихи. Китобнинг жамиятдаги урни.	2	4
6.	Ўқув жараёнини илмий асосда ташкил этиш. Намунавий ва ишчи ўқув режа. Намунавий ва ишчи фан дастурлари.	2	2
7.	Метрология, стандартлаш ва сертификатлаш. Катталиклар, бирликлар, халқаро бирликлар тизими.	2	4
8.	Соҳа тараққиётининг тарихий маълумотлари. замонавий ишлаб чиқариш корхоналари. Умуммашинасозлик буюмлари ишлаб чиқариш.	2	4
9.	Машинасозлик буюмлари технологиялари ва жихозлари. Намунавий технологик ва ностандарт технологик жихозлар элементлари, мослама ва ўлчаш асбоблари ва деталларини лойиҳалаш.	2	4
ЖАМИ:		18	36
Ҳаммаси:		54 соат	

№	Амалий машғулотлари мавзулари	Амалий машғулотлари соати	Мустақил таълим соати
1.	Таълим тўғрисидаги қонун ва кадрлар тайёрлаш миллий дастури билан ишлаш, унинг моддаларини ўрганиш.	2	2
2.	Олий таълим ва унинг тузилмасини ўрганиш	2	2
3.	Соҳа давлат таълим стандартини ва малака талабларини ўрганиш.	2	2
4.	Институт устави ва ички тартиб қоидаларини ўрганиш	2	2
5.	Библиография устида ишлашни ўрганиш.	2	2
6.	Намунавий ва ишчи ўқув режалар тузишни ўрганиш.	2	2
7.	Намунавий ва ишчи фан дастурлари билан ишлашни ўрганиш.	2	2
8.	Ўзбек тилида иш юритиш услуби ва ҳужжат турлари билан танишиш.	2	2
9.	Метрологик асосий аталамалар ва тушунчаларни ўрганиш.	2	2
<i>Жами:</i>		18соат	18 соат

т/р	Назорат турлари ва топшириқларнинг номланиши	Назорат турлари бўйича максимал балл	Ўтказиш вақти
1. Жорий назорат учун баллар тақсимооти		40 балл	Семестр давомида
МАЪРУЗА машғулотларида			
1.	Талабанинг МАЪРУЗА машғулотларида фаол иштирок этиши, мунтазам равишда конспект юритиб бораётганлиги учун	8	
Амалий машғулотларида			Муддати
2.	Талабанинг машғулотларда фаол иштирок этганлиги, берилган саволларга тўғри жавоб қайтарганлиги, амалий топшириқларни (ўқув элементлари бўйича) бажарганлиги учун	22	Семестр давомида
II.Оралиқ назорат		30 балл	Муддати

1.	МАЪРУЗА асосида тузилган модул топшириқлари бўйича	22	Семестрнинг 7-ҳафтаси
2.	Мустақил таълим учун тузилган модул топшириқлари бўйича	8	Семестрнинг 14-ҳафтаси
III. Якуний назорат		30 балл	Муддати
1.	Умумий ўқув курси бўйича тузилган топшириқлар асосида ўтказилади	0-30	Семестрнинг охириги ҳафтаси
ЖАМИ:		100 балл	

Талабалар билимини баҳолаш тизими:

т/р	Назорат туридаги топшириқларнинг номланиши	Максимал балл	ЖН ва ОН баллар тақсимооти	
1. Жорий назоратдаги баллар тақсимооти		40 б	20	20
МАЪРУЗА ва амалий машғулотларда		Максимал балл	1-ЖН	2-ЖН
1	Талабанинг маъруза ва амалий машғулотлардаги фаоллиги ва ўзлаштириш даражаси, дафтарларнинг юритилиши ва ҳолати	14	0-12	0-12
2	Мустақил таълим топшириқларининг ўз вақтида сифатли бажарилиши (кейс-стадилар, эссе, реферат, тақдимот ва бошқа турдаги мустақил таълим топшириқлари)	16	0-8	0-8
2. Оралиқ назорат		30 б	Муддати	
1	Оралиқ назорат ёзма шаклида ўтказилади (ёзма иш ўқитувчи томонидан қабул қилинади). Савол вариантлари оралиқ назоратгача ўтилга мавзулар юзасидан тузилган ҳисобланади.	30	Семестр давомида 18-ҳафтада	
3. Якуний назорат		30 б	Муддати	
1	Якуний назорат тест шаклида ўтказилади(тест ўқитувчи томонидан қабул қилинади). Талабалар тестга мустақил иш топшириғидан кейин қабул қилинади., вариантдаги саволлар умумий ўқув курсининг барча мавзуларини қамраб олган бўлиши шарт. тест варианты 30 та савол-жавобдан иборат Тўғри ва аниқ кўрсатилган ҳар бир савол учун 1 балл қўйилади.	30	Семестернинг охириги ҳафтасида	
Жами:		100 б		

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА

МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ

БУХОРО МУҲАНДИСЛИК - ТЕХНОЛОГИЯ

ИНСТИТУТИ

“МАШИНАСОЗЛИК ТЕХНОЛОГИЯСИ” КАФДРАСИ

“Мутахассисликка кириш” фанидан

Nazariy materiallar

Бухоро шаҳри

К И Р И Ш

Мустақил Ўзбекистоннинг буюк келажагини таъминловчи маънавий етук, юксак маданиятли, ватанпарвар ҳамда жаҳон андазалари даражасидаги юқори малакали ходимларни тайёрлаш жамиятимизнинг, хусусан барча таълим-тарбия масканларининг долзарб вазифаси бўлиб қолмоқда.

Миллий таълим-тарбия тизимини такомиллаштириш бўлғуси мутахассисларнинг онглилик даражаси ривожини билан уйғун олиб борилишини тақозо этади. Ходимларнинг онглилиги, лаёқати, салоҳияти ҳақида гап кетганда уларнинг иқтисодий қарашларини, иқтисодий тафаккурини ўстириш давр талабидан келиб чиқадиган долзарб масалага айланганлигига эътиборни қаратиш зарур. Шунинг учун бозор иқтисодиёти шароитида ёшларда бозор муносабатларига мос даражадаги иқтисодий тафаккур маданиятини шакллантириш шу куннинг муҳим муаммоларидан биридир. Бироқ одамларнинг онгини, ижтимоий руҳиятини, тафаккурини мустақилликнинг мазмуни ва талабларига мос, бозор эҳтиёжларига жавоб бера оладиган тарзда қайта ўзгартириш амалда осон кечмагани каби кишиларнинг ижтимоий фаолиятларида иқтисодий тафаккур маданиятини юксак даражага кўтариш ҳам ўзига хос мураккабликларга эгадир.

Мамлакатимизда мустақиллик йиллари қабул қилинган таълим ва тарбияга оид меъёрий ҳужжатлар Олий ва ўрта махсус тизимида талаба ёшларда иқтисодий тафаккурни шакллантиришда муҳим омиллардан ҳисобланади. Улар моҳияти ва мазмунининг асосан икки ёъналиши ёшларга иқтисодий билим бериш ва тарбиявий ишларни иқтисодиёт масалалари билан қўшиб олиб бориш орқали амалга оширилади. Янги тизимнинг ўзига хос жиҳатлари бор. Шунга амал қилинмаса орқага кетиш бўлиши табиий, албатта. Шу мезондан келиб чиқадиган бўлсак, таълим тизими ўзгартирилгач, барча соҳада ютуқларга эришилади.

Ёшларга чуқур ва пухта билим бериш ҳамда уларнинг билимини назорат этиш, шу ёъл билан ҳар томонлама етук мутахассисларни тайёрлаш борасида Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги 1999 йил 8 июнда 124-рақамли Низомни тасдиқлаган эди. Ушбу Низомга кўра талабалар билимини якуний баҳолаш ёзма равишда олиб борилиши кўрсатилган ва шу муносабат билан ҳар бир фан ўқитувчиси ўз фанига тегишли бўлган "таянч" ибораларини маъруза матнини тузиши топширилган.

Мазкур маърузалар матни юқорида айтиб ўтилган талаблар асосида ёзилган бўлиб, машинасозлик технологияси, машинасозлик ишлаб чиқаришини жиҳозлаш ва автоматлаштириш мутахассисликлари учун услубий кўрсатма сифатида ёзилди, у бўлғуси бакалаврларни тайёргарлигини таъминлаш масаласини ҳал этишни кўзда тутди.

1-МАЪРУЗА

МАВЗУ: КИРИШ. “МУТАХАССИСЛИККА КИРИШ” ФАНИНИНГ МАЗМУНИ, ПРЕДМЕТИ ВА МЕТОДИ

РЕЖА:

1. Кириш. Фаннинг мазмуни.
2. Фаннинг предмети ва объекти.
3. Фаннинг методи ва унинг элементлари.
4. Фаннинг “Машинасозлик технологияси” бакалавриат таълим йўналиши ўқув режасида тутган ўрни ва бошқа фанлар билан ўзаро боғлиқлиги.

Адабиётлар:

1. Каримов И.А. Янгича фикрлаш ва ишлаш-давр талаби.-Т.: Ўзбекистон, 1997.-222 б.
2. Каримов И.А. Баркамол авлод орзуси. -Т.: Шарқ, 2000. – 245 б.
3. Каримов И.А. Баркамол авлод–Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори. -Т.: Шарқ, 1999.-64 б.

Менинг энг катта ишончим ёш авлоддир. Замонавий билимга эга, одобли, илмли, кўрсанг ҳавасинг келадиган, баркамол ва шижоатли фарзандларимиздир. Мен ўзимнинг тақдиримни ҳам, мамлакатимиз тақдирини ҳам ана шуларнинг қиёфасида кўраман – деб мамлакатимизнинг биринчи президенти И.Каримов таъкидлаганлар.

Республикамизнинг биринчи Президенти Ислом Каримов Ватанимизни юксак даражада ривожланган, тсивилизатсиялашган мамлакатга айлантиришга асос бўладиган беш асосий тамойилни ишлаб чиқди:

1. Иқтисоднинг сиёсатдан устунлиги.
2. Давлат бош ислохотчи.
3. Қонун устуворлиги.
4. Кучли ижтимоий сиёсат
5. Ислохотларнинг босқичма-босқичлиги.

Бу тамойиллар тараққиётнинг ўзбек модели бўлиб, унинг асосида мамлакатимизда ислохотлар амалга оширилиб борилди. Улар халқимиз томонидан тўла қувватланди, янги жамият куриш сари ташланган биринчи қадамлар йўлида энг тўғри йўл эканлигини кўрсатди. Аммо ҳаёт тўхтаб қолмайди, шароит ўзгаради, вазият бошқача бўлади, мавжуд қадриятлар ўрнига бошқаси келади. Бундай ҳол фақат республикамизда эмас, балки бутун дунё миқёсида содир бўлмоқда.

Ҳозирги куннинг энг муҳим вазифаси мамлакатимизда ижтимоий ҳаётнинг барча соҳаларида юз бераётган ислохотларни янги поғонага кўтаришдан иборатдир. Бунда ворисликни ва узвий кетма-кетликни сақлаб қолиш катта аҳамиятга эга. Шу муносабат билан мамлакатимиз биринчи Президентининг 2002 йил августда Ўзбекистон Республикаси олий Мажлисида демократик ўзгаришларни янада чуқурлаштиришнинг асосий йўналишлари ва Ўзбекистонда фуқоралик жамияти асосларини шакллантиришнинг қуйидаги етти устувор йўналишлари тўғрисидаги кўрсатмалари муҳим аҳамият касб этди:

1. Мустақилликни бундан буён ҳам асраб-авайлаш, ҳимоя қилиш ва мустаҳкамлаш.
2. Мамлакатимизда хавфсизлик ва барқарорликни, давлатимизнинг ҳудудий яхлитлигини, сарҳадларимиз дахлсизлигини, фуқароларимизнинг тинчлиги ва осойишталигини таъминлаш.
3. Бозор ислохотларини янада чуқурлаштириш кучли бозор инфратузилмасини яратиш, барқарор ва ўзаро мутаносиб, мустаҳкам иқтисодиётнинг муҳим шарти бўлган эркин иқтисодиёт тамойилларини жорий этиш.
4. Инсон ҳуқуқлари ва эркинликларини, сўз ва матбуот эркинлигини, шунингдек, ошкораликни, жамиятда ўтказилаётган ислохотларнинг очиқлигини таъминлайдиган демократик тамойилларни сўзда ёки қоғозда эмас, амалий ҳаётда жорий қилиш.
5. Жамият ҳаётида нодавлат ва жамоат ташкилотларининг ўрни ва аҳамиятини кескин кўтариш, “Кучли давлатдан кучли жамият сари” деган тамойилни ҳаётга жорий этиш.
6. Суд-ҳуқуқ соҳасини ислоҳ қилишни давом эттириш, суд-ҳуқуқ идораларининг мустақиллиги ва таъсирчан фаолиятини сўзда эмас, амалда таъминлаш.
7. Барча ислохотларимизнинг бош йўналиши ва самарадорлигининг пировард натижасини белгилаб берадиган инсон омили ва мезони эканлигини назарда тутиш. Бу устувор йўналишнинг марказида маънавият, ахлоқ-одоб, маърифат каби ўлмас қадриятларининг туриши.

Мамлакатимиз биринчи Президенти “Ўзбекистон келажаги буюк давлат” деганларида Сиздек юксак дидли, ўқув-уқувли, қобилиятди, салоҳиятли, фозил фарзандларимизни назарда тутганликларини унутманг. **“Елим деб, юртим деб, ёниб яшаш керак”**лигини дилингизга жо этинг, Сизлардан аждодлар руҳи шод бўлсин, ота-боболарингиз, халқингиз, миллатингиз ва келажак авлод мамнун бўлсин. Баркамол, чинакам инсоний фазилатларга эга бўлган инсон бўлиб улғайинг. Бунинг учун:

Мустақил Ватан тақдирини ўз тақдирингиз билан чамбарчас боғланг, бутун фаолиятингизни она диёрга ва унинг буюк келажагига бахшида этинг.

Ватанимиз мустақиллиги, Ўзбекистон Республикаси Конституцияси асосида барпо этилган давлат тузумини, демократия ва қонунчиликни, халқ томонидан сайланган мамлакат Президентининг обрў-еътиборини сақланг ва мустаҳкамланг.

Демократия неъматларининг оддий истеъмолчиси эмас, балки уларнинг фаол яратувчиси ва ҳимоячиси бўлиб етишинг.

Халқимиз тарихини пухта ўрганинг. Боболаримиз – Муҳаммад ал-Хоразмий, Аҳмад ал-Фарғоний, Имом ал-Бухорий, ат – Термизий, Абу НАср Форобий, Абу Али ибн Сино, Абу Райҳон Беруний, Баҳоуддин Нақшбанд, Мирзо Улуғбек, Алишер Навоий, Заҳириддин Муҳаммад Бобурдек аждодларимиз қолдирган меросга амал қилинг, уларнинг номлари билан фахрланинг.

Аждодлар, ота-боболар эътиқод қилган динимиз маънавий қадриятларини ҳармат қилинг. Одамлар руҳиятини, уларнинг қувонч ва ташвишлари, мақсад ва интилишларини англашга, аҳил, покиза, меҳр-мурувватли, оқибатли, номусли, ориятди бўлишга, адолат ва инсоф билан яшашга интилинг.

Сиз муқаддас динимиздан ғаразли сиёсий мақсадларда фойдаланишга интилувчи шахслар ва кучларга қарши аёвсиз кураш олиб боринг.

Фуқаролик жамиятининг энг муҳим таркибий қисмлари бўлган маънавият, ахлоқ-одоб, маърифат келгуси фаолиятингизни асосини ташкил этсин.

Ёшлик – доноликни ўрганадиган давр. Ҳозирги замон билимларини чуқур эгалланг. Соҳибқирон Амир Темурнинг **“Билаги зўр бирни йиқар, билими зўр мингни”** деган ўғитига амал қилинг.

Умрни бугун-ерта деб орқага сурманг. Вақтдан оқилона фойдаланинг. Ўз устингизда тинмай ишланг. Билингки, халқингиз, ота-онангиз Сиздан етук инсон, жамиятнинг фаол фуқароси бўлиб етишиб чиқишингизни кутмоқда.

Тил бойлиги тафаккур бойлигидир. Давлат тилини мукаммал эгалланг, уни ҳурмат қилинг. Хорижий тилларни ўрганинг ва пухта билинг.

Кексалар, ўқитувчилар, устозлар, мураббийларни эъзозланг ва улуғланг. Уларнинг ўғитларига доимо амал қилинг.

Оила жамиятнинг дуру гавҳари, унинг фаровонлиги, миллат кўзгуси эканлигини дилга жо этинг. Ота-оналар олдидаги фарзандлик бурчингизни тўла адо этинг.

Аввало, гўзал ахлоқни, кейин донишмандликни ўрганинг. Одамга ярашадиган, унинг ҳуснига –ҳусн қўшадиган либос бу одоб-ахлоқ либоси эканлигини доимо ёдда тутинг.

Оқил ва донолар билан суҳбатдош бўлинг, илмингиз ҳар қанча кўп бўлса ҳам, уни янада бойитишга интилинг.

Билингки, кўп нарсани билиб кам сўзлаган, ўз билимига мағрур бўлиб, билимдонлик қилмаган одам энг ақлли ва ҳурматга сазовор одам ҳисобланади.

Ёшлик чоғингизда унга хос бўлган жасорат, келажакка ишонч, бунёдкорлик, билимга чанқоқлик, софдиллик, самимиятлик каби олижаноб хислатларни ўзингизда мужассамлантиринг, токи улар камолотга интилган йўлингизда Сизга ҳамроҳ бўлсин.

Мамлакатимиз биринчи Президентимиз Ислом Каримов Сизларга шу муқаддас заминни сақлаш зарурлиги тўғрисида қалб сўзлари билан мурожаат этади: **“Ей болам, сенинг Ватанинг битта – барчамизга азиз, бетакрор мана шу Ўзбекистон. Ота-боболарингни хоки шу ерда ётибди. Шу муқаддас замин сени дунёга келтирган, сен уни обод этишинг, ҳимоя қилишинг шарт”** деб таъкидлаганлар.

Фанни ўрганишдан мақсад - мутахассислик ҳақида тушунча олиш, мутахассисликка оид атама ва иборалар билан танишиш, ишлаб чиқариш корхоналарига саёҳат уюштириб яқиндан танишиш, кутубхоналардан фойдаланишни ургатиш, давлат тилида иш юритиш ҳужжатларини ургатишдан иборат.

Фаннинг вазифаси – таълим муассасаси, мутахассислик кафедраси, библиография коидалари, **“Ўзбекчармпоябзали”** ишлаб чиқариш соҳасида ҳозирги даврда олиб борилаётган илмий изланиш йўналишлари, етакчи

мамлакатларда олиб борилаётган ишлар, республикамизда фаолият кўрсатиб турган саноат корхоналари ҳақида билимга эга бўлиш, давлат тилида иш юритиш ҳужжатларини қўллашни ўргатиш.

“Мутахассисликка кириш” фанини ўзлаштириш жараёнида бакалавр:

- олий таълим муассасалари ва кафедралари;
- соҳа тараккиёти ва ривожланиш боскичлари;
- библиографиянинг профессионал хизматлари;
- бакалаврларга қуйиладиган малакавий ва ахлоқий талаблар;
- иш ҳужжатларини юритиш **ҳақида тасаввурга эга бўлиши;**
- олий таълим муассасаси ва кафедраларини;
- китоб устида ишлаш усулларини;
- талабанинг ҳукуки ва вазифаларини;
- ташкилотларнинг ишчи ҳужжатларини;
- метрология асосларини қўллашни **билиши ва фойдалана олиши;**
- ўқув жараёнини илмий асосда ташкил этиш;
- китоб устида ишлаш;
- конспект ва тезисларни тайёрлаш;
- корхона ва ташкилотларда узбек тилида иш юритиш;
- иш юритишда керакли ҳужжатлар;
- хизмат хатларини қўллаш кўникмаларига эга бўлиши керак;
- кутубхоналардан фойдаланиш;
- техник улчашлар.
- улчаш воситалари.
- ишлаб чиқариш жараёнини автоматлаштириш;
- китоб устида ишлаш.
- конспект ва тезисларни тайёрлаш **малакаларига эга бўлиши керак.**

“Мутахассисликка кириш” - умумкасбий фани ҳисобланади. Мазкур дастурни амалга ошириш учун талаба ўқув режасида режалаштирилган “Чарм ва мўйна буюмлари материалшунослиги ва товаршунослик”, “Полимерлар физикаси ва кимёси” “Тармоқ кимёси ва технологияси”, “Чарм ва мўйна буюмлари конструксиялаш”, “Чарм ва мўйна буюмлари технологияси” фанларидан билим ва кўникмаларга эга бўлиши талаб этилади.

“Мутахассисликка кириш” фани – асосий фан ҳисобланиб, шу соҳадаги мутахассисларни тайёрлашда конструкторлик, технологик ва ишлаб чиқаришда зарур бўладиган билим ва кўникмаларни шакллантиришда асос бўлиб хизмат қилади. “Мутахассисликка кириш” фанини тўлиқ ўзлаштирган талаба технологиялар ва жихозлар йўналиши бўйича етук мутахассис сифатида фаолият кўрсатади, ўз билимини шу йўналишда тинимсиз ошириш имкониятига эга бўлади.

Талаба “Мутахассисликка кириш” фанини ўзлаштиришда таълимнинг инноватсион усулларида фойдаланиши, янги педагогик, ахборот ва интернет технологияларини тадбиқ қилиши муҳим аҳамият касб этади. Фанни ўзлаштиришда дарслик, ўқув ва услубий қўлланмалар, МАЪРУЗА матнлари, тарқатма материаллар, электрон материаллар, вертуал стендлар, илғор педагогик технологиялардан, компьютер дастурларидан ва интернет тизимларидан фойдаланилади.

Таянч иборалар:

Олий таълим, муассаса, кафедра, соҳа тараққиёти, бакалавр, талаб, - талабанинг ҳукуки ва вазифаларини, метрология, ўқув жараёни.

НАЗОРАТ САВОЛЛАРИ:

1. Фанни ўрганишдан мақсад
2. Фаннинг вазифаси

2-МАЪРУЗА

МАВЗУ: ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИНING КОНСТИТУТСИЯСИ, “ТАЪЛИМ ТЎҒРИСИДА”ГИ, “КАДРЛАР ТАЙЁРЛАШ МИЛЛИЙ ДАСТУРИ ТЎҒРИСИДА”ГИ ҚОНУН

РЕЖА:

1. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси.
2. Таълим тўғрисидаги қонун. Қонуннинг мақсади, қонун ҳужжатлари, таълим соҳасидаги давлат сиёсатининг асосий принтсиплари.
3. Билим олиш ҳукуки.
4. Давлат таълим стандарти.
5. Таълим тизими ва турлари. Таълим жараёнида қатнашувчиларни ижтимоий ҳимоя қилиш. Таълим тизимини бошқариш.
6. Кадрлар тайёрлаш миллий дастури. Миллий дастурнинг мақсади ва вазифалари.
7. Кадрлар тайёрлашнинг миллий модели. Кадрлар тайёрлаш тизимининг асосий йўналишлари

Адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. Т.:2014.
2. Ўзбекистон Республикаси “Таълим тўғрисида”ги Қонуни. Т.: 1997
3. Кадрлар тайёрлаш миллий дастури. Т.:1997
4. Таълим ва тарбия жараёнларини ташкил этишнинг меъёрий-ҳукуқий асослари. Т.:2015
5. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2001 йил 16 августдаги “Олий таълимнинг давлат таълим стандарти. Асосий қоидаларни тасдиқлаш тўғрисидаги №343 сонли қарори.

Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси ўн иккинчи чақириқ Ўзбекистон Республикаси Олий кенгашининг ўн биринчи сессиясида 1992 йил 8 декабрда қабул қилинган.

2002 йил 27 январда ўтказилган умумхалқ референдуми натижаларига кўра ҳамда унинг асосида қабул қилинган 2003 йил 24 апрелдаги Ўзбекистон Республикасининг Қонунига мувофиқ Конституциянинг ХВИИИ, ХИХ, ХХ, ХХИИИ бобларига тузатиш ва қўшимчалар киритилган.

Ўзбекистон Республикасининг 2007 йил 11 апрелдаги Қонуни билан Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 89-моддасига, 93-моддасининг

15-бандига, 102-моддасининг иккинчи қисмига тузатишлар киритилган, 2008 йил 25 декабрдаги ЎРҚ-194 билан 77-моддага ўзгартиш киритилган.

Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг Ахборотномаси, 1993 йил, №1, 4-модда; 1994 й., №1, 5-модда; 2005 й., №1, 18-модда; Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 2003 йил, №3-4, 27-модда; Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси палаталарининг Ахборотномаси, 2007 йил, №4, 162-модда; 2008 йил, №12, 637-моддага тузатишлар киритилган.

Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси **муқаддима, олти бўлим, йигирма олти боб ва 128 моддадан** иборат. Шунга кўра Конституциянинг қуйида моддалари:

41- модда. Ҳар ким билим олиш ҳуқуқига эга. Бепул умумий таълим олиш давлат томонидан кафолатланади. Мактаб ишлари давлат назоратидадир.

42- модда. Ҳар кимга илмий ва техникавий ижод эркинлиги, маданият ютуқларидан фойдаланиш ҳуқуқи кафолатланади. Давлат жамиятнинг маданий, илмий ва техникавий ривожланишига ғамхўрлик қилади.

Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси муқаддимаси қуйидагиларни ўз ичига олади:

Ўзбекистон халқи:

инсон ҳуқуқларига ва давлат суверенитети ғояларига содиқлигини тантанали равишда эълон қилиб, ҳозирги ва келажак авлодлар олдидаги юксак масъулиятини англаган ҳолда, ўзбек давлатчилиги ривожининг тарихий тажрибасига таяниб, демократия ва ижтимоий адолатга садоқатини намоён қилиб, халқаро ҳуқуқнинг умум эътироф этилган қоидалари устунлигини тан олган ҳолда, республика фуқароларининг муносиб ҳаёт кечиришларини таъминлашга интилиб, инсонпарвар демократик ҳуқуқий давлат барпо этишни кўзлаб, фуқаролар тинчлиги ва миллий тотувлигини таъминлаш мақсадида, ўзининг мухтор вакиллари сиймосида Ўзбекистон Республикасининг мазкур Конституциясини қабул қилади.

"**Таълим тўғрисида**"ги қонун 1997 йил 29 августда Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг ИХ-сессиясида қабул қилинган. Ушбу Қонун фуқароларга таълим, тарбия бериш, касб-хунар ўргатишнинг ҳуқуқий асосларини белгилайди ҳамда ҳар кимнинг билим олишдан иборат конституциявий ҳуқуқини таъминлашга қаратилган.

Ўзбекистон Республикасининг Таълим тўғрисидаги қонун **В боб, 34 моддадан** ташкил топган.

Қонуннинг мақсади: қонун фуқароларга таълим, тарбия бериш, касб-хунар ўргатишнинг ҳуқуқий асосларини белгилайди ҳамда ҳар кимнинг билим олишдан иборат конституциявий ҳуқуқини таъминлашга қаратилган.

Таълим тўғрисидаги қонун ҳужжатлари: ушбу Қонундан ҳамда бошқа қонун ҳужжатларидан иборат.

Қорақалпоғистон Республикасда таълим соҳасидаги муносабатлар Қорақалпоғистон Республикасининг қонун ҳужжатлари билан ҳам тартибга солинади.

Агар Ўзбекистон Республикасининг халқаро шартномасида таълим тўғрисидаги қонун ҳужжатларидагидан ўзгача қоидалар белгиланган бўлса, халқаро шартнома қоидалари қўлланилади.

Таълим соҳасидаги давлат сиёсатининг асосий принтиплари: Таълим Ўзбекистон Республикаси ижтимоий тараққиёти соҳасида устувор деб эълон қилинади.

Таълим соҳаидаги давлат сиёсатининг асосий принтипларини қуйидагилардан иборат:

- таълим ва тарбиянинг инсонпарвар, демократик характерда экандиги;
- таълимнинг узлуксизлиги ва изчиллиги;
- умумий ўрта, шунингдек ўрта махсус, касб-хунар таълимининг мажбурийлиги;
- ўрта махсус, касб-хунар таълимининг йўналишини: академик литсейда ёки касб-хунар коллежида ўқишни танлашнинг ихтиёрийлиги;
- таълим тизимининг дунёвий характерда эканлиги;
- давлат таълим стандартлари доирасида таълим олишнинг ҳамма учун очиқлиги;
- таълим дастурларини танлашга ягона ва табақалаштирилган ёндашув;
- билимни бўлишни ва истеъдодни рағбатлантириш;
- таълим тизимида давлат ва жамоат бошқарувини уйғунлаштириш.

Билим олиш ҳуқуқи: Жинси, тили, ёши, ирқий, миллий мансублиги, эътиқоди, динга муносабати, ижтимоий келиб чиқиши, хизмат тури, ижтимоий мавқеи, турар жойи Ўзбекистон Республикаси ҳудудида қанча вақт яшаётганлигидан қатъи назар, ҳар кимга билим олишда тенг ҳуқуқлар кафолатланади.

Бошқа давлатларнинг фуқаролари Ўзбекистон Республикасида халқаро шартномаларга мувофиқ билим олиш ҳуқуқига эга.

Республикада истиқомат қилаётган фуқаролиги бўлмаган шахслар билим олишда Ўзбекистон Республикаси фуқаролари билан тенг ҳуқуқларга эга.

Давлат таълим стандартлари. Давлат таълим стандартлари умумий ўрта, ўрта махсус, касб-хунар ва олий таълим мазмунига ҳамда сифатига қўйиладиган талабларни белгилайди.

Давлат таълим стандартларини бажариш Ўзбекистон Республикасининг барча таълим муассасалари учун мажбурийдир.

Таълим тизими:

Ўзбекистон Республикасининг **таълим тизими** қуйидагиларни ўз ичига олади:

давлат стандартларига мувофиқ таълим дастурларини амалга оширувчи давлат ва нодавлат таълим муассасалари;

таълим тизимининг фаолият кўрсатиши ва ривожланишини таъминлаш учун зарур бўлган тадқиқот ишларини бажарувчи илмий-педагогик муассасалар;

таълим соҳасидаги давлат бошқарув органлари, шунингдек уларга қарашли корхоналар, муассасалар ва ташкилотлар.

Ўзбекистон Республикасининг таълим тизими ягона ва узлуксиздир.

Таълим турлари:

Ўзбекистон Республикасида таълим қуйидаги турларда амалга оширилади:

мактабгача таълим;
умумий ўрта таълим;
ўрта махсус, касб-хунар таълими;
олий таълим;
олий ўқув юртидан кейинги таълим;
кадрлар малакасини ошириш ва уларни қайта тайёрлаш;
мактабдан ташқари таълим.

Таълим олувчиларни ижтимоий ҳимоя қилиш.

Таълим муассасасида таълим олувчилар қонун ҳужжатларига ва норматив ҳужжатларга мувофиқ имтиёзлар, стипендия ва ётоқхонада жой билан таъминланади.

Таълим муассасалари ходимларини ижтимоий ҳимоя қилиш. Таълим муассасалари ходимларига иш вақтининг қисқартирилган муддат белгиланади, ҳақи тўланадиган йиллик узайтирилган таътиллار ва қонун ҳужжатларида назарда тутилган имтиёзлар берилади.

Таълим муассасалари иш ҳақиға мўлжалланган мавжуд маблағлар доирасида мустақил равишда ставкалар, мансаб окладларига табақалаштирилган устама белгилашга ҳамда меҳнатга ҳақ тўлаш ва рағбатлантиришнинг турли шакллари қўллашга ҳақли.

Етим болаларни ва ота-оналарининг ёки бошқа қонуний вакилларининг васийлигисиз қолган болаларни ўқитиш. Етим болаларни ва ота-оналарининг ёки бошқа қонуний вакилларининг васийлигисиз қолган болаларни ўқитиш ва уларни боқиш давлатнинг тўла таъминоти асосида қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда амалга оширилади.

Жисмоний ёки руҳий ривожланишида нуқсони бўлган болалар ва ўсмирларни ўқитиш. Жисмоний ёки руҳий ривожланишида нуқсони бўлган, шунингдек узоқ вақт даволанишга муҳтож бўлган болалар ва ўсмирларни ўқитиш, уларни тарбиялаш ҳамда даволаш учун ихтисослаштирилган таълим муассасалари ташкил этилади. Болалар ва ўсмирларни ушбу таълим муассасаларига юбориш ва улардан чиқариш ота-оналарининг ёки бошқа қонуний вакилларининг розилиги билан психологик-тиббий-педагогик комиссиянинг ҳулосасига биноан амалга оширилади.

Ихтисослаштирилган таълим муассасаларининг ўқувчилари қисман ёки тўла давлат таъминотида бўлади.

Ижтимоий ёрдамга ва тикланишга муҳтож бўлган шахслар учун ўқув-тарбия муассасалари. Алоҳида шароитларда тарбияланиш ва ўқишга муҳтож бўлган болалар ва ўспиринлар учун уларнинг билим олиши, касб тайёргарлиги ва ижтимоий тикланишини таъминлайдиган ихтисослаштирилган ўқув-тарбия муассасалари ташкил этилади.

Озодликдан маҳрум қилиш тариқасидаги жазони ўташ муассасаларида сақланаётган шахсларнинг таълим олиши ва мустақил билим олиши учун қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда шароитлар яратилади.

Таълим соҳасидаги Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг ваколатлари.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг таълим соҳасидаги ваколатларига қуйидагилар киради:

- таълим соҳасида ягона давлат сиёсатини амалга ошириш;
- таълим соҳасидаги давлат бошқаруви органларига раҳбарлик қилиш;
- таълимни ривожлантириш дастурларини ишлаб чиқиш ва амалга ошириш;
- таълим муассасаларини ташкил этиш, қайта ташкил этиш ва тугатиш тартибини белгилаш;
- таълим муассасаларини аккредитатсиядан, педагог, илмий кадрларни аттестатсиядан ўтказиш тартибини белгилаш;
- бошқа давлатларнинг таълим муассасаларига Ўзбекистон Республикасининг ҳудудида таълим фаолияти билан шуғулланиш ҳуқуқини берувчи рухсатиомалар бериш;
- қонун ҳужжатларига мувофиқ хорижий давлатларнинг таълим тўғрисидаги ҳужжатларини тан олиш ва ҳужжатларнинг эквивалент эканлигини қайд этиш тартибини белгилаш;
- давлат таълим стандартларини тасдиқлаш;
- давлат томонидан тасдиқланган намунадаги маълумот тўғрисидаги ҳужжатларни тасдиқлаш ва уларни бериш тартибини белгилаш;
- давлат грантлари миқдори ва таълим муассасаларига қабул қилиш тартибини белгилаш;
- давлат олий таълим муассасасининг ректорларини тайинлаш;
- таълим олувчиларни аккредитатсия қилинган бир таълим муассасасидан бошқасига ўтказиш тартибини белгилаш;
- қонун ҳужжатларига мувофиқ бошқа ваколатлар.

Таълимни бошқариш бўйича махсус ваколат берилган давлат органларининг ҳуқуқ доираси. Таълимни бошқариш бўйича махсус ваколат берилган давлат органларининг ҳуқуқ доирасига қуйидагилар киради:

- таълим соҳасида ягона давлат сиёсатини рўёбга чиқариш;
- таълим муассасалари фаолиятини мувофиқлаштириш ва услуб масалаларида уларга раҳбарлик қилиш;
- давлат таълим стандартлари, мутахассисларнинг билим савияси ва касб тайёргарлигига бўлган талаблар бажарилишини таъминлаш;
- ўқитишнинг илгор шакллари ва янги педагогик технологияларни, таълимнинг техник ва ахборот воситаларини ўқув жараёнига жорий этиш;
- ўқув ва ўқув-услибият адабиётларини нашр этишни ташкил қилиш;
- таълим олувчиларнинг якуний давлат аттестатсияси ва давлат таълим муассасаларида экстернат тўғрисидаги низомларни тасдиқлаш;
- давлат олий таълим муассасасининг ректорини тайинлаш тўғрисида Вазирлар Маҳкамасига таклифлар киритиш;
- педагог ходимларни тайёрлашни, уларнинг малакасини оширишни ва қайта тайёрлашни ташкил этиш;
- қонун ҳужжатларига мувофиқ бошқа ваколатлар.

Таълим муассасасини бошқариш. Таълим муассасасини унинг раҳбари бошқаради. Таълим муассасаларида қонун ҳужжатларига мувофиқ фаолият кўрсатадиган жамоат бошқаруви органлари ташкил этилиши мумкин.

Таълим соҳасидаги давлат бошқаруви органлари билан нодавлат таълим муассасалари ўртасидаги ўзаро муносабатлар. Таълим соҳасидаги давлат бошқаруви органлари нодавлат таълим муассасаларида таълим тўғрисидаги қонун ҳужжатларига риоя этилишини назорат қилади.

Нодавлат таълим муассасалари таълим тўғрисидаги қонун ҳужжатларини бузган тақдирда, аккредитатсия қилган органлар уларнинг фаолиятини қонун ҳужжатларига мувофиқ тўхтатиб қўйишга ҳақли.

Нодавлат таълим муассасаларига қабул давлат ўқув юртлари учун белгиланган тартибда ва муддатларда амалга оширилади.

Ўзбекистон Республикасининг Кадрлар тайёрлаш миллий дастури Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси IX сессиясида 1997 йил 29 августда қабул қилинган.

Ўзбекистон Республикасининг Кадрлар тайёрлаш миллий дастури **умумий қоидалар, В боб, 25- бўлимдан** ташкил топган.

Мазкур дастурнинг **мақсади** таълим соҳасини тубдан ислоҳ қилиш, уни ўтмишдан қолган мафкуравий қарашлар ва сарқитлардан тўла ҳалос этиш, ривожланган демократик давлатлар даражасида, юксак маънавий ва ахлоқий талабларга жавоб берувчи юқори малакали кадрлар тайёрлаш Миллий тизимини яратишдир.

Ушбу мақсадни рўёбга чиқариш қуйидаги **вазифалар** ҳал этилишини назарда tutади:

- «Таълим тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси Қонунига мувофиқ таълим тизимини ислоҳ қилиш, давлат ва нодавлат таълим муассасалари ҳамда таълим ва кадрлар тайёрлаш соҳасида рақобат мухитини шакллантириш негизида таълим тизимини ягона ўқув-илмий-ишлаб чиқариш мажмуи сифатида изчил ривожлантиришни таъминлаш;
- таълим ва кадрлар тайёрлаш тизимини жамиятда амалга оширилаётган янгиланиш, ривожланган демократик ҳуқуқий давлат қурилиши жараёнларига мослаш;
- кадрлар тайёрлаш тизими муассасаларини юқори малакали мутахассислар билан таъминлаш, педагогик фаолиятнинг нуфузи ва ижтимоий мақомини кўтариш;
- кадрлар тайёрлаш тизими ва мазмунини мамлакатнинг ижтимоий ва иқтисодий тараққиёти истиқболларидан, жамият эҳтиёжларидан, фан, маданият, техника ва технологиянинг замонавий ютуқларидан келиб чиққан ҳолда қайта қуриш;
- таълим оловчиларни маънавий-ахлоқий тарбиялашнинг ва маърифий ишларнинг самарали шакллари ҳамда услубларини ишлаб чиқиш ва жорий этиш;
- таълим ва кадрлар тайёрлаш, таълим муассасаларини аттестатсиядан ўтказиш ва аккредитатсия қилиш сифатига баҳо беришнинг ҳолис тизимини жорий қилиш;
- янги ижтимоий- иқтисодий шароитларда таълимнинг талаб қилинадиган даражаси ва сифатини, кадрлар таерлаш тизимининг амалда фаолият кўрсатиши ва барқарор ривожланишининг

кафолатларини, устуворлигини таъминловчи норматив, моддий-техника ва ахборот базасини яратиш;

- таълим, фан ва ишлаб чиқариш самарали интеграциялашувини таъминлаш, тайёрланаётган кадрларнинг миқдори ва сифатига нисбатан давлатнинг талабларини, шунингдек нодавлат тузилмалари, корхоналар ва ташкилотларнинг буюртмаларини шакллантиришнинг механизмларини ишлаб чиқиш;
- узлуксиз таълим ва кадрлар тайёрлаш тизимига бюджетдан ташқари маблағлар, шу жумладан чет эл инвестициялари жалб этишнинг реал механизмларини ишлаб чиқиш на амалиётга жорий этиш;
- кадрлар тайёрлаш соҳасида ўзаро манфаатли халқаро ҳамкорликни ривожлантириш.

Миллий дастурнинг мақсад ва вазифалари босқичма-босқич рўёбга чиқарилади.

Биринчи босқич (1997-2001 йиллар) – мавжуд кадрлар тайёрлаш тизимининг ижобий салоҳиятини сақлаб қолиш асосида ушбу тизимни ислоҳ қилиш ва ривожлантириш учун ҳуқуқий, кадрлар жиҳатидан, илмий – услубий, молиявий – моддий шарт – шароитлар яратиш.

Иккинчи босқич (2001-2005 йиллар) – Миллий дастурни тўлиқ рўёбга чиқариш, меҳнат бозорининг ривожланиши ва реал ижтимоий – иқтисодий шароитларни ҳисобга олган ҳолда унга аниқликлар киритиш.

Учинчи босқич (2005 ва ундан кейинги йиллар) – тўпланган тажрибани таҳлил этиш ва умумлаштириш асосида, мамлакатни ижтимоий – иқтисодий ривожлантириш истиқболларига мувофиқ кадрлар тайёрлаш тизимини такомиллаштириш ва янада ривожлантириш.

Кадрлар тайёрлаш миллий моделининг асосий таркибий қисмлари қуйидагилардан иборат:

шахс – кадрлар тайёрлаш тизимининг бош субъекти ва объекти, таълим соҳасидаги хизматларнинг истеъмолчиси ва уларни амалга оширувчи;

давлат ва жамият - таълим ва кадрлар тайёрлаш тизимининг фаолиятини тартибга солиш ва назорат қилишни амалга оширувчи кадрлар тайёрлаш ва уларни қабул қилиб олишнинг кафиллари;

узлуксиз таълим – малакали рақобатбардош кадрлар тайёрлашнинг асоси бўлиб, таълимнинг барча турларини, давлат таълим стандартларини, кадрлар тайёрлаш тизими тузилмаси ва унинг фаолият кўрсатиш муҳитини ўз ичига олади;

фан – юқори малакали мутахассислар тайёрловчи ва улардан фойдаланувчи, илғор педагогик ва ахборот технологияларини ишлаб чиқувчи;

ишлаб чиқариш – кадрлар бўлган эҳтиёжни, шунингдек уларнинг тайёргарлик сифати ва савиясига нисбатан қўйиладиган талабларни белгиловчи асосий буюртмачи, кадрлар тайёрлаш тизимини молия ва моддий-техника жиҳатидан таъминлаш жараёнининг қатнашчиси.

Давлат ва жамият узлуксиз таълим ва кадрлар тайёрлаш тизими барча учун очиқ бўлишини ва ҳаёт ўзгаришларига мосланувчанлигини таъминлайди.

Кадрлар тайёрлаш тизимини ривожлантиришнинг асосий йўналишлари:

Кадрлар тайёрлаш тизимни шакллантириш ва ривожлантириш қуйдаги устувор йўналишларни қамраб олади:

Таълимнинг узлуксизлигини таъминлаш

Таълимнинг ўз ичига мактабгача таълим, умумий ўрта ва ўрта махсус, касб-ҳунар таълимини қамраб олувчи янги узлуксиз ва изчил тизими барпо этилади. Олий касб-ҳунар таълимининг бакалаврлар ва магистрлар тайёрлашни назарда тутувчи икки босқичли тизими жорий этилади. Аспирантура ва докторантура фаолияти ривожланиб боради. Кадрлар малакасини ошириш ва уларни қайта тайёрлаш бўйича рақобатбардош таълим муассасалари вужудга келтирилади.

Педагог ва илмий-педагог кадрлар тайёрлаш, қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш

Педагог кадрларнинг малакасини ошириш ва уларни қайта тайёрлашнинг замон талабларига мослашувчан, таълимнинг юқори сифатли ва барқарор ривожланишини кўзловчи тизими вужудга келтирилади. Педагог кадрларни илдам қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш, рақобатбардош даражада уларнинг касб сифатини қўллаб-қувватлаш таъминланади.

Олий таълим муассасаларида давлат таълим стандартларига мос юқори малакали ўқитувчилар тайёрлаш бўйича махсус факультетлар, шунингдек республика вилоятларида умумий ўрта махсус, касб-ҳунар таълими учун ўқитувчилар ва мутахассислар малакасини ошириш ва уларни қайта тайёрлаш юзасидан махсус марказлар ташкил этилади.

Таълим жараёнини мазмунан ислоҳ қилиш

Кадрларни ўқитиш ва тарбиялаш миллий тикланиш принтсиплари ва мустақиллик ютуқлари, ҳалқнинг бой миллий, маънавий ва интеллектуал салоҳияти ҳамда умумбашарий қадриятларга таянган, инсонпарварликка йўналтирилган таълимнинг мазмуни давлат таълим стандартлари асосида ислоҳ қилинади. Таълим олувчининг шахсига, унда таълим ва билимларга бўлган иштиёқни кучайтиришга, мустақил иш тутишни, ифтихор ва инсоний кадр-қиммат туйғусини шакллантиришга алоҳида эътибор берилади.

Маънавий-ахлоқий тарбия ва маърифий ишлар

Ёш авлодни маънавий-ахлоқий тарбиялашда ҳалқнинг бой миллий маданий-тарихий анъаналарига, урф-одатлари ҳамда умумбашарий қадриятларга асосланган самарали ташкилий, педагогик шакл ва воситалари ишлаб чиқилиб, амалиётга жорий этилади. Шахсни тарбиялаш ва уни ҳар томонлама камол топтиришнинг устуворлиги таъминланади. Умумий ҳамда педогогик маданиятни ошириш мақсадида, мамлакат, аҳолиси орасидаги маърифий ишлар такомиллаштириб борилади.

Иқтидорли болалар ва истеъдодли ёшлар

Иқтидорли болалар ва истеъдодли ёшларни аниқлаш ва ўқитиш услубияти, психологик-педагогик ва ташкилий шароитлари яратилади, бундай болалар ва ёшларга оид маълумотларнинг республика банки ва мониторинги шаклланади. Махсус ўқув дастурлари ва прогрессив педогогик технологиялар илаб чиқиш учун энг яхши педагог ва олимлар жалб қилинади, ўқув-тарбия жараёнида уларнинг фаол иштироки таъминланади. Фан ва техникани,

сиёсат ва иқтисодиётни, маданият ва соҳнатни ўргатиш марказлари қабилидаги ҳамда миллий (элита) таълим муассасалари ташкил этилади.

Таълим тизимини бошқариш

Узлуксиз таълим тизимини ва кадрлар тайёрлашнинг давлат ва нодавлат таълим муассасаларини таркибий жиҳатдан ўзгартириш ва уларни изчил ривожлантириш давлат йўли билан бошқариб борилади. Барча даражадаги таълим бошқарув органларининг ваколат доиралари «Таълим тўғрисида»ги Қонунга мувофиқ белгиланади. Таълимнинг норматив-ҳуқуқ базаси ривожлантирилади. Молия-хўжалик фаолияти олиб бориш ҳамда таълим жараёнини ташкил этишда ўқув юртларининг ҳуқуқлари кенгайяди ва мустақиллиги таъминланади. Таълим муассасалари Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси томонидан белгиланган тартибда аттестатсиядан ўтказилади ҳамда аккредитатсияланади. Аккредитатсия якунларига кўра таълим соҳасида фаолият кўрсатиш ҳуқуқи берилади.

Таълим ва кадрлар тайёрлаш соҳасидаги халқаро ҳамкорлик

Кадрлар тайёрлаш соҳасидаги ҳамкорликнинг халқаро-ҳуқуқий базаси яратилади, халқаро ҳамкорликнинг устувор йўналишлари рўёбга чиқарилади, халқаро таълим тизимлари ривожлантирилади, илмий-педагог кадрлар, талабалар ва ўқувчилар алмашиш кенгайяди. Таълим тўғрисидаги миллий ҳужжатлар халқаро миқёсда эътироф этилиши учун асос яратилади. Манфаатдор вазирликлар ва идораларнинг, Ўзбекистон Республикасининг чет эллардаги элчихоналарининг кадрлар тайёрлаш соҳасига чет эл инвеститсияларини бевосита ва билвосита кенг жалб қилиш борасидаги фаолияти кучайтирилади.

Таянч иборалар:

Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси, "Таълим тўғрисида"ги қонун, Билим олиш ҳуқуқи, Давлат таълим стандартлари, таълим тизим, таълим турлари, ижтимоий ҳимоя, таълим муассасасини бошқариш, Ўзбекистон Республикасининг Кадрлар тайёрлаш миллий дастури, Кадрлар тайёрлаш миллий модели, давлат ва жамият, шахс, узлуксиз таълим, фан, ишлаб чиқариш, таълимнинг узлуксизлигини таъминлаш

Назорат саволлари:

- 1. Таълим ва кадрлар тайёрлаш соҳасидаги халқаро ҳамкорлик ?***
- 2. Таълим тизимини бошқариш?***

3-МАЪРУЗА

МАВЗУ: ОЛИЙ ТАЪЛИМНИНГ ТУЗИЛИШИ. ОЛИЙГОҲ ҲАҚИДА ТУШУНЧА.

РЕЖА:

- Олий таълим. Олий таълимнинг тузилиши.
- Институт, факультет ва кафедра ҳақида тушунча.
- Бакалавр. Магистр.
- Олий таълим таснифлагичи.
- Соҳа давлат таълим стандарти.
- Билим ва таълим соҳалари.
- Олий таълимнинг малака талаблари.

8. Йўналиш. Мутахассислик.

Адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. Т.:2014.
2. Ўзбекистон Республикаси “Таълим тўғрисида”ги Қонуни. Т.: 1997
3. Кадрлар тайёрлаш миллий дастури. Т.:1997
4. Таълим ва тарбия жараёнларини ташкил этишнинг меъёрий-ҳуқуқий асослари. Т.:2015
5. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2001 йил 16 августдаги “Олий таълимнинг давлат таълим стандарти. Асосий қоидаларни тасдиқлаш тўғрисидаги №343 сонли қарори.

Олий таълим ўзи танлаган фаолият соҳасида чуқур умумилмий ва махсус билимни зарур касбкор кўникмаси билан уйғунлаштирадиган юқори малакали мутахассислар, шунингдек илмий ва илмий-педагогик ходимлар тайёрлаш мақсадини кўзлайди.

Олий маълумотли мутахассислар тайёрлаш умумий ўрта, ўрта ҳунар техника, ўрта махсус таълим асосида амалга оширилади. Олий ўқув юртларида таълим олиш учун саралаш ва ўқишга қабул қилиш қонунлар билан тартибга солинади.

Олий ўқув юртларидаги таълим икки босқичли асосда, Ўзбекистон Республикасининг Ҳукумати тасдиқлаган Низомга мувофиқ изчил тарзда бакалавр ва магистр даражаси бериш орқали амалга оширилади.

Олий ўқув юртларининг фаолияти ўз уставлари билан тартибга солинади. Олий ўқув юртлари қонунларда белгиланган тартибда вақти-вақти билан аттестатсия ва аккредитатсиядан ўтказиб турилади.

Бакалаврият – олий таълим йўналишларидан бири бўйича пухта билим беради, ўқиш муддати камида тўрт йил бўлиб, олий маълумот ва таянч мутахассислик дипломини олиш билан тугайди.

Магистратура – аниқ мутахассислик бўйича бакалаврият негизида камида икки йил давом этадиган олий таълим бўлиб, ундаги таҳсил якуний квалификациясиз давлат аттестатсияси ва магистрлик диссертатсиясини ҳимоя қилиш билан ниҳоясига етказилади.

Аспирантура – магистрлик негизида 3 йил давом этади ва номзодлик диссертатсиясини ҳимоя қилиш ҳамда танланган мутахассилик бўйича «фан номзоди» илмий даражасини олиш билан якунланади.

Доктарантура – фан номзоди илмий даражаси негизида 3 йил давом этади, «фан доктори» илмий даражасини олиш учун диссертатсия ҳимоя қилиш билан ниҳоясига етади.

Ректор - лотинча «ректор» сўзидан олинган бўлиб, олий таълим муассасасининг раҳбари деган маънони англатади. Ректор Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси томонидан тайинланади ва у, ўзи раҳбарлик қилаётган олий таълим муассасасида «Кадрлар тайёрлаш Миллий дастури» асосида таълим соҳасидаги ягона давлат сиёсатини рўйбга чиқаришга маъсул. Шу билан бирга ректор олий таълим муассасаси фаолиятига тааллуқли келажакка мўлжалланган ишларни режалаштиради ва уларни амалга оширишни таъминлайди, олий таълим муассасаси ваколати доирасида ходимлар ва

талабалар бажаришлари мажбурий бўлган буйруқлар чиқаради, талабаларнинг ўқиш шароитларини яхшилашга ва уларни ўз вақтида стипендия билан таъминлаб туришга қаратилган чора-тадбирларни амалга оширади. Ректор олий таълим муассасасига раҳбарлик қилишда ўз ҳузурида тузилган илмий кенгаш, ўринбосарлари – проректорлар, факултет деканлари ва кафедра мудирлари фаолиятларига таянади.

Илмий кенгаш – олий таълим муассасасининг ректори раҳбарлигида проректорлар, факултет деканлари, етакчи мудирлари, профессор-ўқитувчилар, аъло даражада ўқийдиган фаол талабалар таркибидан иборат жамоатчилик ташкилоти бўлиб, у таълим муассасасидаги ўқув, илмий-услубий, илмий-тадқиқот, маънавий-маърифий ва тарбиявий ишларни уйғунлаштиришга қаратилган асосий масалаларни муҳокама этади ва улар бўйича қарорлар қабул қилади. Талабалар илмий кенгаш мажлисига киритилган масалаларнинг муҳокамасида ундаги ўз вакиллари орқали иштирок этишлари мумкин.

Проректор – сўзи «про» - бирга ва «ректор» сўзларидан ташкил топган бўлиб, бирга бошқариш маъносини билдиради. Олий таълим муассасаларида проректорлар, асосан, қуйидаги масалалар бўйича фаолият юритадилар: маънавият ва маърифат масалалари бўйича проректор; ўқув ишлари бўйича проректор; илмий ишлар ва ахборот технологиялари бўйича проректор; иқтисод ва тадбиркорлик ишлари бўйича проректор.

Факультет – латинча «факултас» сўзидан олинган бўлиб, олий таълим муассасасининг ўқув-илмий ва маъмурий бўлинмаси маъносини билдиради. Факультетни декан бошқаради. Факультетда унинг йўналишига қараб бир нечта кафедралар фаолият кўрсатишлари мумкин.

Декан – латинча «десанус» - ўнбоши; Қадимий Рим қўшинида 10 та аскарнинг бошлиғи бўлган. Олий таълим муассасасида факултетнинг ўқув, илмий ва тарбиявий ишлари раҳбари. Факултет деканининг маънавият ва маърифат масалалари ҳамда ўқув ишлари бўйича ўринбосарлари бўлади. Деканнинг идораси деканат деб аталади. Деканат олий таълим муассасасининг талабалар билан ишлайдиган асосий бўлинмасидир.

Кафедра – юнонча «катҳедра» - стул, ўриндик деган маъноларни билдиради.

1) минбар, унга кўтарилиб маруза ўқилади, нутқ сўзланади ва аудитория олдида чиқиш қилинади;

2) олий таълим дастуридаги ўзаро боғлиқ фанларни ўқитиш ва шу соҳа бўйича илмий ва илмий-услубий тадқиқотлар ўтказувчи бўлинма.

Кафедралар умумтаълим, умумкасбий ёки ихтисослик йўналишлари бўйича ташкил этилади. Кафедра олий таълим муассасасининг бошланғич ва асосий ўқув – илмий марказидир. Кафедрани унинг мудир бошқаради

Профессор – латинча «профессор» - мураббий деган маънони англатади. У тегишли илмий унвонли, олий таълим муассасасида асосий назарий машғулотлар (лекциялар)ни олиб боровчи ҳамда илмий-тадқиқот ишларига раҳбарлик қилувчи юқори малакали ўқитувчи.

Дотсент - латинча «досенс» сўзидан олинган бўлиб – ўқитаётган деган маънони англатади. Дотсент тегишли илмий унвонли, фанлар бўйича назарий ва амалий дарслар, илмий тадқиқотлар олиб боровчи етакчи ўқитувчи.

Катта ўқитувчи – кўп йиллик илмий-педагогик иш тажрибасига эга бўлган, одатда, илмий даражаси бўлмаган ўқитувчи.

Ассистент (лотинча ассистент – қатнашаётган, ёрдамлашаётган) – профессор ёки дотсент раҳбарлиги остида талабалар билан лаборатория ва амалий машғулотларни ўтказувчи ўқитувчи. У кафедранинг илмий-тадқиқот, илмий-услубий ишларида иштирок этади.

Куратор - лотинча «суратор» сўзидан олинган бўлиб, бирор иш, бирор шахс, бирор нарса устидан назорат олиб боориш топширилган ҳомий. Олий таълим муассасасида гуруҳ мураббийси талабалар билан маънавий-маърифий, тарбиявий ишларни олиб боради, яккама-якка суҳбатлар ўтказди, ҳаётий маслаҳатлар беради, зарур бўлган ҳолларда талабалар ота-оналари билан боғланади, ўз фаолияти тўғрисида деканатга мунтазам равишда ҳисобат бериб боради.

Ўқитиш муддати – талабалар томонидан ўқув режа ва дастур ўзгартирилиши учун белгиланган меърий муддатдир. Бакалаврият учун бу камида 4 йил, магистратура учун камида 2 йил. Ўқув жараёни ўқув йиллари бўйича амалга оширилади.

Ўқув йили – 2 сентябрдан 30 июнгача бўлган олий таълим муассасасининг фаолият даври. Ўқув йили, одатда, икки ўқув семестрига бўлинади.

Ўқув семестри – олий таълим муассасасида ўқув йилининг ярмини ташкил этувчи, ўзаро боғлиқ фанларнинг маълум мажмуини ўзлаштиришга мўлжалланган ва улар бўйича якуний назорат билан тугалланадиган қисми.

Ўқув режаси – тегишли йўналиш ва мутахассисликлар бўйича ўқитиладиган ўқув фанлари ва курсларининг таркибини ҳамда уларнинг ўқув семестри бўйича ҳажмини соатларда белгиладиган меърий ҳужжат.

Дарс жадвали - олий таълим муассасасида ҳар ўқув семестри бўйича ўқув ҳафтасида (олти кунлик) муайян фандан машғулотларни ўтказиш кетма-кетлигини белгиладиган ҳужжат. Дарс жадвали, одатда, факултет декани томонидан тасдиқланади.

Лектсия – ўқиш, ўқитувчининг ижодий тавсифидаги аудиторияда ўқув режаси бўйича ўтказиладиган назарий дарс машғулоти. Зарур ҳолларда ўқитувчи тегишли мавзу бўйича дарсдан олдин қўшимча материаллар тарқатиши мумкин.

Лаборатория ишлари – ёки амалий машғулот назарий билимларни чуқур ўзлаштириш ва мустаҳкамлашга қаратилган аудиториядаги ўқув машғулоти. Дир.

Семинар – лотинча «семинариум» - кўчириб ўтказиш. Талабаларни мустақил таълим олиш, мустақил фикрлаш ва ижодий меҳнатга тайёрлаш учун мўлжалланган, уларнинг фан бўйича билимларини чуқурлаштириш ва кенгайтиришга қаратилган аудитория ўқув машғулотларининг тури.

Талабалар уйи – таълим олиш даврида бошқа вилоятлардан келган талабаларни вақтинчалик яшаш жойи билан таъминлайди. Талабалар уйидан жой олиш учун факултет декани номига ариза ёзилади. Мазкур ариза ўрнатилган тартибда кўриб чиқилгач, талабага яшаш жойи берилади.

Стипендия – лотинча «стипендиум» - тўлов, маош – давлат олий таълим муассасасининг кундузги бўлимида яхши баҳолар билан ўқиётган талабаларга мунтазам (ҳар ойда) тўлаб бориладиган пул.

Фуқаролар **иккинчи ва ундан кейинги** олий маълумотни шартнома асосида олишга ҳақлидирлар.

олий ўқув юртидан кейинги таълим — жамиятнинг олий малакали илмий ва илмий-педагогик кадрларга бўлган эҳтиёжини таъминлашга йўналтирилган узлуксиз таълим тури;

катта илмий ходимлар-изланувчилар институти — ишлаб чиқаришдан бўшаган ҳолда мутахассисликни чуқур ўрганиш ва докторлик диссертатсиясини тайёрлаш ва ҳимоя қилиш мақсадида улар томонидан илмий изланишлар олиб бориш бўйича фан доктори даражаси изланувчилари учун олий таълим муассасалари ва илмий-тадқиқот муассасаларида ташкил этиладиган олий малакали илмий ва илмий-педагог кадрлар ихтисосликлар бўйича олий ўқув юртидан кейинги таълим шакли;

мустақил изланувчилик — ишлаб чиқаришдан бўшамаган ҳолда докторлик диссертатсиясини тайёрлаш ва ҳимоя қилиш мақсадида мутахассисликни чуқур ўрганиш ва улар томонидан илмий изланишлар бўйича фан доктори илмий даражаси изланувчилари учун олий таълим муассасалари ва илмий-тадқиқот муассасаларида ташкил этиладиган олий малакали илмий ва илмий-педагог кадрлар бўйича олий ўқув юртидан кейинги таълим шакли;

катта илмий ходим-изланувчи — олий таълим муассасасига ёки илмий-тадқиқот муассасасига катта илмий ходим-изланувчи лавозимида белгиланган тартибда қабул қилинган шахс;

мустақил изланувчи — олий таълим муассасасига ёки илмий-тадқиқот муассасасига мустақил изланувчиликка белгиланган тартибда қабул қилинган шахс.

Олий таълим йўналишлари таснифлагичи. Олий таълим йўналишлари ва мутахассисликлари классификатори олий маълумотли кадрлар тайёрлаш учун бакалаврият таълими йўналишлари ва магистратура мутахассисликларининг тизимлаштирилган рўйхати.

Классификаторда таълим босқичлари, билим ва таълим соҳалари, таълим йўналишлари ва мутахассисликлари **егтита рақамли код** билан белгиланади.

Таълимининг халқаро «стандарт» классификатсиясига биноан таълим босқичлари бакалаврият йўналишларида 5 рақами, магистратура мутахассисликларида — 5А (рақам ва ҳарф) билан белгиланган. Масалан: бакалаврлар коди 5140100, 5211300, 5520400 ва ҳоказо; магистрлар 5А140101, 5А211301, 5А520403 ва ҳоказо.

Масалан: 5321500:

5- таълим дастурлари босқичи коди;

3 -билим соҳаси коди;

2- таълим соҳаси коди;

15- йўналиш коди;

00- мутахассислик коди.

320 000- Ишлаб чиқариш технологиялари таълим соҳасининг давлат таълим стандарти «Таълим тугрисида», «Кадрлар тайёрлаш миллий дастури

тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикасининг қонунлари, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2001 йил 16 августдаги «Олий таълимнинг давлат таълим стандартларини тасдиқлаш тўғрисида»ги 343-сон қарори ва олий таълим соҳасини тартибга солувчи бошқа норматив -ҳуқуқий ҳужжатларга ҳамда халқаро тажрибаларга мувофиқ ишлаб чиқилган.

320 000 - Ишлаб чиқариш технологиялари таълим соҳаси давлат таълим стандарти (ДТС) ўқув жараёнини, таълим муассасалари фаолиятини, кадрлар, дарслик ва ўқув қўлланмалари тайёрлаш сифатини баҳолашни тартибга солувчи тегишли норматив ҳужжатлар: бакалаврият таълим йўналишлари ва магистратура мутахассисликлари учун малака талаблари, ўқув режалари, фанлар дастурлари ва б.ларни яратиб учун асос ҳисобланали.

320000 - Ишлаб чиқариш технологиялари таълим соҳасининг умумий таснифи:

320 000 - Ишлаб чиқариш технологиялари таълим соҳасининг муайян бакалаврият таълим юналишлари бўйича бакалаврлар тайёрлаш олий таълимнинг малака талаблари, ўқув режа ва фан дастури асосида амалга оширилади. Фан дастурларининг назарий ва амалий машғулотларини тўлиқ ўзлаштирган, якуний давлат аттестатсиясидан муваффақиятли ўтган шахсга «бакалавр» даражаси ҳамда олий маълумот тўғрисидаги давлат намунасидаги расмий ҳужжат берилади.

320 000 - Ишлаб чиқариш технологиялари таълим соҳасининг муайян магистратура мутахассисликлари бўйича магистрлар тайёрлаш олий таълимнинг малака талаблари, ўқув режа ва фан дастури асосида амалга оширилади. Фан дастурларининг назарий ва амалий машғулотларини тўлиқ ўзлаштирган, магистрлик диссертатсиясини муваффақиятли ҳимоя қилган, якуний давлат аттестатсиясидан муваффақиятли ўтган шахсга «магистр» даражаси ҳамда олий маълумот тўғрисидаги давлат намунасидаги расмий ҳужжат берилади.

Мазкур ДТС ишлаб чиқишда қуйидаги норматив-ҳуқуқий ҳужжатларга асосланилади.

1. Ўзбекистон Республикасининг «Таълим тўғрисида»ги Қонуни. Тошкент, 1997 й., 29 август №463-1.
2. Ўзбекистон Республикасининг «Кадрлар тайёрлаш Миллий дастури». Тошкент, 1997 й., 29 август №463-1.
3. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1998 йил 5 январдаги «Узлуксиз таълим тизими учун давлат таълим стандартларини ишлаб чиқиш ва жорий этиш тўғрисида»ги 5-сонли Қарори.
4. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2001 йил 16 августдаги «Олий таълимнинг давлат таълим стандартларини тасдиқлаш тўғрисида»ги 343-сонли Қарори.
5. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг «Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги фаолиятини такомиллаштириш тўғрисида»ги 2004 йил 20 июлидаги 341-сонли Қарори.
6. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2011 йил 20 майдаги “Олий таълим муассасаларининг моддий-техника базасини мустаҳкамлаш ва юқори малакали мутахассислар тайёрлаш сифатини тубдан яхшилаш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-153 3-сонли Қарори.

7. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Олий малакали илмий ва илмий- педагог кадрлар тайёрлаш ва аттестатсиядан ўтказиш тизимини янада такомиллаштириш тўғрисида» 2012 йил 24 июлдаги ПФ-4456-сонли Фармони.
8. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2012 йил 10 декабрдаги “Чет тилларни ўрганиш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ- 1875-сонли Қарори.
9. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2012 йил 28 декабрдаги “Олий ўқув юртидан кейинги таълим ҳамда олий малакали илмий ва илмий-педагог кадрларни аттестатсиядан ўтказиш тизимини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 365-сонли Қарори.
10. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2012 йил 29 декабрдаги “Республика олий таълим муассасалари рейтингини баҳолаш тизимини жорий этиш тўғрисида”ги 371-сонли Қарори.
11. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2013 йил 26 мартдаги “Ахборот- коммуникатсия технологиялари соҳасида кадрлар тайёрлаш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ- 1942-сонли Қарори.
12. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2015 йил 10 январдаги «Олий таълимнинг давлат таълим стандартларини тасдиқлаш тўғрисида» 2001 йил 16 августдаги 343-сон қарорига киритиладиган ўзгартириш ва қўшимчалар ҳақида”ги 3-сон Қарори.

Қўлланиш соҳаси:

Мазкур ДТС 320 000 - Ишлаб чиқариш технологиялари таълим соҳаси бўйича олий маълумотли бакалавр (магистр)лар тайёрловчи Ўзбекистон Республикаси ҳудудидаги олий таълим муассасалари учун умумий талаблар мажмуини ифодалайди.

Олий таълим муассасаси 320 000 - Ишлаб чиқариш технологиялари таълим соҳаси бўйича кадрлар тайёрлаш ваколатига эга бўлганда ушбу ДТС ва малака талаблари асосида тайёрланган ўқув режа ва фан дастурларини амалга ошириш ҳуқуқига эга деб ҳисобланади.

ДТСнинг асосий фойдаланувчилари:

олий таълим муассасаларининг профессор-ўқитувчилари, бўлимлар ходимлари ва талабалари;

ректор, проректорлар, ўқув бўлими бошлиғи, деканлар ва кафедра мудирлари;

Давлат аттестатсия комиссиялари;

олий таълим муассасасини молиялаштиришни таъминловчи органлар;

олий таълим тизимини аккредитатсия ва сифатини назорат қилувчи ваколатли Давлат органлари;

абитуриентлар, ота-оналар ва бошқа манфаатдор шахслар.

Мазкур ДТСда Ўзбекистон Республикасининг «Таълим тўғрисида»ги Қонуни, Кадрлар тайёрлаш Миллий дастури ҳамда олий таълим соҳасидаги халқаро ҳужжатларга мос равишда қуйидаги атамалар ва таърифлардан фойдаланилган:

касбий фаолият тури - таълим йўналишига ўзгартишлар киритиш мақсадида касбий фаолият объектига таъсир қилишнинг усуллари, услублари ва тавсифи;

компетентсия - тегишли соҳада касбий фаолият юритиш учун зарур бўлган билим, кўникма, малака ва шахсий сифатлар мажмуи;

модуль - тарбиялаш ва ўқитишга йўналтирилган мақсадлар ва натижаларга нисбатан муайян мантиқий тугалланганликка эга бўлган ўқув фани (курси) ёки ўқув фанлари (курслари)нинг маълум бир қисми;

касбий фаолият объекти - предметлар, воқеликлар, жараёнлар ва фаолият доирасида ҳаракатга йўналтирилган тизимлар;

касбий фаолият соҳаси - илмий, ижтимоий, иқтисодий, ишлаб чиқаришда намоён бўладиган касбий фаолият объектларининг мажмуи;

профиль - таълим дастурининг аниқ касбий фаолиятнинг муайян тури ёки объектига йўналганлиги;

ДТС - Давлат таълим стандарти;

АРМ - ахборот ресурс маркази;

ИТИ - илмий тадқиқот институтлари;

ОТМ - олий таълим муассасаси.

Йўналиш — 5-боскичнинг таълим дастури бўйича олий таълим муассасаси битирувчиси томонидан эгалланган ва бериладиган «бакалавр» академик даражаси доирасида касб фаолиятининг муайян турини бажаришни таъминловчи базавий ва фундаментал билимлар, ўқувлар ва кўникмалар комплекси.

Мутахассислик - 5А-боскичнинг таълим дастури бўйича олий таълим муассасаси битирувчиси томонидан эгалланган ва бериладиган «магистр» академик даражаси доирасида касб фаолиятининг муайян турини бажаришни таъминловчи муайян мутахассислик бўйича билимлар, ўқувлар ва кўникмалар комплекси.

Олий таълим узлуксиз таълимининг юқори малакали мутахассислар тайёрловчи мустақил тури. Олий таълим муассасаларида амалга оширилади. Олий таълим икки боскичдан иборат:

- бакалаврият ва магистратура, бакалаврият ўрта махсус, касб-ҳунар таълими негизида олий таълим йўналишларидан бири бўйича фундаментал билимлар берадиган, ўқиш муддати тўрт йилдан кам бўлмаган таянч олий таълим;
- магистратура бакалаврият негизида ўқиш муддати камида икки йил бўлган аниқ мутахассислик бўйича олий таълим;
- бакалавр, магистр олий таълимининг тегишли боскичига мувофиқ дастурларни муваффақиятли ўзлаштирган шахсларга бериладиган академик даражалар.

Бакалаврият -иқтисосликлар йўналиши бўйича фундаментал ва амалий билим берадиган, ўрта махсус, касб-ҳунар таълими негизида, муддати камида тўрт йиллик таянч олий таълим боскичидир.

Бакалавр дастури тугатилгандан сўнг битирувчиларга давлат аттестатсияси якунларига биноан касб бўйича «бакалавр» даражаси берилади ва давлат томонидан тасдиқланган намунадаги, касб-ҳунар фаолияти билан шуғулланиш

ёки олий таълимнинг кейинги босқичида ўқишни давом эттириш ҳуқуқини берадиган диплом топширилади.

Магистратура аниқ ихтисослик бўйича фундаментал ва амалий билим берадиган, бакалавриятдан кейин, унинг негизида таълим муддати камида икки йил давом этадиган олий таълим босқичидир. «Магистр» даражасини берадиган давлат малака аттестатсияси магистрлик дастурининг якунидир. Магистрларга давлат томонидан тасдиқланган намунадаги касбий фаолият билан шуғулланишни ёки таълимнинг кейинги турларида ўқишни давом эттириш ҳуқуқини берадиган диплом топширилади.

Таълим йўналишлари бўйича касбий таълим дастурлари мазмунига талаблар:

Бакалаврият;

Касбий таълим дастурлари олий таълимнинг биринчи босқичи (бакалаврият) талаба томонидан ўзлаштириладиган қуйидаги мажбурий фанлар блоклари қуйидагилар:

- гуманитар ва ижтимоий-иқтисодий;
- математика ва табиий;
- умумкасбий;
- ихтисослик.

Касбий фаолият куникмаларига эга бўлиш учун малакавий амалиётлар ҳам кўзда тутилган.

Бакалаврият, касбий таълим дастурлари бажарилгач, малакавий битирув ишини ёлашни ҳам ўз ичига олган якуний давлат аттестатсияси билан тамомланади.

Бакалаврларга қўйиладиган умумий малакавий талаблар.

Бакалаврият – кундузги ўқиш муддати камида 4 йил бўлган, билим соҳаларидаги йўналишларнинг бири бўйича фундаментал ва амалий билимларни ўз ичига олган таянч олий маълумот.

Бакалавриятнинг касбий таълим дастурлари битирувчини якуний давлат аттестатсиясидан ўтказиб, унга диплом билан далолатланган бакалавр малака даражасини бериш билан тугалланади.

Бакалавр малака даражаси унинг соҳиси бўйича ишга кирганда таянч олий маълумот малакавий талабларида назарда тутилган лавозимларни эгаллаш ҳуқуқини беради. Ўзбекистон Республикасида бакалаврлар билимларининг саккизта соҳаси бўйича тайёрланади:

- таълим (111 йўналиш);
- гуманитар фанлар ва санъат (28 йўналиш);
- ижтимоий фанлар, бизнес ва ҳуқуқ (32 йўналиш);
- математика ва табиий фанлар (14 йўналиш);
- инженерлик, ишлов бериш ва қурилиш тармоқлари (49 йўналиш);
- қишлоқ хўжалиги (27 йўналиш);
- соғлиқни сақлаш ва ижтимоий таъминот (18 йўналиш);
- хизматлар (14 йўналиш).

Бакалавр ўз таълимини кундузги ўқиш муддати камида икки йил бўлган магистратурада давом эттириши мумкин. Магистратура табиий-илмий ва гуманитар фанлар, муайян билимлар соҳасининг тарихий ва фалсафий

жихатлари, ихтисос фанлар, шунингдек, битирувчининг илмий-тадқиқот ва ёки илмий-педагогик фаолиятини назоратда тутувчи амалиётини ўз ичига олган касбий таълим дастурига эга. Ушбу дастур малакавий битирув иши диссертатсияни ўз ичига олган якуний аттестатсия ва битирувчига диплом билан далолатланган «Магистр» малака даражасини бериш билан тугалланади.

Ишга дастлаб қабул қилинган бакалаврлар иш берувчиларнинг ўқув марказларида 6 ойдан 2 йилгача давом этувчи махсус дастурлар бўйича ўқиши мумкин.

Бакалавр билимига умумий талаблар:

- гуманитар ва ижтимоий-иқтисодий фанлар асосларини билиши, ижтимоий муаммо ва жараёнларни илмий таҳлил қила олиши, шу фанлар услубларидан турли касбий ва ижтимоий фаолиятда фойдалана олиши
- исонларга, жамиятга, атроф-муҳитга бўлган муносабатни белгилайдиган меъёрий ва қонуний асосларни билиши, уларни ижтимоий ва экологик лойиҳалар тайёрлашда қўллаш олиши
- жонсиз ва жонли табиатда содир бўладиган жараён ва ходисаларни тулиқ тасаввур қила олиши, табиатни билишнинг замонавий илмий услубларини биладиган ва уни эгаллаган бўлиши
- соғлом яшаш тарзи ҳақида илмий тасаввурга, ўзини жисмоний такомиллаштириш бўйича билим ва куникмаларга эга бўлиши
- илғор тафаккур юритиш маданиятига эга бўлиши, ўз фикрини оғзаки ва ёзма равишда мантиқан тўғри баён қила олиши
- молиявий ва инсон омилларини иноватга олган ҳолда ишлаб чиқариш муносабатлари асослари ҳақида тасаввурга эга бўлиши, касбий фаолияти соҳасида қўлланиладиган маълумотларни компютер усулларида йиғиш, сақлаш ва уларни қайта ишлаш (тахрир қилиш) услубларини билиши, ўз меҳнатини илмий асосда ташкил қила олиши
- илм-фан ривожини ва ўзгарувчан ижтимоий амалиёт шароитида йиғилган тажрибаларни баҳолай олиши, ўз имкониятларини қайта кўриб чиқиб, замонавий ахборот-ўқув воситаларидан фойдаланган ҳолда, янги билимларни эгаллаш қобилиятига эга бўлиши
- эгаллаётган касбининг моҳияти ва ижтимоий аҳамиятини тулиқ тушуниши, соҳа фаолиятини аниқлайдиган фанлар муаммоларини билиши, уларнинг яхлит тизимидаги ўзаро боғлиқликларни кўра олиши
- турли ходисаларни таърифлаш, уларнинг истиқболини белгиловчи моделларини яратиш ва ишлатишни билиши, ходисаларнинг миқдор ва сифат тахлилини амалга ошириш имконига эга бўлиши
- меҳнат жамоасига қўшила олиши, бошқариш усулларини қўллаш олиши, ижрочилар ишини ташкил қила олиши, турли фикрлар мавжудлиги шароитларида бошқариш ечимларини топиш ва қабул қила олиши, педагогик фаолият асосларини билиши, ўз касбий ишлашга услубий ва психологик жихатда тайёр бўлиши лозим.

Олий таълим ҳақидаги «Низом» Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг 30.10.98 й. 305-сонли буйруғига асосан тасдиқланган.

А). Умумий ўрта, ўрта махсус, касб-ҳунар таълими негизидаги олий таълим узликсиз таълим тизимининг мустақил тури бўлиб «Таълим тўғрисида» ҳамда «Кадрлар тайёрлаш Миллий дастури тўғрисида» ги Ўзбекистон Республикаси қонунларига мувофиқ амалга оширилади.

Б). Олий таълим соҳасидаги давлат сиёсати қуйидаги тамойилларига асосланади:

- таълим ва тарбиянинг гуманистик, демократик мазмунда эканлиги
- университет таълимининг устиворлиги
- ўрта махсус, касб, олий ва олий таълимдан кейинги таълимнинг узлуксизлиги ва кетма-кетлиги
- таълим тизимининг дунёвий мазмунда эканлиги
- давлат таълим стандартлари доирасида таълим олишнинг ҳамма учун очиқлиги
- таълим дастурларини танлашга умумий ва тавакалланган ёндашув
- билимдонлик ва истеъдодни рағбатлантириш
- олий таълим тизимида давлат ва жамият бошқарувини уйғунлаштириш
- олий таълим, фан ва ишлаб чиқариш бирлашувини таъминлаш.

В). Талабаларни олий таълим муассасаларига қабул қилиш давлат грантлари ва тулов-контракт воситаси билан турларига биноан аниқлаш йўли орқали амалга оширилади.

Г). Олий таълим муассасалари – юридик шахс, улар олий таълим дастурларини амалга оширадilar, амалдаги қонуний тартибда ташкил этиладиган, ўзларининг устави ва мазкур Низом асосида фаолият кўрсатадилар.

Олий таълим муассасаси устави мазкур Низом, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар маҳкамасининг 1998 йил 5 январ 5 – сонли қарори билан тасдиқланган **«Таълим муассасаси уставини ишлаб чиқиш тартиби»**га мувофиқ тайёрланади, Олий ва ўрта махсус таълим Вазирлиги томонидан тасдиқланади, маҳаллий маъмурий идораларда рўйхатга олинади.

Олий таълимнинг мақсади, вазифалари ва ташкил қилиниши қуйидагилардан иборат:

А). Олий таълимнинг мақсади Ўзбекистонни юксак ривожланган демократик мамлакатлар даражасида илмий-техникавий, иқтисодий, ижтимоий ва маданий ривожланиш билан таъминлай оладиган, юксак маънавий, маданий ва ахлоқий фазилатларга эга юқори малакали рақобатбардош кадрлар етиштиришдир.

Б). Олий таълимнинг асосий вазифалари қуйидагилар:

- давлат таълим стандартларига мувофиқ илғор, замонавий таълим ва касб-ҳунар дастурлари асосида юқори самарали ўқитишни ташкил қилиш ва малакали кадрлар етиштиришни таъминлаш,
- мамлакатнинг иқтисодий, ижтимоий ривожланиши истиқболлари, жамият талабларига биноан фан, техника, илғор технология, иқтисодиёт

ва маданиятнинг замонвий ютуқлари асосида кадрлар ўқитишни ташкил қилиш ва унинг услубларини мунтазам такомиллаш,

- ёшларни миллий тикланиш мафкураси ва умуминсоний қадриятларни билиш асосида, мустақиллик ғоялари, Ватан, оила, табиатга меҳр ва инсонпарварлик руҳида тарбиялаш,
- ўқув амалиётига янги педагогик ва ахборот технологияларини киритиш, ўқитишни шахсийлаштириш ва масофавий воситалар билан таъминлаш,
- таълим, фан ва ишлаб чиқариш бирлашувининг амалий тизимларини ишлаб чиқариш ва амалиётга киритиш,
- илмий-педагогик кадрлар ва талабаларнинг илмий тадқиқотлари ва ижодий фаолиятлари орқали фан, техника ва технологияни ривожлантириш,
- давлат ва нодавлат таълим муассасаларини ривожлантириш асосида таълим хизматлари бозорида рақобатли муҳитни шакллантириш,
- олий таълим муассасалари бошқарувини такомиллаш ва улар мустақиллигини кенгайтириш, таъсисчилар, ваъсийлар жамоат кўзатув кенгашлари шаклида янги жамоат бошқарувини киритиш,
- олий таълим соҳасида юксак ривожланган мамлакатлар билан ўзаро фойдали ҳамкорликни ривожлантириш.

Д). Олий таълим муассасалари мутахассислар тайёрлашнинг «Олий таълим йўналишлари ва ихтисосликлари Классификатори» га мувофиқ амалга оширади. Фақат давлат таълим муассасаларида тайёрланадиган таълим йўналишлари ва ихтисосликлари рўйхатини Ўзбекистон республикаси Вазирлар Маҳкамаси жорий қилади.

Е). Олий таълим муассасалари томонидан таълим йўналишлари ва ихтисосликларининг рўйхати таълим ва кадрлар тайёрлаш соҳасидаги маркетинг ривожланиши билан аниқлаб борилади ва меҳнат бозори талаби ҳисобига олинган ҳолда, даврий қайта кўриб чиқилади.

Олий маълумот даражаси - шахс томонидан олий таълимнинг муайян *таълим дастурини* ўқув режалари ва фанлар дастурини мазкур маълумот ҳақида тегишли давлат ҳужжати берилган ҳолда, ўзлаштириши натижаси;

Олий маълумот ҳақида давлат ҳужжати (диплом)- аккредитатсиядан ўтган олий таълим муассасалари битирувчиларига бериладиган ва уларнинг олий таълимнинг *таълим дастурларини* ўқув режалари ва фанлар дастурини бажарганликларини тасдиқловчи давлат намунасидаги ҳужжат. Ҳужжат узлуксиз таълимнинг кейинги боқичларида ўқишни давом эттириш ёки олинган академик даражага мувофиқ ишлаш ҳуқуқини беради;

Олий таълим юналишлари ва мутахассисликларн классификатори- олий маълумотли кадрлар тайёрлаш учун бакалавриат таълими йўналишлари ва магистратура мутахассисликларининг тизимлаштирилган рўйхати;

Классификатор - олий маълумотли кадрлар тайёрлаш йўналишлари ва мутахассисликларининг тизимлаштирилган рўйхати. Унда **6 билим соҳаси, 26 таълим соҳаси, 186 та бакалавриат йўналиши ва 434 та магистратура мутахассисликлари** рўйхати келтирилган:

Билим соҳаси: Гуманитар соҳа -100 000

Таълим соҳаси: Педагогика - 110 000

Таълим соҳаси: Гуманитар фанлар - 120 000

Таълим соҳдси: Математика - 130 000

Таълим соҳдси: Табиий фанлар - 140 000

Таълим соҳдси: Санъат - 150 000

Билим соҳдси: Ижтимоий соҳа, иқтисод ва ҳуқуқ - 200 000;

Таълим соҳаси: Сотсиология ва психология - 210 000

Таълим соҳдси: Журналистика ва ахборот - 220 000

Таълим соҳдси: Иқтисод - 230 000

Таълим соҳаси: Ҳуқуқ - 240 000

Билим соҳаси: Ишлаб чиқариш-техник соҳа - 300 000

Таълим соҳаси: Мухдндислик иши - 310 000

Таълим соҳаси: Ишлаб чиқариш технологиялари - 320 000

Таълим соҳаси: Компьютер технологиялари ва информатика - 330 000

Таълим соҳаси: Архитектура ва қурилиш - 340 000

Таълим соҳаси: Алоқа ва ахборотлаштириш, телекоммуникатсия технологиялари - 350 000

Билим соҳаси: Кишлоқ ва сув хўжалиги - 400 000

Таълим соҳаси: Кишлоқ, ўрмон ва балиқ хўжалиги - 410 000

Таълим соҳаси: Кишлоқ хўжалигида менежмент - 420 000

Таълим соҳаси: Кишлоқ хўжалиқ техникаси - 430 000

Таълим соҳаси: Ветеринария - 440 000

Таълим соҳаси: Ирригация ва мелиорация - 450 000

Билим соҳаси: Соғлиқни сақлаш ва ижтимоий таъминот - 500 000

Таълим соҳаси: Соғлиқни сақлаш - 510 000

Таълим соҳаси: Ижтимоий таъминот - 520 000

Билим соҳаси: Хизматлар соҳаси - 600 000

Таълим соҳаси: Хизмат курсатиш соҳаси - 610 000

Таълим соҳаси: Транспорт - 620 000

Таълим соҳаси: Атроф-муҳит муҳофазаси - 630 000

Таълим соҳаси: Ҳаётий фаолият хавфсизлиги - 640 000

Таълим соҳаси: Ҳарбий таълим - 650 000.

Таянч иборалар:

Олий таълим, олий таълимнинг тузилиши, институт, факультет ва кафедра, бакалавр, магистр, олий таълим таснифлагичи, соҳа давлат таълим стандарти, билим ва таълим соҳалари, олий таълимнинг малака талаблари, йўналиш, мутуассислик.

НАЗОРАТ САВОЛЛАРИ:

1. Олий таълим. Олий таълимнинг тузилиши?
2. Институт, факультет ва кафедра ҳақида тушунча.?
3. Бакалавр. Магистр ва Олий таълим таснифлагичи.?
4. Олий маълумот даражаси?
5. Олий маълумот ҳақида давлат ҳужжати ?
6. Олий таълим юналишлари ва мутахассисликларн классификатори?

4-МАЪРУЗА

МАВЗУ: ТАЛАБАНИНГ ҲУҚУҚ ВА ВАЗИФАЛАРИ

РЕЖА:

1. Институт устави. Институт ички тартиб қоидалари.
2. Ўқув- тарбиявий ва илмий – методик ишларнинг субъектлари, уларнинг ҳуқуқ ва мажбуриятлари.
3. Талабалик гувоҳномаси ва рейтинг дафтарчаси.
4. Стипендия тайинлаш.
5. Академик таътил бериш.
6. Талабалар ўқишини кўчириш, қайта тиклаш ва ўқишдан четлаштириш тартиб қоидалари.

Адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. Т.:2014.
2. Ўзбекистон Республикаси “Таълим тўғрисида”ги Қонуни. Т.: 1997
3. Кадрлар тайёрлаш миллий дастури. Т.:1997
4. Таълим ва тарбия жараёнларини ташкил этишнинг меъёрий-ҳуқуқий асослари. Т.:2015
5. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2001 йил 16 августдаги “Олий таълимнинг давлат таълим стандарти. Асосий қоидаларни тасдиқлаш тўғрисидаги №343 сонли қарори.

Институт Ички тартиб қоидалари “Таълим тўғрисида”ги Қонун, Кадрлар тайёрлаш миллий дастури, Меҳнат Кодекси, Ўзбекистон Республикаси Президенти фармонлари, қарорлари ва фармойишлари, Вазирлар Маҳкамасининг олий таълим тизимини тартибга солишга йўналтирилган қарорлари, фармойишлари, Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги норматив-ҳуқуқий ҳужжатларига, шунингдек, Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги томонидан 1999 йил 14 июнда 746-сон билан рўйхатга олинган “Қорхона, муассаса, ташкилот Ички меҳнат тартибининг намунавий қоидалари”га мувофиқ ишлаб чиқилган.

Бухоро мухандислик - технология институти Ички тартиб қоидалари:

а) ходимларга нисбатан: меҳнат шартномасини тузиш, ўзгартириш ва бекор қилишни, иш ва дам олиш вақтидан фойдаланишни;

б) талаба, стажёр-тадқиқотчи-изланувчи, тингловчиларга нисбатан: ўқиш жараёнини ташкил этиш, уларни ўқишга қабул қилиш, бошқа таълим йўналишига ўқишини кўчириш, қайта тиклаш ва талабалар сафидан четлаштириш, ҳомиладорлик, туғиш ва бола парваришлаш таътилларида фойдаланиш, меҳнат ва ўқув интизоми, ректор билан ходим ҳамда талабалар ўртасида юзага келадиган бошқа ҳуқуқий муносабатлар масалаларни тартибга соладиган асосий норматив ҳужжат ҳисобланади.

Қоидалар институтнинг ходимлари ва талабалари касаба уюшма кўмитаси билан келишиб, ректор томонидан тасдиқланган кундан бошлаб кучга киради ва институтда қўлланилади.

Қоидаларга риоя қилиш ректор, ходимлар ҳамда талабалар учун мажбурий бўлиб, бажармаслик қонунчиликда белгиланган тартибда жавобгарликка тортиш учун асос бўлиб хизмат қилади.

Ректорнинг мажбуриятлари:

1. Ўзбекистон Республикаси қонунлари, Президент қарорлари, Олий Мажлис ва Вазирлар Маҳкамасининг таълим ва ёш авлодни тарбиялаш соҳасидаги қарорларини амалга оширишни ташкил этиш;

2. Кадрлар тайёрлаш Миллий дастури тадбирларини босқичма-босқич амалга оширишда Давлат таълим стандартлари бажарилишини таъминлаш;

3. ходимларнинг меҳнатини, таълим олувчиларнинг ўқишини ташкил этиш, ўқиш сифатини ошириш ҳамда меҳнат унумдорлигини юксалтириш, шунингдек қонун ҳужжатлари ва бошқа норматив-ҳуқуқий ҳужжатларда, меҳнат шартномасида, тўлов-контракт асосида мутахассис тайёрлаш бўйича контрактда кўзда тутилган шарт-шароитларни яратиш;

4. “Фуқаролар муурожаатлари тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонунига мувофиқ фуқароларнинг ёзма ва оғзаки муурожаатларини белгиланган тартибда ва муддатда ҳолисона кўриб чиқилишини таъминлаш;

5. Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги номенклатурасига қарашли бўлган проректор, декан лавозимларига номзодларни ўрнатилган тартибда мутасадди вазирликка киритиш ҳамда уларнинг қарорлари билан тайинланган (деканлар учун - келишилган) номзодлар билан меҳнат шартномасини тузиш;

6. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1999 йил 12 январдаги 12-сонли “Ижро интизомини мустаҳкамлаш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарорига мувофиқ институт ходимлари томонидан ижро интизомига риоя этиш ҳамда ходимлар томонидан ижро интизомига қатъий риоя этилишини таъминлаш.

Ўқув ишлари бўйича проректор:

1. Ўзбекистон Республикаси қонунлари, Президент фармонлари ва фармойишлари, Олий Мажлис ва Вазирлар Маҳкамасининг таълим ва кадрлар тайёрлаш соҳасидаги қарорларини, Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг норматив-ҳуқуқий ҳужжатларини, кўрсатмаларини амалга ошириш;

2. давлат таълим стандартлари асосида таълим жараёнини ташкил этиш ва малакали кадрлар тайёрлашни таъминлаш, давлат таълим стандартларига мувофиқ билимлар мазмуни ва тайёргарлик даражасига қўйиладиган талаблар мажмуасини барча деканлар, кафедра мудирлари ва педагог кадрлар томонидан тўлиқ ўзлаштирилишини ташкил этиш;

3. ўқув жараёнларига оид масалалар бўйича институт Илмий кенгаши қарорлари ва ректор буйруқларининг бажарилишини ташкил қилиш;

4. илғор мамлакатлар таълим тизими ривожланиш тенденцияларини ўрганиш, “Таълим тўғрисида”ги Қонунда, Кадрлар тайёрлаш миллий дастури ва бошқа таълимга оид норматив-ҳуқуқий ҳужжатларда кўрсатилган вазифаларни амалга ошириш борасидаги услуб ва воситаларининг ишлаб чиқилишини ташкил этиш ва уларни амалга оширилишини таъминлаш;

5. ўқув-тарбия жараёнида ўқитишнинг илғор шакллари, янги педагогик ва ахборот-коммуникатсия технологияларидан самарали фойдаланишни ташкил этиш;

6. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1999 йил 12 январдаги 12-сонли «Ижро интизомини мустаҳкамлаш чора-тадбирлари тўғрисида»ги қарорига мувофиқ ижро интизомига, меҳнат ва ўқув интизомига, меҳнатни муҳофаза қилиш, хавфсизлик техникаси ва ишлаб чиқариш санитариясига доир қоидалар, институт Устави, Ички тартиб ва Одоб-ахлоқ қоидалари, Илмий кенгаш қарорлари, ректор буйруқлари ҳамда таълим тизимига доир норматив-ҳуқуқий ҳужжатларда куйилган мақсад ва вазифаларга, шунингдек ўзининг хизмат вазифаларига риоя этиш.

Маънавият ва маърифат ишлари бўйича проректор:

1. Ўзбекистон Республикаси қонунлари, Президент фармонлари ва фармойишлари, Олий Мажлис ва Вазирлар Маҳкамасининг таълим ва кадрлар тайёрлаш соҳасидаги қарорларини, Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг норматив-ҳуқуқий ҳужжатларини, кўрсатмаларини амалга ошириш;

2. юксак маънавий-ахлоқий фазилатли, мустақил фикрлашга қодир бўлган юқори маълумотли, малакали кадрлар тайёрлашни таъминлаш;

3. ижтимоий-гуманитар фанлар кафедралари фаолиятини мувофиқлаштириш ҳамда уларни институт маънавий-маърифий ишларида фаол қатнашишларини таъминлаш;

4. талабалар онгига миллий ғояни сингдириш, маънавий-ахлоқий тарбия ишларини олиб боришнинг амалий, таъсирчан механизмларини шакллантириш, маънавий-маърифий жараёни бошқариш ва изчил такомиллаштириб бориш;

5. маънавий-маърифий ишларнинг жорий ва истиқболли режаларини ишлаб чиқиш ҳамда уларнинг қатъий амалга оширилишини назорат қилиш тизимини вужудга келтириш;

6. маънавий-маърифий ишлар тизими учун зарур меъёрий ҳамда услубий ҳужжатларни, амалий тадбирлар режаларини ишлаб чиқиш;

7. Ўзбекистон Республикаси Президенти ва ҳукумати томонидан қабул қилинган фармон ва қарорлар мазмун-моҳиятини талабаларга, профессор-ўқитувчиларга ўз вақтида тушунтириш ишларини ташкил қилиш.

Илмий ишлар бўйича проректор:

1. Ўзбекистон Республикаси қонунлари, Президент фармонлари ва фармойишлари, Олий Мажлис ва Вазирлар Маҳкамасининг таълим ва кадрлар тайёрлаш соҳасидаги қарорларини, Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг норматив-ҳуқуқий ҳужжатларини, кўрсатмаларини амалга ошириш;

2. институтнинг муаммоли илмий лаборатория, кафедра ва бошқа илмий бўлинмаларининг фаолиятига умумий раҳбарлик қилиш ва назоратини олиб бориш ҳамда илмий лойиҳалар ва грантларни жалб этиш, тадқиқот ишларининг натижавий самарадорлиги юзасидан мунтазам мониторинг олиб бориш, ишлаб чиқариш корхоналари билан инноватсион ҳамкорликни йўлга қуйиш, инноватсияларни ишлаб чиқаришга жорий этиш масалаларини ҳал қилиш, илмий-технологик ишланмаларни турли ярмарка ва кўргазмаларда тақдимот этилишини таъминлаш;

3. илмий ишлар материалларини, шу жумладан, журналлар ва илмий ишлар тўпламларини институт ходимлари томонидан тайёрлаш ва нашр этиш жараёни ҳамда институтнинг барча таълим ва илмий фаолияти йўналишлари

бўйича ўқув-услубий ва илмий даврий нашрлар билан кутубхона фондини тўлдириб бориш бўйича умумий раҳбарликни олиб бориш;

4. илмий, илмий-амалий анжуманларни режалаштириш, ташкил этиш ва ўтказишни мувофиқлаштириш ҳамда бошқа ташкилот ва корхоналарда ўтказиладиган илмий анжуманларда институт профессор-ўқитувчилари ва ходимларининг қатнашишини таъминлаш, институтда илмий мактабларни шаклланишига кўмаклашиш, ҳар қандай самарали илмий фаолиятни рағбатлантириш ишларини олиб бориш.

Молия ва иқтисодиёт ишлари бўйича проректор:

1. Ўзбекистон Республикаси қонунлари, Президент фармонлари ва фармойишлари, Олий Мажлис ва Вазирлар Маҳкамасининг таълим ва кадрлар тайёрлаш соҳасидаги қарорларини, Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг норматив-ҳуқуқий ҳужжатларини, кўрсатмаларини амалга ошириш;

2. молия-иқтисодиёт ишларини бошқариш ва мувофиқлаштириш;

3. режа-молия бўлими, бухгалтерия, хўжалик, шунингдек ректор буйруғи асосида бириктирилган бошқа бўлимлар ишини бошқариш ва мувофиқлаштириш;

4. талабаларни тўлов-контракт асосида ўқитишдан тушган бюджетдан ташқари маблағлар ва бошқа махсус бюджетдан ташқари маблағларни шакллантириш;

5. давлат бюджети, талабаларни тўлов-контракт асосида ўқитишдан тушган ва тадбиркорлик асосида топилган маблағларнинг даромадлар ва харажатлар сметаларини ишлаб чиқиш, Молия вазирлигидан рўйхатдан ўтказилишини таъминлаш;

Академик литсей ва касб-ҳунар коллежлари билан ишлаш бўйича проректор:

1. Ўзбекистон Республикаси қонунлари, Президент фармонлари ва фармойишлари, Олий мажлис ва Вазирлар Маҳкамасининг таълим ва кадрлар тайёрлаш соҳасидаги қарорларини амалга ошириш;

2. институт, академик литсей ва касб-ҳунар коллежлари билан ўқув, методик, илмий ва профессионал алоқаларни ташкил этиш ва ривожлантириш;

3. институт профессор-ўқитувчиларини академик литсей ва касб-ҳунар коллежлари ўқув жараёнига жалб этиш;

4. илғор мамлакатлар таълим тизимининг ривожланиш тенденцияларини ўрганиш, «Таълим тўғрисида»ги Қонун ва Кадрлар тайёрлаш миллий дастурида кўрсатилган вазифаларни амалга ошириш борасидаги услуб ва воситаларини ишлаб чиқиш ва уларни амалга оширилишини таъминлаш;

5. академик литсей ва касб-ҳунар коллежлари битирувчиларини Олий таълим муассасаларига кириш ва иш билан таъминлаш ишларига кўмаклашиш;

6. ўқув-тарбия жараёнида ўқитишнинг илғор шакллари, шу жумладан масофадан туриб ўқитиш, янги педагогик ва ахборот-коммуникатсия технологияларини жорий этиш ва улардан самарали фойдаланишда институт ҳамда АЛВАКХХ ҳамкорлигини ташкил этиш;

Факултет декани:

1. Ўзбекистон Республикаси қонунлари, Президент фармонлари ва фармойишлари, Олий Мажлис ва Вазирлар Маҳкамасининг таълим ва кадрлар

тайёрлаш соҳасидаги қарорларини, Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг норматив-ҳуқуқий ҳужжатларини, кўрсатмаларини амалга ошириш, шунингдек, ўз фаолиятини Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг 2011 йил 5 декабрдаги 487-сонли буйруғи билан тасдиқланган “Олий таълим муассасаси факултети тўғрисида”ги Намунавий Низом асосида амалга ошириш;

2. меҳнат интизомига риоя қилиш, ректорнинг қонунга мувофиқ келадиган фармойишлар ва кўрсатмаларини ўз вақтида ҳамда аниқ бажариш;

3. факултетда ўқув-илмий, маънавий-маърифий ва илмий-услубий ишларга раҳбарлик қилиш, тарбиявий ишларни ташкил қилиш;

4. факултетни тамомлаганлар билан алоқа ўрнатиш, уларнинг амалий ишлари сифатини таҳлил қилиш;

5. факултет ихтисослиги бўйича халқ хўжалигида банд бўлган олий маълумотли мутахассисларнинг малака оширишини ташкил этиш;

6. талабалар турар жойларида яшаётган ёшларнинг бўш вақтларини мазмунли ўтказиш ва фойдали меҳнат машғулотлари билан шуғулланишларини таъминлашга йўналтирган тадбирлар ташкил этиш, талабаларни ҳар ҳил норасмий оқимларга қўшилиб қолишларининг олдини олиш;

7. ўқув-тарбия тизимида янги ахборот технологияларининг жорий этилишини назорат қилиш;

8. ўқув-тарбия жараёни ҳамда талабаларнинг битирув малакавий иши, магистрлик диссертатсияси ва амалиёти устидан назорат қилиш;

9. ўқув машғулотлари жадвалини тузишга раҳбарлик қилиш, унинг бажарилишини назорат қилиш, талабалар давомати учун масъуллиқ;

10. талабаларнинг мустақил иши, шунингдек уларнинг билимини рейтинг тизими асосида баҳолаш устидан назоратни ташкил этиш;

11. талабаларни курсдан курсга ўтказиш, давлат аттестатсиясига, битирув малакавий ишларини ва магистрлик диссертатсиясини ҳимоя қилишга киритиш, академик таътил бериш ва стипендия тайинлаш, исми, шарифи, фамилиясини ўзгартирган талабалар тўғрисида буйруқ лойиҳаларини тайёрлаш, Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг тегишли Низомларида кўзда тутилган ҳолларда маъмурият ташаббуси билан талабалар сафидан четлаштиришга тавсия бериш, факултетда хорижий талабалар мавжуд бўлган ҳолларда, улар билан ишлашни институт халқаро бўлими билан келишилган ҳолда амалга ошириш;

Кафедра мудири:

1. Кафедра мудири Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг 2011 йил 5 декабрдаги 487-сонли буйруғи билан тасдиқланган “Олий таълим муассасаси кафедралари тўғрисида”ги Намунавий Низомга асосан:

2. меҳнат интизомига риоя қилиш, ректорнинг қонунга мувофиқ келадиган фармойишлар ва кўрсатмаларини ўз вақтида ҳамда аниқ бажариш;

3. институтнинг мол-мулкини авайлаб, муносабатда бўлиш ва ундан оқилона фойдаланиш;

4.институт жамоасининг аъзолари, (маъмурият, ходимлари, талабалари) ва иш жараёнида алоқа қиладиган бошқа шахслар билан хушфеъл муносабатда бўлиш, кийиниш маданиятига риоя этиш;

5.замонавий педагогик ва ахборот-коммуникатсия технология-ларини жорий этиш, педагогик фаолият билан шуғулланишни бошлаган ёш ўқитувчиларга педагогик малака ва кўникмаларни эгаллашда ёрдам бериш, ахборот базасини яратиш, ўқув машғулотларида замонавий ўқув-техника воситаларидан, яқка тартибда ўқитиш ва мустақил таълим олиш услубларидан самарали фойдаланишни йўлга қўйиш, масофали ўқитиш элементларини ривожлантириш;

6.битирувчиларни ишга тақсимлаш, битирув малакавий иш, магистрлик диссертатсиялар мавзуларини шакллантириш, бюджетдан ташқари маблағларни жалб этиш, шунингдек, илмий-техникавий ёрдам кўрсатиш мақсадида ишлаб чиқариш корхоналари ва бошқа хўжаликлар билан алоқа ўрнатиш;

7. талабаларнинг қизиқишларини эътиборга олган ҳолда турли мавзулар, йўналишлар ва ихтисосликлар, касб-ҳунар турлари бўйича тўғараклар ташкил қилиш, талабаларни дарсдан бўш вақтини унумли ва фойдали меҳнат билан банд қилишга қаратилган тадбирларни амалга ошириш;

8.кафедрада ўқитиладиган фанлардан лаборатория ишларини тўлиқ ва сифатли ўтказилишини таъминлаш, кафедра лабораторияларини замонавий ускуна, қурилма ва жиҳозлар билан жиҳозланиши бўйича таклифлар киритиш;

9.талабаларнинг малакавий амалиёти, курс лойиҳалари (ишлари), битирув малакавий ишлари, магистрлик диссертатсияларига, шунингдек мустақил ишлари ва илмий-тадқиқот ишларига раҳбарликни ташкил қилиш;

10. талабалар билимининг рейтинг назоратини жорий этиш, талабаларнинг мустақил ишларини ташкил этиш бўйича тадбирлар ўтказиш;

1. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1999 йил 12 январдаги 12-сонли «Ижро интизомини мустаҳкамлаш чора-тадбирлари тўғрисида»ги қарорига мувофиқ ижро интизомига, ўқув ва меҳнат интизомига, меҳнатни муҳофаза қилиш, хавфсизлик техникаси ва ишлаб чиқариш санитариясига доир қоидалар, институтнинг Устави, Ички тартиб қоидалари, Илмий кенгаш қарорлари, ректор буйруқлари ҳамда таълим тизимига доир норматив-ҳуқуқий ҳужжатларда қуйилган мақсад ва вазифаларга, шунингдек ўзининг хизмат вазифаларига риоя этиш.

Институт талабалари:

1. Талаба:

- сифатли ва юқори савияда билим олиши, танлаган ихтисослиги бўйича юқори малакали мутахассис бўлиб етишиши учун зарур бўлган ҳуқуқлардан фойдаланишга;

- фан, техника, замонавий технологиялар ютуқларига мос келувчи билимлар олиш, институт ахборот-ресурс марказида мавжуд бўлган китоблар, даврий нашрлар, электрон таълим воситаларидан белгиланган тартибда бепул фойдаланишга;

- бепул маслаҳатлар ва йўл-йўриқлар олишга;

- аудиториялар, таълим воситалари саналувчи ашёлардан ўрнатилган тартибда бепул фойдаланишга;
- таълим жараёни самарадорлиги ва таълим сифатини ошириш юзасидан ўз таклиф-мулоҳазаларини, танқидий фикрларини белгиланган тартибда институт, деканат ва кафедра раҳбариятига билдиришга ва уларни кўриб чиқишини талаб қилишга;
- институт ва факултет миқёсида ўтказиладиган оммавий тадбирларда иштирок этишга;
- илмий тадқиқот ишларида ва илмий конференцияларда қатнашишга ва уларнинг натижаларини нашр этишга ва бу ҳақда ахборотлар беришга;
- институтда қонуний равишда фаолият юритаётган жамоат бирлашмаларига аъзо бўлиш ва улар ишида қатнашишга ҳақли.

2. Талаба:

- ўқув жараёни талабаларига бўйсунити, ўқув машғулотларини узрли сабабсиз қолдирмаслиги, дарсларга кеч қолиб келмаслиги, машғулотлар тамом бўлмасидан аввал кетиб қолмаслиги;
- таълим жараёни билан боғлиқ вазифаларни ўз вақтида ва сифатли бажариши, ўқитувчиларнинг фанни ўзлаштириш билан боғлиқ топшириқларини ўз вақтида ва талаб даражасида бажариши, машғулотларга зарур ўқув қуроллари билан келиши;
- тегишли кафедра ва деканат билан мустаҳкам алоқада бўлиши, деканатнинг қонуний топшириқларини ўз вақтида бажариши;
- билимларни эгаллашда ташаббус ва ғайрат кўрсатиши, лоқайдликка йўл қўймаслиги;
- ўқув машғулотига келмаганда (шу жумладан, касаллиги туфайли) уч кундан кечикмасдан бевосита ўзи ёхуд гуруҳ раҳбари орқали деканатни ёзма равишда хабардор қилиши, қатнашмаслик сабабларини кўрсатиши;
- хорижий ташкилотлар грантларида қатнашгани тақдирда бу ҳақда факултет деканини хабардор қилиши, грант билан боғлиқ ҳолда чет элга жўнаб кетишдан аввал ўрнатилган тартибда Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги раҳбариятининг розилигини олиши;
- ўз илмий, маънавий-ахлоқий, ғоявий-сиёсий савиясини мунтазам ошириб бориши, мамлакатимизда амалга оширилаётган ижтимоий-иқтисодий ва сиёсий соҳалардаги ислохотлар ва янгиланишлардан хабардор бўлиши;
- институт Устави, Ички тартиб ва Одоб Қоидаларига, ўқув интизомига, Илмий кенгаш қарорлари, ректор буйруқлари ҳамда таълим тизимида доир норматив-ҳуқуқий ҳужжатларда қўйилган мақсад ва вазифаларга, шунингдек ўзининг мажбуриятларига риоя этиши шарт.

3. Талабанинг одоб-ахлоққа оид мажбуриятлари:

А) институт ҳудудида:

- ҳудудга киришда талабалик гувоҳномасини кўрсатиб кириш;
- ҳудудни ифлослантирмаслик ва чиқиндиларни фақат жойлардаги махус жойларга ташлаш;
- устозларга дуч келганда салом бериш;
- ўқув машғулотлари вақтида ҳудудда сабабсиз юрмаслик;

- институт мулки (кўчар ва кўчмас мулки, ўсимлик ҳамда ҳайвонот дунёси ва ҳоказо)га эҳтиёткорона муносабатда бўлиш;
- кийиниш ва ўзаро суҳбат одобларига риоя қилиш;
- мутасаддиларнинг руҳсатисиз турли реклама воситаларини осмаслик;
- маиший тинчликка риоя қилиш;
- наркотик ва психотроп моддалар, алкоголь ва тамаки маҳсулотлари истеъмол қилиниши ва тарқатилишига қарши курашиш ҳамда мазкур ҳолатлар юзасидан тегишли ташкилотларга ўз вақтида хабар бериш.

Б) Аудиторияда:

- уяли алоқа воситасини ўчириб қўйиш;
- дарс вақтида гаплашмаслик;
- жиҳозларга маданий муносабатда бўлиш, парталарга ёзмаслик;
- қоғоз ва бошқа кераксиз нарсаларини қолдириб кетмаслик;
- овқатланмаслик ва сақич чайнамаслик.

В) Умумий овқатланиш жойларида:

- таомларни олишда навбат тартибига риоя қилиш;
- тирбандлик ҳолатида устозлар, аёллар, ёши катталарга ҳурмат кўрсатиш;
- овқатланиш вақтида шовқин солмаслик;
- умумий овқатланиш шаҳобчасида белгиланган тартиб қоидаларга риоя қилиш.

Г) Ахборот ресурс марказида:

- АРМ ходимлари билан хушмуомалада бўлиш;
- китоблар ва жиҳозларга эҳтиёткорона муносабатда бўлиш;
- баланд овозда сўзлашмаслик ва атрофдагиларга ҳалақит бермаслик;
- қоғоз, сақич ва бошқа чиқиндиларни қолдириб кетмаслик;
- китобларни олиш ва топшириш тартиб қоидаларига риоя қилиш.

Д) Талабалар турар жойларида:

- мавжуд жиҳозларни асраш, уларга зарар етказмаслик;
- электр энергияси, газ ва сув ресурсларидан тежамкорона (оқилона) фойдаланиш;
- санитария ва гигиена хоналаридан фойдаланиш қоидаларига амал қилиш;
- талабалар турар жойи Низоми ва мазкур Қоидаларга қатъий риоя қилиш.

Е) Спорт мажмуаларида:

- спорт мажмуасига хос бўлган кийим ва пояфзалларда кириш;
- спорт инвентарларига нисбатан маданий муносабатда бўлиш;
- машғулотлардан кейин спорт инвентарларини белгиланган жойларга қайта топшириш;
- спорт мажмуасининг белгиланган тартиб қоидаларига риоя қилиш.

Ж) Маданият саройи ва бошқа оммавий тадбирлар ўтказиш жойларида:

- ўриндиқ ва бошқа жиҳозларга нисбатан маданий муносабатда бўлиш;
- оммавий тадбирлар вақтида ҳуштак чалмаслик, бақирмаслик, тадбир тугашидан олдин сабабсиз чиқиб кетмаслик;

- ухлаб ўтирмаслик, ўриндикларга ётиб олмаслик, бир-бири билан гаплашмаслик, ён атрофдагиларга халақит бермаслик.

Шунингдек, талаба

- турли давраларда ўзининг намунавий хулқи ва билими билан институт ҳақида юксак ижобий таассурот ҳосил қилишга интилиши;

- доимо комилликка интилиш, ҳалоллик ва адолат билан ҳаёт кечириш каби олийжаноб фазилатларни чуқур англаши;

- институт манфаати, унинг шаъни ва шонли анъаналари, обрўси ҳамда нуфузи тўғрисида қайғуриши, уларни сақлаб қолишга жонкуярлик қилиши ва уларга ҳурмат билан муносабатда бўлиши лозим.

Талабаларни ўқиш ва жамоат ишларидаги ютуқлари учун рағбатлантириш.

1. Талабалар ўқишда юқори кўрсаткичларга эришганлиги, илмий-тадқиқот ишлари ва институт ижтимоий ҳаётида фаол иштироки учун қуйидаги тартибда рағбатлантирилади:

- ташаккурнома эълон қилиш;

- стипендияга қўшимча қилиш ёки мукофотлаш;

- фахрий ёрлик ёки қимматбаҳо совға билан тақдирлаш.

2. Рағбатлантириш институт “Камолот” ЁИХ бошланғич ташкилоти, Хотин-қизлар қўмитаси, Касаба уюшмаси томонидан ёки уларнинг тавсиялари асосида ректор буйруғига мувофиқ амалга оширилади.

3. Рағбатлантиришга тегишли маълумот ва буйруқдан кўчирма талабанинг шахсий ҳужжатлар тўпламида сақланади.

Интизомий таъсир чоралари.

1. Талаба ўзига юклатилган мажбуриятларни бузган, институт ўқув интизомига, Ички тартиб ва Одоб-ахлоқ қоидаларига риоя қилмаган тақдирда, унга нисбатан қуйидаги интизомий жазо чоралари кўрилади: ҳайфсан (30 соатдан ортиқ дарс қолдирган ҳамда институт Ички тартиб ва Одоб-ахлоқ қоидаларига риоя қилмаган тақдирда) ҳамда талабалар сафидан четлатиш.

Талаба институтдан қуйидаги ҳолларда четлаштирилиши мумкин:

а) ўз хоҳишига биноан;

б) ўқишнинг бошқа таълим муассасасига кўчирилиши муносабати билан;

в) саломатлиги туфайли (тиббий комиссияси маълумотномаси асосида);

г) академик ўзлаштира олмаганлиги (қарздорлиги) учун;

д) ўқув интизоми, институт Ички тартиб ва Одоб ахлоқ қоидалари талабларига риоя қилмаганлиги учун;

е) бир семестр давомида дарсларни узрли сабабларсиз 74 соатдан ортиқ қолдирганлиги сабабли;

ж) ўқиш учун белгиланган тўлов ўз вақтида амалга оширилмаганлиги сабабли (тўлов-контракт бўйича таҳсил олаётганлар учун);

з) талаба суд томонидан озодликдан маҳрум этилганлиги муносабати билан;

и) вафот этганлиги сабабли.

2. Институт маъмурияти ташаббуси билан талабаларни ўқишдан четлаштириш касаба уюшманинг ёзма розилигини инобатга олган ҳолда (касаба

уюшмаси аъзоси бўлган талабалар учун) амалга оширилади. Шунингдек, талаба мазкур Қоидаларнинг 7.1-банди “д” кичик бандига кўра четлаштирилаётган ҳолда, таълим институтсининг Касаба уюшмаси ва “Камолот” ёшлар ижтимоий ҳаракати бошланғич ташкилоти билан ҳам келишилиши мумкин.

3. Интизомий жазога тортилган талаба ўзига қўлланилган жазо чорасининг қонунийлиги ва адолатлилиги юзасидан қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда шикоят билан Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигига ёки судга мурожаат этиши мумкин.

4. Талабага нисбатан қўлланилган интизомий жазо юзасидан маълумот унинг шахсий ҳужжатлар тўпламида сақланади.

5. Харбий хизматни ўташ, саломатлигини тиклаш, ҳомиладорлик ва туғиш, шунингдек болаларни парвариш қилиш таътиллари даврида талабага Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги томонидан тасдиқланган тартиб асосида академик таътил берилиши мумкин.

Талабаларни қонун ва ҳуқуқ юзасидан тарбиялаш. Талаба деганда - ўзи изланувчан, билимга чанқоқ инсон тушинилади. Талаба ҳуқуқи ўқитувчиларни ўз вақтида билим беришини талаб қилиши керак.

Талабалар дарсдан ташқари ҳоҳлаган ўқитувчидан дарс олиш ҳуқуқига эга. Бирор бир талаба ўқитувчиликда ўқиса у ҳоҳлаган шеър ва кичик китоблар ёзиши мумкин. Муаллифлик ҳуқуқи фуқаролик ҳуқуқининг муҳим институтларидан бири бўлиб, у фан, адабиёт ва санъатларини яратиш ва ундан фойдаланиш билан боғлиқ муносабатларини ифодалайди. Талабанинг муаллифлик ҳуқуқи объектив фан, адабиёт ва санъат асарлари ҳисобланади. Бундай асарнинг кадр- қиймати ва чоп этилган ёки этилмаганлигининг аҳамияти йўқ. Агар муаллифлик ҳуқуқининг объекти тан олиниши учун қонун икки шартни қўяди: биринчидан, асар маълум бир объектив шакл муаллиф ижодий фаолияти натижасини акс эттиришига имкон бериши мумкин.

Агар республика ҳудудида биринчи марта босилиб чиқарилган ёки босиб чиқарилмаган бўлсада, лекин бирдан-бир объектив шаклда республика ҳудудида бўлган асар учун у қайси мамлакат фуқароси бўлишидан қатъий назар, талабанинг муаллифлик ҳуқуқи берилади. Талабанинг муаллифлик ҳуқуқи бўлиб, муайян асарнинг яратувчиси ҳисобланади. Талабанинг муаллифлик ҳуқуқини фақат унинг ҳаётлик вақтида эмас, балки ҳамма вақт ҳимоя қилинади.

Талабаларнинг вазифаси вақтида дарсларга қатнашиб туриш ва яхши ўқиб, ундан яхши мутахассис бўлиши унинг вазифаси. Таълимнинг давлат бошқарувининг махсус ваколати бўлган органлар амалга оширадilar. Таълим муассаларида давлат талабаларининг ва меъёрий ҳужжатларни бажарилишини таъминлайдилар, уларга услубий раҳбарликни амалга оширадалар

Ушбу дарслик талабаларга давлат ва ҳуқуқнинг келиб чиқиши, жамият тараққиётида уларнинг ўрнини янада мустаҳкамлаш вазифалари тўғрисидаги билим асосларини беришини назарда тутди.

Конститутсия халқ таълимини маъмурий-ҳуқуқий бошқариш масалаларига оид принтсипиал қоидаларини олдиндан белгилаб беради. Конститутсиянинг 41-моддаси маъмурий ҳуқуқий субъекти сифатида ҳар бир фуқаролик талабанинг билим олишини мустаҳкамлайди. Талабага ўқишдан ташқари таълим маданий эстетика табиий-илмий, техник спорт ва бошқа йўналишлардаги

ўқишдан ташқари муассаларда ташкил қилинади. Олий таълим умумий ўрта, ҳунар-техника, ўрта махсус таълим негизида олий ўқув юртлари талабаларига амалга оширилади. Олий ўқув юртларида талабаларни ўқитиш ишлари икки босқич асосида бакалаврият ва магистратура даражалари бериш билан олиб борилади.

Бундай ўқитишни ташкил этиш Республика ҳукумати томонидан тасдиқланган «Низом»да тартибга солинади. Ҳукумат томонидан яна ихтисослик рўйхати белгиланади, уларни сиртдан ёки мустақил ўқиб эгаллашга йўл қўйилмайди. Талабалар иккинчи олий маълумотни пул тулаб олиш ҳуқуқига эгадирлар. Олий ўқув юртларининг фаолияти ўзларининг низомлари билан тартибга солинади. Олий ўқув юртларининг ўзлари вақти-вақти билан аттестатсия ва акритизатсиядан ўтиб турадилар. Узликсиз таълим тизимидаги олий босқич илмий ва илмий-педагог кадрларни тайёрлаш ҳисобга олади. Ана шу мақсадда илмий ишлаб чиқариш бўлимлари, студент талабалар илмий техника ижодиёти марказлари ташкил этилади. Таълим муассасаларини бошқаришда талабалар катнашадилар. Талабалар стипендиялар, ётоқхоналар, қўлланмалар ва бошқалар билан таъминланадилар. Уларга кутубхоналар, ўқув ишлаб чиқариш, илмий, спорт, соғломлаштириш базаларидан фойдаланишни кафолатлайди.

Талабаларни ҳуқуқ йўзасидан тарбиялаш. Таълим тўғрисидаги Ўзбекистон Республикаси қонуни ва «Кадрлар тайёрлаш миллий дастури тўғрисидаги» қонунлари асосида таълим сифатини ижтимоий ва иқтисодий соҳаларда олиб борилаётган ислохатлар талаблари даражага кутариш, кадрлар билими ва улар тайёргарлиги сифатини назорат қилиш ҳамда ҳолисона баҳолаш тизимини ташкил этиш мақсадида Вазирлар Маҳкамаси қарор қилди.

Кадрлар тайёрлаш сифатини назорат қилиш, педагогик кадрлар таълим муассасалари «Таълим тўғрисида» Ўзбекистон Республикаси «Кадрлар тайёрлаш Миллий дастури тўғрисида»ги Қонунлари асосида таълим сифатини ижтимоий-иқтисодий соҳаларда олиб борилаётган ислохатлар талабларига мувофиқ юксак даражага кўтариш. Талабалардан, кадрлар тайёрлаш сифатини назорат қилиш ҳамда ҳолисона баҳолаш тизимини ташкил этиш мақсадида ташкил этишни кўрсатиб ўтилган.

«Кадрлар тайёрлаш Миллий дастури тўғрисида»ги Қонунларга мувофиқ, умумтаълим институтларида ўқитиш дастурларини ислоҳ қилиш, (йиллик умумтаълим ва умумий ўрта таълимнинг сифат жиҳатидан янги тизимни яратиш ташкил этилади). Кадрларни тайёрлаш учун мақбул бўлган зарур ўқув фанлари, таълим ва ўқув соатлари ҳажмларини шакллантириш. Институтларда малакали кадрлар тайёрлашда, ўқитишнинг техник ва ахборот воситалари билан таъминлаш талаб этилган.

«Кадрлар тайёрлаш миллий дастури тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси қонунларига мувофиқ ташкил этилган.

- кафедраларда талабалар билимини назорат қилиш баҳолашда рейтинг тизимини қўллаш мақсадга мувофиқ эканлигини кўрсатди; - ҳар бир фан бўйича талабани ўзлаштиришини баҳолаш семестр давомида мунтазам равишда олиб борилади ва қуйидаги баҳолаш турлари орқали амалга оширилади: жорий, оралик ва якуний баҳолашлар.

Талаба юртимизнинг демократиялаштириш имкониятларни аниқ ва чуқур ҳис этишни билиши керак. Бугун жамиятни демократик асосда батамом янгилаш имконига эга бўлган Ўзбекистон уни кафолатлашнинг энг асосий меъёри.

Асосий Қонунга Ўзбекистон Республикаси конституцияси дунё миқёсида энг мукаммал демократик Конституциялар сифатида ўрин эгаллайди. Талабанинг Конституцияни ишлаб чиқариш ва уни қабул қилишнинг ўзи энг замонавий демократик асосда содир булганини англаш бугунги кунда ҳам ўз аҳамиятини юқотгани йўқ. Фикримизнинг исботи сифатида қонунларнинг ҳар бир боби ва банди бир неча бор қайта кўрилганлиги, халқаро даражадаги экспериментлар маслаҳатининг инобатга олиниши муҳокамасидан ўтганлигини айтиш мумкин.

Фуқоролик жамиятининг шаклланишида ва унинг истиқболи белгисида энг асосий ижтимоий институт бўлган ўз-ўзини бошқарув органларинини ўзгариш жараёнини, унинг фуқоро манфатларига мос шакллари барпо бўлиши мумкин.

Талаба шу муносабат билан бир нарсани чуқур англаб олмоғи зарурки, Ўзбекистон ҳудудида, фуқаролик жамиятининг айрим муҳим негизлари қадим-қадимлардан мавжуд экан. Талаба мулкӣ муносабатларни иқтисодий соҳа демократиялашувининг бош бўғини ва унинг фуқароларда улкан салоҳиятини вужудга келтирувчи омил сифатида англаиш зарур:

- кадрлар тайёрлаш сифати мониторинг тизимини ишлаб чиқиш ва жорий этиш;

- ривожланган хорижий демократик давлатлар билан кадрлар сифатини назорат қилиш ва таълим муассасалари аттестацияси борасида ҳамкорлик урнатиш;

- таълим тизимини бошқариш органлари ҳамда маҳаллий ижро этувчи ҳокимиятининг педагог кадрлар ва талим муассасалари ташкил этиш ва ўтказиш борасидаги фаолиятини мувофиқлаштириш ва назорат қилиш керак.

Талабаларга яхши дарс бериб, улардан яхши кадрлар чиқишини таъминлаш шу куннинг асосий вазифаларидан биридир.

Таянч иборалар:

Институт устави, институт ички тартиб қоидалари, ўқув- тарбиявий ва илмий – методик ишларнинг субъектлари, уларнинг ҳуқуқ ва мажбуриятлари, талабалик гувоҳномаси ва рейтинг дафтарчаси, стипендия тайинлаш, академик таътил бериш, талабалар ўқишини кўчириш, қайта тиклаш ва ўқишдан четлаштириш тартиб қоидалари.

НАЗОРАТ САВОЛЛАРИ:

1. Талабаларнинг ҳуқуқлари нималардан иборат?
2. Талабаларнинг вазифалари нималардан иборат?
3. Талабаларнинг иккинчи олий маълумот олиш ҳуқуқлари қандай амалга оширилади?
4. Талабалар билимини назорат қилиш қандай амалга оширилади?

5-МАЪРУЗА

МАВЗУ: БИБЛИОГРАФИЯ

РЕЖА:

1. Босма асарлар.
2. Библиографиянинг тарихи.
3. Китобнинг жамиятдаги урни.
4. Китоб билим манбаи.
5. Китоб билан ишлаш боскичлари.
6. Конспект ва тезисларни тайёрлаш.

Адабиётлар:

1. Республика аҳолисини ахборот-кутубхона билан таъминлашни ташкил этиш тўғрисида Ўзбекистон Президенти қарори // „Халқ сўзи“, 2006.
2. Маматраимова Ҳ. Библиография // Ўзбекистон Миллий энциклопедияси. 2- жилд. — Ў., 2001.
3. Маматраимова Ҳ. Библиографияшунослик // ўша жойда.
4. Маматраимова Ҳ. Давлат библиографияси // ўша жойда. — 3- жилд. — Ў., 2002.
5. Оурупов М. М., Маматраимова Ҳ., Ляпустина Н. Ўзбекистон ретроспектив библиографияси: ўқув қўлланма. — Ў., 1995.

„Библиография“ сўзи биринчи марта Қадимги Гретсияда қўлланилган. Сўзма-сўз таржима қилинганда *библион* — „**китоб**“, *грапхо* — „**ёзаман**“ деган маънони англатади. Китоб нашр этиш иши бошлангунга қадар бу тушунча китобни ёзиш, кўчириб ёзиш маъносида қўлланилган. У вақтларда китобни ёзиш ва кўчириб ёзиш қўл меҳнати билан амалга оширилган. Бу ишни бажарганларни библиографлар деб аташган. Ўша пайтда библиографлардан алоҳида мукаммал билим талаб этилмасдан, фақат ёзишни ва ўқишни билиш талаб қилинган бўлса-да, бу иш жуда юқори малакали ва истикболли иш ҳисобланган. Қоғоз кашф бўлгунга қадар Ўртаер денгизи мамлакатларида папирус, Месопотамияда лой пластинкалардан, Хитойда идакдан, Ҳиндистонда палма дарахти баргларида фойдаланган ҳолда ахборотнинг қўлёзма шакллари тарқатишган

Библиография назарияси — библиографиянинг моҳиятини ва ижтимоий аҳамиятини ўрганади, илмий концепсиясини ва тушунчалар тизимини ишлаб чиқади, ҳозирги замон библиографик амалиётни илмий таҳлил қилишнинг методологик негизини ишлаб чиқади, библиографиянинг ва библиографик фанларнинг ахборот фаолияти ва информатика, кутубхоначилик иши ва кутубхонашунослик, китоб иши ва китобшунослик билан ўзаро алоқасини таҳлил қилади. Рус библиографиясининг, жумладан, ҳамдўстлик мамлакатлари библиографиясининг ривожланишида муносиб ҳисса қўшган А. И. Барсук, М. Г. Вохришева, Н. Э. Добринина, Й. С. Зубов, О. П. Коршунов, А. В. Мамонтов, И. Г. Моргенштерн, И. И. Решетинский, Н. А. Сляднева, А. В. Соколов, С. А. Орубников, Й. М. Оугов, В. А. Фокеевлар фаолиятини ўрганади.

Библиография тарихи — унинг қонуниятлари ва ривожланиш тенденцияларини ўрганади. Бунда библиография тарихи жамиятлар тарихи,

сиёсат тарихи, жамиятнинг иқтисодий, маданий-маънавий 12 ҳаёти билан боғлиқ ҳолда ўрганилади. Рус библиографияси тарихи масалаларини машҳур библиографлар Н. В. Здобнов, М. В. Машкова, Л. М. Равич, С. А. Рейсер, Б. А. Семёновкер, К. Р. Симонлар ўрганганлар. Ўзбекистон библиографияси, умуман, Ўрта Осиё библиографияси тарихини ўзбек библиограф олимларидан М. М. Ғулопов, Ш. М. Шамсиев, э. О. Охунжонов, Ҳ. Маматраимова, туркменистонлик олим А. Язбердиевлар тадқиқ қилиб ўрганганлар.

Библиография технологияси — ахборот ресурсларини, библиографик маҳсулотларни қайта ишлаб чиқиш маҳорати. У ахборотни йиғиш, ташкил этиш, сақлаш, тўплаш, қайта ишлов бериш, қидириш, хулоса қилиш, нусха кўпайтириш, уни узатиш ва тарқатишни таъминловчи технологик комплексларни такомиллаштиришда иштирок этади.

Библиографиянинг методикаси — библиографиянинг назарияси, тарихи, технологияси, амалиёти билан узвий боғлиқ. У библиографик ахборот тайёрлаш ва истеъмолчиларга етказишнинг мақсадга йўналтирилган усуллари ва услублари йиғиндисидир. Библиографиянинг методикасини ишлаб чиқишда библиографлардан М. А. Брискман, М. П. Бронштейн, М. П. Гастфер, М. А. Сакдова, С. П. Бавин, С. В. Бушуев, Г. Э. Миронов, А. М. Горбунов, О. А. Гурболикова, Ўзбекистонда хизмат кўрсатган маданият ходими М. Й. Носирова, М. Ғулопов, Ш. М. Шамсиев, Ҳ. Маматраимовалар фаолият кўрсатадилар.

Библиографияни ташкил этиш — мамлакатда кутубхоначилик ва ахборот марказларини ташкил этиш, библиография хизмати тизимини яратиш, режалаштириш, мувофиқлаштириш, меҳнатни илмий асосда ташкил этиш, жамиятнинг ахборотга бўлган талабини тўла қондириш имконини яратиш учун хизмат қилади.

Библиографик тавсиф — белгиланган маълум бир қоидага кўра нашр ҳақидаги умумий ва хусусий маълумотларни акс эттириш мақсадида, маълум бир кетма-кетликда бир қанча библиографик элементлардан ташкил топган тавсиф соҳалари йиғиндиси. Бу тавсифдан муаллиф, сарлавҳа, унга тааллуқли маълумотлар, мазмуни, аҳамияти ва мақсади, нашр тури, ҳажми ва бошқа хусусиятлари ҳақида маълумот олиш мумкин. Кутубхоначилик-библиографик амалиётида элементлар таркиби, тўлалиги ва тавсиф обектига кўра турли хил библиографик тавсиф қўлланилади.

Босма асарлар тўғрисидаги тизимлаштирилган маълум библиографик қуланмалар қидиришлар натижасида тузилиб, кўрсаткич, рўйхат ва адабиётлар обзори шаклида бўлади. Адабиёт ҳақида кенг маълумот берадиган қидиришларни осонлаштирадиган ёрдамчи кўрсаткичлари ҳам бўлган катта ҳажмли библиографик қўланма адабиёт кўрсаткичи ёки библиографик кўрсаткич дейилади. Оддий тузилган, ёрдамчи кўрсаткичлари бўлмаган кичик ҳажмли библиографик қўланма рўйхат (адабиёт рўйхати) дейилади.

Обзор маълум масалага ёки мавзуга доир адабиётларнинг изчил текст тақриз хараakterистикаси бўлиб, унда айрим босма асарлар тўғрисидаги маълумотлар кўпинча соатлар тагида ёки кўшимча рўйхат қилиб берилади. Библиографик – (юнонча библион- китоб ва графия) – илмий ва амалий фаолият соҳаси. Асосий вазифаси босма асарлар ҳақида ахборот бериб туриш ва уларни муайян ижтимоий мақсадларда тарғиб қилишдан иборат.

Библиографиянинг тарихи ва назариясини, библиография ишларининг ташкил этилиши ва методикасини ўрганадиган фан библиография фани деб аталади. У босма асарларнинг кўрсаткичлари рўйхатлари, тавсифларини тузиш ва ўрганиш усуллари ишлаб чиқади, бу асарларнинг мазмунини очиб беради, уларга баҳо беради ва ҳаказо.

Мазкур кўрсаткич рўйхатларининг ўзи ҳам библиография деб аталади. У бир неча турларга, масалан, вазифаси жиҳатидан ҳисобга олиш тақдид ва тавсия библиографиялари, асарларининг мазмуни ва тури жиҳатидан умумий махсус сохалар, шахслар, ўлкашунослик библиографиялари асарларининг нашр этилган вақти жиҳатидан кундалик ва келажак библиографиялар, асарларнинг нашр этилган жойи жиҳатидан давлат, маҳаллий ёки ўлка библиографияларига бўлинади. С.Долимов ва Ф.Убайдуллаевнинг ўзбек тилида ёзилган асарларнинг дастлабки кўрсаткичи уларнинг «Мукаммал илмий библиография» китобидир.

Бундан 1925-31 йилларда чоп этилган 3 минг китобнинг тавсифи берилган. 1926 йили Ўзбекистон библиографияси тараққиётида муҳим босқич бўлди. Республика давлат библиографиясининг чинакам марказидир.

Инглиз ёзувчиси Томас Карлейл (1795–1881) китобининг аҳамияти, жамиятдаги тутган ўрни тўғрисида анча батафсил таъриф беради: «китоб» инсоният иқтидорининг чинакам хайратланарли ва эътиборга лойик кўринишидир. Китобларда замонларнинг ақл-идроки яшайди: хоки-тупроқлари туш сингари алақачонлар тўзиб кетган одамлар, овози бурро ва аниқ эшитилиб туради. Инсоният яратган, қайта-қайта ўйлаб кўрган ва у нарсаларнинг бари – худди сеҳрли сандиқдай китоблар саҳифаларида сақланиб қолган. Инсоният илми фаннинг барча сохаларига оид катта қисми қоғозларда, кишиликнинг қоғоз хотираси бўлиши китобларда яшайди. Ер юзидан бундан 4,5 минг йилдан аввалроқ (ерамиздан аввалли ХХВИИИ – ХХИВ асрларда) мавжуд бўлган энг қадимий кутубхоналарнинг сопол тахтачаларида битилган қўлёзма бойликлари осурий–вавилон маданиятини тушунишга йўл очиб берди, ҳамда бошқа археологик топилмалар билан бирга Месопотамиянинг қадимги маданиятини, тарихини, ўқиш, ёзуви, сарой, черков ва бошқа кутубхоналари очишга ёрдам берди.

Китоблар туфайли бизгача етиб келган жуда кўп турк, форс ва араб тилларида қўлёзма китоблар, тарихий шахслар ҳақидаги адабий манбалар «жонли» гувоҳлар бўлиб, уларда қадимда улар ўрта асрларда Ўрта Осиёда кунт билан ишнинг кўзини билиб, тўпланган йирик сулолалар китоб фондлари, мачит ва мадрасалар қошидаги кутубхоналар, шахсий китоб тўпламлари бўлганлигидан далолат берувчи маълумотлар ўз аксини топган.

Сомонийлар, Хоразм шохлари, Қорахонийлар ва Муғулларнинг Ўрта Осиёга бостириб кирган даврида эса Салжукийлар давлатларидаги жуда бой китоб хазиналари, Шахрисабз, Самарқанд ва Хиротдаги Темур ва Темурийлар кутубхонаси, Бухородаги Шайбонийлар ва Аштархонийлар кутубхоналари, Қўқон, Хива ва Бухоро хонликларининг марказларидаги кутубхоналар бутун мусулмон оламида шухрат қозонган эди. 1925–1991 йилларда кутубхоначилик қурилиши учун анчагина моддий маблағлар сарфланди.

Оммабоп ва махсус китобларнинг янги тизими яратилди. Бироқ, кутубхоначилик ишини ташкил этиш ва уни бошқариш умумий таркибининг ўзи

нуқсонли эди. Кутубхона – бу китоблар ва кишилик жамияти тарихи мажмуасидир, шу маънода у инсонпарвар муассасадир. Кутубхоналарда инсоният эришган барча ишлар, турли фан сохалари бўйича китоблар тўпланган. Жамият томонидан, унинг асосий ижтимоий-маиший эҳтиёжларини қондириш мақсадида барпо этилган кутубхоналар зулматга, нодонлик ва жаҳолатга қарши курашди. У инсоният борлигининг буюк ҳужжатлашган гувоҳи сифатида яшамокда. Шу сабабдан ўта зарурат сезган ҳар бир киши ундан фойдалана олиши ҳамда кутубхоналар ҳамма учун оммабоп бўлиши зарур.

Китобларнинг турлари кутубхонашунослик фанининг энг долзарб ва мураккаб муаммоларидан биридир. Умумий кутубхоначилик курсида бу мавзу асосий ўринлардан бирини эгаллаб, Республикада аҳолига кутубхоначилик хизмати кўрсатишнинг бутун мазмуини белгилаб берди. Кутубхона турлари - белгиларнинг умумийлиги (бир хиллиги) бўйича кутубхоналарнинг илмий таснифи бўлиб, у кутубхоналарни турлари, типлари ва хиллари бўйича тақсимлаш имконини беради. Кутубхоначилик тараққиётида кутубхона типлари муаммосини ҳал қилишда бир неча хил ёндашувлар илгари сурилган.

Жумладан, 1990 йилда Ўзбекистон ҳудудида 1219 китоб ва брашюра 11187 минг нусхада чоп этилган бўлса, 1990 йилда уларнинг миқдори тегишли равишда 2080 ва 51015,1 мингга ташкил этади. Жон бошига 1940 йилда 1,6 китоб тўғри келган бўлса, 1990 йилда 2,4 га етди. 1990 йилда чиққан 2080 номдаги китобнинг 874 таси ёки 42 фоизи ўзбек тилидаги китоблар бўлса, улар умумий миқдорининг қарийб 64 фоизини ташкил этади. Булардан ташқари, 1990 йилда Ўзбекистонда 95 номда журнал ва бошқа давомли нашрлар, 279 номда газеталар нашр қилинган. Ҳозирги кунда китоб инсоният яратган муомала воситалари ичида энг ишончли ва энг қулай воситадир. Кейинги ярим аср мобайнида биз оммавий алоқа воситаларидан бири сифатида аҳамияти ортиб бораётганлигининг гувоҳи бўламиз.

Бугунги кунда Ўзбекистон Республикасининг барча жабхаларида рўй бераётган туб ўзгаришлар кутубхоначилик ишининг кўпгина йўналишларини қайта кўриб чиқиш ва янгилашни талаб қилади. Бу биринчи галда кутубхонанинг бир бутун ва яхлит рамзини қайта тиклаб олишни тақазо этади. Ўзбекистон махсус кутубхоналари тизимида жами 9,5 мингга яқин кутубхоналар бўлиб, уларни олий ва ўрта махсус таълим, халқ таълими вазирликларига қарашли кутубхоналар, илмий-техника кутубхоналари 8 фоизни, соғлиқни сақлаш, қишлоқ хўжалиги ва бошқа тармоқларга қарашли махсус кутубхоналар 7 фоизни ташкил этади. Кутубхонашунослик ва библиографияшунослик ўртасида айниқса тифиз ҳамкорлик ўрнатилган. Китоб тарғиботи мақсадида босма махсулотларни таҳлил қилишнинг библиографик усули, ўқишга раҳбарлик қилишнинг, фан ва ишлаб чиқаришга ахборот хизматини кўрсатиш кутубхоначилик амалиётида етакчи ўрин эгаллайди. Бунда ҳаммасидан кўра назарий ва амалий жихатдан кутубхонашунослик билан тавсия библиографияси назарияси интегратсияси мартабаси баланддир. Иккинчи томондан, айнан кутубхона библиографияшунослик томонидан ишлаб чиқилган нашрлар тизими сифатида библиографик махсулотлардан китобхонлар билан ишлашда фойдаланишнинг энг оммабоп ва самарали воситаси ва босма махсулотлар таркибини очиб бериш усуллари амалда текширишнинг асосий негизидир. Кутубхоначилик иши ва

библиографиянинг азалдан тигиз алоқаси шу даражада табиийки, турмушда аҳолига кутубхона-библиографик хизматини кўрсатиш комплекс тушунчасининг пайдо бўлишига олиб келди. Айнан шу алоқаларнинг ўзулуксизлиги билан махсус таълим тизимида профессионал кадрларнинг жиддий ва деярли кенг кутубхоначилик ва библиографик таёргарлик олишини тушунтириш мумкин.

Кутубхонада қуйидаги асосий булимлар иш олиб боради:

- босма нашрлар билан тўлдириш;
- босма нашрларга ишлов бериш;
- китобхоналарга хизмат кўрсатиш ва босма нашрларни сақлаш;
- чет эл нашрлари бўлими;
- маълумотнома-ахборот бўлими;
- методик бўлим;
- техник - норматив ҳужжатлар бўлими.

Кутубхонада янги олинган китоб ва рисоаларнинг келажак кўрсаткичларини, чет эл журналларининг йиғиш каталогининг «Республика андозаларини (стандарт) ва техник шартлар» ахборот кўрсаткичини нашр этади.

Китоб-билим манбаи, зиё чашмаси ва тарбия воситасидир. Давлат арбоблари ҳамда машхур адибларимиз ҳам китобнинг халкнинг оғирини енгил қиладиган асосий омил, илм-фанни эгаллашда «калит» деб қараб келдилар. Ушбу борада М. Горкийнинг қуйидаги фикрини келтириш ўринлидир: «Китобни севсангиз, у оғирингизни енгил қилади, тафаккур, хиссиёт ва алғов-далғовли воқеаларнинг бўронли чигалларни ечишда дўст сифатида ёрдам беради.

Ҳаётда китобга энг қимматли нарсаси деб қаралади ва уни эҳтиёт қилиб сақланади. Чунки китоб ҳар бир кишининг йўлдошидир.

Ўтмишда ҳам китобга қизиқиш катта бўлган. Бу жихатдан Хоразимлик Юлдош ота Собиров хикояси қизиқарлидир. Бердимурод исмли деҳқон Хоразимнинг узоқ Дўрмон қишлоғида Хивага келиб қолиб, Раҳимберди деган кишиникида меҳмон бўлди. Бердимурод бобо мезбоннинг хикоя ва ғазалнинг ўқиб беришига қизиқиб қолди, уй эгасидан унинг қанақа китоб эканлигини сўради, худди бир янги оламга кириб қолгандай бўлади.

Мезбон китобнинг Фузулий, Огахий каби улуғ зотларнинг, хикоя ва ғазаллари эканлигини айтади. У ўз фикрини давом эттириб, ўзим хаттот бўлганлигим учун қўлда кўчирдим, дейди. Меҳмон, яъни Бердимурод бобо, ундай яна кўчириб оласиз деб, китобни беришни илтимос қилади.

Бердимурод бобо миниб келган саман отини китоб эвазига қолдириб қишлоғига яёв қайтади. Унинг Хивадан қишлоққа китоб олиб келганлиги ҳақидаги хабар бир зумда ҳамма ёққа тарқалади. Кечқурун қишлоқ ахли унинг уйига йиғилишиб, битта саводли кишини топадиларда, то тонг отгунча ғазал, хикоя ва хикматли сўзларни тинглайдилар.

Китоб ҳар бир кишининг дўсти бўлиб қолди, у ёшларимизнинг ғоявий-сиёсий жихатдан, дид ва фаросатини тарбиялашда ғоят муҳим аҳамият касб этмоқда. Китоб тарбиячи ва маънавий кўмакдош аҳамиятига эга экан, уни ўз кўзимиз қорачиғидек асрашимиз, эъзолашимиз лозим.

Мамлакатимиз аҳолисининг шахсий кутубхоналарига эга бўлишларига қарамасдан, улар умумий кутубхоналардан ҳам мунтазам самарали фойдаланадилар.

Умумтаълим ўрта мактабларида ўқитувчиларнинг китоб тутиши ҳисобга олиниб, улар рағбатлантириб турилади.

Ўқувчи хулкига баҳо қўйилганда ҳам бу ҳисобга олинади. Бу, сўзсиз, фойдали ва тарбиявий аҳамиятга эгадир. Олий ва ўрта махсус билим юрти талабаларига нисбатан ҳам қандайдир рағбатлантириш йўллари излаб топиш ва ундан унумли фойдаланиш яхши натижалар бериши табиийдир.

Шу мақсадда китобни севиш ва ундан фойдаланиш юзасидан талабаларнинг курслараро, факултетлараро кўрикларини ўтказиб туриш, энг яхши китоб тарғиботчи талабалар учун мукофотлар ташкил қилиш ва бошқа шу каби тадбирлардан фойдаланиш бу соҳадаги ишларни янада яхшилашга ёрдам беради. Бу соҳада дорилфуннуннинг асосий кутубхонаси. Китобсеварлар жамияти ва унинг турли жойлардаги вакиллари катта ташаббускорлик ишларини олиб боришлари лозим.

Тарихнинг гувоҳлик беришича, ота-боболаримиз утмишда китобга нондек азиз деб қараганлар. Қолаверса, бир китоб йўзага келгунга қадар қанчадан-қанча меҳнат сарф этилади. Муаллиф кунни тунга улайди, захмат чекади, уни ўз фарзандидек ардоқлайди, уни қайта-қайта ишлайди. Мана, баъзи маълумотлар, Фирдавсий ўзининг машхур «Шохномасини» 30 йил азият чекиб ёзади. В.И.Далнинг «Толковий славар живого великорусского языка» асарини 53 йиллик меҳнати туфайли юзага келтирди. Махмуд Кошғарий Девону луғотит турк асарини 15 йил ичида ёзиб тугаллади. Д.И.Менделеев химия элементларининг даврий системаси устида 8-10 йил ишлади. Бундай мисолларни маданиятимиз тарихидан кўплаб келтириш мумкин.

Талабалик ҳаётига тўла киришиш учун дарслик ва ўқув қўлланмаларидан фойдаланиш йўллари, уларни методикасини билиб ўзлаштириб олиш лозим. Китоб устида ишлаш бир қанча босқичларни ўз ичига олади. Уларнинг муҳимлари қуйидагилардан иборатдир.

Китоб билан ишлашнинг биринчи босқичида адабиётлар танланади, яъни зарурий китоблар жамланади. Сизга биринчи курс талабаларига ўқитиладиган ҳар бир фан юзасидан тузилган ўқув дастурида кўрсатилган асосий ва қўшимча адабиётлар рўйхати ҳамда ҳар бир ўқитувчининг у ёки бу масала юзасидан чоп этилган янги асарларни ўқиш лозимлиги ҳақидаги курсатмалари бу масалани ҳал этишда яқиндан ёрдам беради.

Шу билан бирга, ҳар бир студент ўзини қизиқтираётган масалаларга таълуқли адабиётларни мустақил равишда тўпишга одатланиши керак. Адабиётларни мустақил равишда тўплаш учун қуйидагиларни пухта эгаллаб олишлари тавсия этилади.

Библиография китобларни аниқ ҳисобга олади, матбуотда эълон қилинган асарларни гуруҳларга ажратади, тасниф қилади, кўп ҳолларда уларга қисқача тавфсифлар беради. Библиографияни тузишдан мақсад китобхонларда чоп қилинган асарларни маълум қилиш, зарур китобни қидириб топишда унга кумаклашишдир. Бугунги кўрсатмалар, рўйхатлар, каталоглар тузилади,

шархлар бериледи ва хулоса чиқарилади. Уларда нашр қилинган асарлар рўйхати бериледи.

Шундай қилиб, зарур китобни танлаш ва қидириб топишда библиография ва библиографик манбаларнинг аҳамияти ғоят каттадир.

Китоб устида ишлашнинг иккинчи босқичида китоб ўрганишга ва таҳлил қилишга киришилади. Бу босқич ҳам ўз тартиб ва қондасига эга. Китобнинг у ёки бу ёғини varaқлаб кўрилади. Олдин муаллиф номи, китобни қандай аталиши, қаерда ва қачон нашр этилганлиги ҳақида қимматли ахборот беради. Титул varaқ билан танишиб чиққандан сўнг, китобнинг мундарижасини синчиклаб ўрганиш зарур. Чунки мундарижада китобнинг режаси, қисқача мазмуни акс этган бўлади.

Китобни шу тарзда кўздан кечириб бўлгач, унинг сўз бошиси ёки муқаддима қисмини ўқиб чиқиш керак. Улар муаллиф ёки мутахассис китобида илгари сурилган ғояни тушунтириб беради, хал қилинаётган муаммонинг моҳияти ва унинг қандай ечилиши, уни хал қилишга ёндашиш йўллари хусусида қисқача ахборот беради.

Юқоридаги ишлар бажарилгандан сўнг, қўшимча материалларга жиддий эътибор бериш лозим бўлади. Улар изоҳ, ном, фан кўрсаткичлари, библиографиядан иборат бўлиб, у китобдаги материалларни тўлиқ ўрганиш учун қулайлик туғдиради. Китобни бир марта кўздан кечириб чиққанингиздан сўнггина уни синчиклаб varaқлаб жиддий ўқишга киришиш лозим.

Китобнинг устида ишлашнинг учунчи босқичи.

Бу босқичда ўқилган адабиётларнинг мазмуни қисқача ёзиб борилади. Ўрганилаётган масалада китобнинг қанчалик муҳим ёки муҳим эмаслиги ҳисобга олиниб, уни нечоғлик тафсилот билан ёзиб олиш лозимлиги аниқланади. Ўқилган китобларнинг мазмунини ёзиб олишнинг бир неча хил шакллари мавжуд. Ёзувни китоб устида ишлашнинг хулосаловчи қисми деб баҳолаш лозим. Китобнинг яхлит бир бўлими охиригача ўқиб бўлингандан сўнг, материал қиёмига етказилгач, яхшилаб тушуниш учун, конспект ёзиш тавсия этилади.

Ўқиш жараёнида ёзиб бориш текстнинг мазмунини тўлароқ ўзлаштириб олишга ёрдам беради. Натижада кўз билан кўринган нарсая ҳаракат билан мустаҳкамланади. Ўқиш давомида йўл-йўлакай мазмунни қоғозга тушуриб бориш китобхоннинг диққатини активлаштиради ва иш жараёнини тезлаштиради. Ёзиб бориш текстни эътибор билан атрофлича ўрганишни тақозо қилади. Шунинг учун ҳам ўқиб, мазмунни қоғозга тушуриб борилганда, ўқиш самарали бўлади. Бундан ташқари, бу усул мантикий фикрлашни ўстиради.

Конспект олиш учун материаллар танлар экансиз, уни уйлаб, энг муҳимини ажратиб, текстнинг таркибий қисмлари ўртасидаги ўзаро алоқани аниқлаб олиш. Ниҳоят, ёзиб бориш хотирада яхши сақланиб олган билимингизни системага солишда ва мустаҳкамлашда муҳим восита бўлиб хизмат қилади.

Бу кейинги ишларингизда ҳам катта аҳамият касб этади. Қисқая вақт ичида бирон-бир нарсани такрорлаш зарур бўлиб қолганда бу ёзувларни бир кўздан кечириб чиқсангиз, илгари ўқиган ҳамма нарсангиз ёдингизда қайта тикланади. Психологик ходисая бўлган хотиранинг асосий хусусияти ҳам шундадир.

Ёзиб боришнинг бир қанча форма ва кўринишлари мавжуд . Уларни баъзи бир ҳарактерли формаларини қуйида қисқача куриб ўтамиз:

Дастлабки ёзув ва белгилар. Китобни варақлаганингизда ёки такрорий ўқиган вақтингизда, унинг четига ёки алохида қоғоз қистирмага саҳифа, абзатс ёхуд сатрнинг қайд қилган ҳолда турли шартли белгилар, маъқулловчи ёки рад этувчи сўзлар, баъзан эса бутун жумлалар билан белги, таъкидлов аломатлари қўйиб бориш мумкин.

К о н с п е к т. Ёзувнинг энг муҳим шакли конспектдир. Конспект бу ўрганилаётган материалнинг қисқача, яхлит мазмуни бўлиб, у сарлавҳа ва кичик сарлавҳачаларга бўлинади. Конспект тузиш ижодий жараён бўлиб, кишининг мантиқий қобилияти ва нутқ маданиятини ўстиради.

Биринчи курс талабаларига, одатда, бир неча манбалар бўйича конспект олишга тўғри келади. Улар, кўпинча, китобдан бутун-бутун саҳифаларни тўлиқ кўчириб ёзадилар ва сўнгра уларни ўқишда ўзлари ҳам чалкаштириб юборадилар.

Вақтни тежаш мақсадида сўзларни, баъзи вақтларда эса бутун бир жумлани қисқартириб ёзишга ҳаракат қилинг. Кўпинча, конспект нуқул кўчирмалардан ёки китобнинг мазмунини ўз сўзингиз билан қайта ёзиб чиқишга тўғри келади. Бу икки усул ҳам аниқ йўлдан чиқиб кетишдир. Бундай хатога йўл қўйманг. Конспект қисқа ва лўнда бўлсин. Конспект аниқ ва тартибли бўлиши лозим. Уни фақат ручка билан ёзиш керак.

Дафтарнинг бир томонидан жой қолдириб ёзинг. Унда китобнинг саҳифаси, мундарижа, ўз фикр ва мулоҳазаларингизни, эътирозингизни, конспект олиш вақтида туғилган фикр ва шу кабиларни тартиб билан ёзиб боринг. Мавзу номини йирик ҳарфлар билан аниқ қилиб ёзинг. Шундан сўнг китобни тасвирланг: муаллиф исми, фамилияси, китобнинг номи, қачон ва қаерда чоп этилган, иложи борица, кўпроқ материал сиғдиришга ҳаракат қилинг, лекин текстнинг тушунарли бўлишига зиён етмасин.

Бу диққатни бир жойга тўплаш ва материални ёдда сақлаб қолиш учун ёрдам беради. Конспект олишда 8-10 бетлик материалдан 2-3 бет ёзиб олиш етарлидир. Конспект олиш фикрни устиради, уни сермазмун қилади, нутқ маданияти, услуб ва лўғатни такомиллаштиради, энг муҳими ана шу фазилатларни мужассамлаштиришда конспект тўзишнинг ўзи катта омилдир. Чунки бунда фикр тўғри, аниқ тузилади, материал мулоҳаза қилинади.

Тўғри, конспект олишга ўрганиш авваллига бирмунча қийин ва мураккаб кўринади. Лекин бундан чўчимаслик керак. Агарда сиз ёзувнинг ана шу шаклидан мунтазам равишда пухта фойдалансангиз тезкорлик ва малака пайдо бўлади.

Қ и с қ а ч а м а ь р у з а - мавзу билан ўзаро боғлиқ бўлган бир ёки бир неча ишнинг мазмунини умумлаштириб қайта хикоя қилиб беришдир. Қисқача маъруза учун 10-12 бетлик материалдан бир саҳифа ҳажмда ёзиб олиш етарлидир.

Т э з и с л а р. Бу китоб ёки мақолага муҳим фикрларни, мустақил тўпланган материалларни келтирмасдан қисқа ва аниқ таърифлашдир. Тезис режага мувофиқ ҳолда саволларга жавоб тариқасида тузилади. Тезис режага ққараганда манбанинг мазмунини муфассалроқ баён этади.

Тезис тузиш анча мушкул иш бўлишига қарамай ўрганилаётган масаланинг энг муҳим нуқталарига эътиборни қарата билиш, мухтасар услуб пайдо қилишга ўргатади. Тезислар маърузадан ҳам камроқ бўлиши лозим. Шунга кўра, 10...15 бетдан чорак ёки ярим бет тезис олинса бас.

Қ и с қ а ё з у в. Бу китоб мақолаларининг мазмунини оддий таърифлаш, баён қилиш ва баъзида уни баҳолаш демакдир. Қисқа ёзувнинг ўзига хослиги шундан иборатки, у ўқилган текстнинг мазмунини жуда жиддий уйлаб ёзишни талаб этади. Уни ўз сўзингиз билан лўнда қилиб тузишингиз керак. Қисқа ёзув одатда чорак қоғоз ёки ундан ҳам камроқ бўлади.

Масалан, «Самаркандский государственный университет» (қисқача тарихий очерк, 1977) номли 206 бетлик китоб учун 7 сатр, «Ойнаи Искандарий» (тўзувчи М.Мирсаидов, 1977) деган қарийб 400 саҳифалик асар учун 8 сатр, 172 бетлик «Ўзбек тилининг ғарбий Самарқанд шевалари» (Н.Ражабов, 1977) монографияси учун 13 сатр, «Студентларнинг мустақил ишлари ва вақт бюджети» (Хошимов, Ж.Култоев, 1977) номли брошюраси учун 6 сатр ёзилган.

Хуллас, китоб ҳар бир фуқаронинг, жумладан ёшларнинг яқин дўсти, маслаҳатдоши, тарбиячиси ва устози бўлиб қолди. Китобсиз нафақат талабалик даврини, балки, умуман инсоният ҳаётининг ўзини тасаввур қилиб бўлмайди. Чунки китоб ёшларга билим беради, уларни тарбиялайди ва дўстликка ундайди. Китоб ўрта ва катта ёшдаги кишиларни ҳам тарбиялайди ва қайта тарбиялайди. Бу жараён қадимда шундай бўлган, ҳозир ҳам давом этапти ва бундан кейин ҳам шу тарзда бўлаверади.

Шу сабабли мамлакатимиз китоб чоп эттиришга алоҳида аҳамият бериб келмоқда. Биргина 1999 йилда мамлакатимизда 2,5 миллиард нусхадан ортиқ китоб ва рисоалар чоп этилди. Китоб жамғармамизда ҳам тез суръатлар билан кўпайиб бормоқда. Уларнинг бир қисми оммавий кутубхоналарда сақланади. Республикамизда бундай кутубхоналарнинг уммумий сони 7,6 мингта бўлиб, улардаги китоб жамғармаси 79 млн.ни ташкил этади.

Қисқаси, китобсиз инсон ҳаётини тасаввур этиб бўлмайди. Ақлий меҳнат кишилари учун эса китоб биринчи даражали аҳамиятга эга бўлиб, усиз бирон жабҳада иш кўриб бўлмайди. Чунки «китоб меҳнат қуроли» бўлиб, бизнинг шахсий ҳаётимизда ҳал қилувчи омил бўлиб хизмат қилади.

НАЗОРАТ САВОЛЛАРИ:

1. Ўқув жараёнида китобнинг аҳамияти қандай?
2. Ўтмишдаги донишмандларнинг китобга бўлган қизиқишлари қандай бўлган?
3. Китоб билан ишлаш босқичлари нималардан иборат?
4. Конспект қандай ёзилади?
5. Тезислар қандай ёзилади?
6. Библиография тарихи ҳақида ахборот беринг .
7. Библиография методикаси нималардан иборат.
8. Махаллий ва ўлка библиографияси нималардан иборат.
9. Бугунги кунда Ўзбекистонда кутубхоначилик қандай даражада олиб борилмоқда.

Таянч иборалар:

Босма асарлар, библиографиянинг тарихи, китобнинг жамиятдаги урни, босма нашрлар билан тўлдириш, босма нашрларга ишлов бериш, китобхоналарга хизмат кўрсатиш ва босма нашрларни сақлаш, чет эл нашрлари бўлими, маълумотнома-ахборот бўлими, методик бўлим, техник - норматив ҳужжатлар бўлими.

Китоб билим манбаи, китоб билан ишлаш боскичлари, конспект ва тезисларни тайёрлаш, конспект, қисқача маъруза, тезислар, қисқа ёзув.

6-МАЪРУЗА

МАВЗУ: УКУВ ЖАРАЁНИДА ЙЎНАЛИШ АСОСИДАГИ ФАНЛАРНИ ИЛМИЙ АСОСДА ТАШКИЛ ЭТИШ

РЕЖА:

1. Намунавий ва ишчи ўқув режа.
2. Намунавий ва ишчи фан дастурлари.
3. Календар режа.
4. Малака амалиёти.
5. Якунловчи давлат аттестатсияси.
6. Ўқитиш сифатини назорат.
7. Таълим сифатини назорат қилиш.
8. Олий таълим муассасаси аттестатсияси ва аккредитатсияси.
9. Талабалар билимини баҳолашнинг рейтинг тизими

Адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. Т.:2014.
2. Ўзбекистон Республикаси “Таълим тўғрисида”ги Қонуни. Т.: 1997
3. Кадрлар тайёрлаш миллий дастури. Т.:1997
4. Таълим ва тарбия жараёнларини ташкил этишнинг меъёрий-ҳуқуқий асослари. Т.:2015
5. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2001 йил 16 августдаги “Олий таълимнинг давлат таълим стандарти. Асосий қоидаларни тасдиқлаш тўғрисидаги №343 сонли қарори.

Ҳозирги вақтда олий мактаб тизимида муҳим тарихий вазифани амалда тўлароқ ҳал этиш мамлакатимиз халқ хўжалигини юқори малакали ва билимдон мутахассислар етказиб бериш масаласи ҳал этилмоқда. Бу соҳада мутахассислар тайёрлашни режалаштиришда яхши тажрибалар ортирилган, ҳозир халқ хўжалигини фан маданият ва саноат мутахассислари билан таъминлаш режали равишда амалга оширилмоқда.

Олий таълим халқ хўжалигининг ўсиб бораётган талабини ва келажагини ҳисобга олиб иш кўрмоқда. Бунинг учун олий ўқув юртларининг профессор-ўқитувчилари жамоаси таълимнинг тўрт шартига:

- ўз фанини аъло даражада билиш;

- ўз касбини жондан севиш ва талабаларда ҳам шу фанга муҳаббат уйғотиш;
- синаб кўриш ва амалий ишларни ҳозирги давр талаблари асосида уюштириш;
- чуқур билимга эга бўлишга риоя қилиб келмоқдалар.

Ендиги асосий вазифа тайёрланаётган мутахассисларнинг сифатини янада яхшилашга, уларни ижодий фикрловчи ва ташаббускор мутахассислар қилиб тарбиялашга эришишдан иборатдир. Бу ўз навбатида талабаларга таълим беришни тубдан яхшилаш ва уларга замон талаблари даражасида тарбия беришни талаб қилади.

Талабалар олий ўқув юрти даргоҳига қадам қўйишлари билан ўзлари танлаган соҳалари, мутахассисликлари бўйича фанларнинг сирларини сабр-тоқат ва матонат билан ўзлаштирадilar. Бунда аудиторияларда ўтиладиган маърузалар ва амалий машғулотларда фаолият кўрсатиш ҳамда мустақил ишлашни тўғри уюштири олиш ҳал қилувчи аҳамиятга эга бўлади. Талаба учун ҳар бир дақиқа ғаниматдир.

Олий ўқув юртларининг ўқув -тарбия ишларидаги асосий камчилик сифатида улгурмовчилик кўзга ташланади. Чунки айрим талабалар ўз қобилиятларига мос келувчи касбни тўғри танлай олмасдан тасодифий равишда олий юртларга жойлашиб қолиб, сўнгра ўқишни ташлаб кетишига мажбур бўладilar ёки бир амаллаб битирадilar. Сўнгра улар белгиланган жойга ишга бормасдан, енгил ишларга ўзлари урадilar.

Айрим абутуриентлар олий ўқув юртларга кирганларидан кейин ўқитувчилар, яхши ўқийдиган талабалар ёрдамида, ўқишни яхши давом эттирадilar.

Ҳозирги вақтда профессор – ўқитувчилар ўқувчи ва талабаларнинг ўқув жараёнини жадаллаштириш борасида катта ишларни амалга оширилмоқда. Лекин булар муҳим ишларнинг бошланишидир.

Ҳамма ишни, жумладан, ўқув жараёнини ҳам илмий асосда ташкил этиш мураккаб бир жараён бўлиб, уни амалга тўла ошириш учун фан ва техникадаги сўнгги янгиликлар билан мунтазам равишда танишиб бориш, ишлаб чиқариш, маданият, санъат ва уларнинг келажак тараққиёти билан бевосита қизиқиш, ўқув -методик ва техника воситаларидан фойдаланишни такомиллаб бориш, ўқиш протсессини тўғри режалаштириш, илмий-педагогик мутахассисларни малакасини ошириб бориш, мутахассислардан ўринли фойдаланиш, талабаларнинг иш шароити, дам олиш ва ҳар хил жамият ишларига иштирокини мукаммаллаштириб бориш кабиларини ўз ичига олади.

Ўқув жараёнини бошқаришнинг самарадорлиги унинг қанчалик тўғри ва оқилона режалаштирилганлиги билан ўлчанади. Бунини тўғри ҳал этишда ўқиш жараёнининг график жадваллари бир мунча енгиллик туғдириши мумкин.

Ўқув жараёнини муваффақиятли ва яхши ташкил этишда ўқитувчи ва талабаларга меҳнат фаолиятларини чуқур ўрганиш муҳим аҳамиятга эга.

Ўқув жараёнини илмий асосда ташкил этишда, унинг психологик-физиологик томонини таҳлил қилиш муҳим аҳамият касб этади. Чунки, маъруза ва амалий машғулотларни ўзлаштиришда талабаларнинг меҳнат фаолиятини ошириш, фикрлаш хусусиятларининг қай даражада эканлигини, бунга мувофиқ

равишда сарф бўладиган меҳнат алоқасини тузишда, ўқув режасини тузишда ва улардаги фанларни дарс жадвалларига жойлаштиришда ҳар томонлама уйлаб иш юритиш мақсадга мувофиқдир.

Ўқитиш жараёнининг физиологик асоси сифатида рефлекслар ва маълумотлар тизимларидан, олий нерв фаолияти ҳақидаги таълимотдан фойдаланилади. Олий нерв фаолияти ҳақидаги таълимотга кўра, кишида рухий ўзгариш ва ташқи муҳим натижасида юз берган ва ички фаолият билан боғлиқ бўлади. Рефлекс шартли ва шартсиз деб икки турга бўлинади. Шартли рефлекс одам ва ҳайвонларга хосдир. Уларда доимий равишда таъсир ва жавоб реактсия мавжуд бўлади. Шартли рефлекс билан шартсиз рефлекс ўзаро боғлиқ бўлиб, шартли рефлекслар шартсиз рефлекслар асосида пайдо бўлади. Ўқув жараёнида сўзнинг, нутқнинг ва тилнинг маъноси ва аҳамияти ғоят каттадир. Талабалар сўзлар, белгилар ва формулалар ёрдамида мураккаб илмий тушунчаларни ўрганадилар. Шундай экан, ўқув жараёнини илмий асосда ташкил этиш муҳим ва зарурдир.

Ўқув режалари ва дастурлари. Ўқув режаси давлат ҳужжати бўлиб, ўқув ишлари тартиби, мазмуни, шакллари аниқ белгилаб беришда, шунингдек, талабаларнинг билимини назорат қилиш ҳамда баҳолашда алоҳида аҳамиятга эгадир. Ўқув режасида маъруза ва амалий машғулотлар, жорий, оралиқ ва якуний баҳолашлари, биттирув малакавий ишлари, таътиллار ўтказишнинг муддатлари аниқ кўрсатилади. Ўқув режасига мувофиқ бошланғич курсларда эса (мутахассис) кўпроқ умумий фанлар ўқитилади. Юқори курсларда эса йўналишлар бўйича маъруза ва амалий машғулотлар олиб борилади.

Ўқув режалари ҳамма ўқув юртлари учун бир хилда эмас, чунки уларнинг ҳар бири ўзига хос хусусиятларга эга бўлиб, ўқув муддатини белгилашда ҳисобга олинади. Масалан, айрим ўқув юртлари тўрт йил, баъзилари беш йил, бошқалари эса олти йилга мулжалланган. Шунга мувофиқ ўтказиладиган фанлардан назоратлар ва курс ишлари миқдори семестрлар бўйича аниқ белгилаб чиқилади.

Ўқув режасидаги ҳар бир фан ўзининг ўқув дастурига эга бўлади. Дастурларни олимлар ва тажриба ўтказувчи ўқитувчилар тузиши мумкин. Дастурлар маъруза ва амалий машғулотларни олиб боровчи олим-педагоглар томонидан тайёрланганлиги маъқул. Чунки ўқув режасини моҳиятини тўла очиб бериши лозим.

Дастур қисқагина сўз билан бошланиб, сўнгра бир неча боблар ёки бўлимларга ажратилади. Ҳар бир боб ёки бўлимда алоҳида ўтиладиган мавзулар берилиб, охирида зарурий ва қўшимча адабиётлар рўйхати келтирилади.

Дастурда фанлар боб, қисм ва бўлимларга ажратилиб, ҳар бир мавзу бўлимларга бўлинади, ҳар бир боб, бўлим ёки қисмдан сўнг фойдаланиши лозим бўлган адабиётлар алфавит тартибида рўйхатга келтирилади. Бу ўқитувчининг маъруза ва амалий машғулотларга тайёргарлик кўришини осонлаштиради. Шунинг учун ўқитувчилар дастурдаги адабиётларнинг бир қисмигина талабаларга мустақил ишлаш учун тавсия этишлари лозим.

Деканат дарс жадвалининг тузилишига алоҳида аҳамият бериши лозим. Қулай тартибда тузилган дарс жадвали ўз навбатида ўқитувчининг ҳам, талабаларнинг ҳам вақтини тежайди ва ишини осонлаштиради.

Мавжуд ўқув дастурлари асосида ўқитувчи ўз иш дастурини тузади. Шунингдек, маъруза ва амалий машғулотлар алоҳида кўрсатилади. Адабиётларнинг бир қисми мустақил ишлаш учун тавсия этилади.

Ўқув -тарбиявий жараёни ташкил қилиш қуйидагилардан иборат:

- олий таълим муассасасидаги таълим жараёни давлат таълим стандартларини амалга оширишни таъминлайди.
- Олий таълим муассасаларида ўқув машғулотларининг қуйидаги турлари жорий қилинган: маъруза, маслаҳат, семинар, амалий машғулот, лаборатория иши, назорат иши коллоквиум, мустақил иш, амалиёт курс лойихаси (иши), малака битирув иши.

Аудитория машғулотларининг барча тури учун 45 (ёки танаффуссиз жуфт маърузалар учун 40) минутли академик соат жорий қилинган. Машғулотлар ўртасидаги танаффус 10 минутдан кам эмас.

- Олий таълим муассасаларида ўқув йили, одатда, икки семестрга бўлинади, улардан ҳар бири талабалар ўзлаштириши натижаларининг якуланиши билан тугалланади.

Ўзлаштирувчи талабаларни курсдан курсга ўтказиш факултет деканининг тақдимига биноан олий таълим муассасаси раҳбарининг буйруғи орқали амалга оширилади. Шартли равишда ўтказишга йўл қўйилмайди.

Олий таълимнинг касбий таълим дастурларини тула ўзлаштириш таълимни бошқариш бўйича ваколатли давлат идораси тасдиқланган Низомга биноан битирувчиларни мажбурий якуний аттестациялаш билан тугалланади.

- Талабалар амалиётлари барча турлари давлат ва нодавлат корхоналар ва ташкилотларда улар билан олий таълим муассасалари уртасида тўзилган шартномаларга биноан, ўқув режалари ва «Ўзбекистон Республикаси олий таълим муассасалари талабаларининг малакавий амалиёти ҳақида намуновий Низом» га мувофиқ ўтказилади.
- Олий таълимнинг касбий таълим дастурлари: кундузги, сиртки, экстернат ва масофавий таълим олиш шаклларида ўзлаштирилиши мумкин.

Бир вақтнинг ўзида тўлов-контракт асосида ўзга шаклда иккинчи тур таълим олишга ҳам йўл қўйилади. Фақат кундузги таълим олиш мумкин бўлган кадрлар тайёрлаш йўналишлари (ихтисосликлари)нинг рўйхати Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси томонидан жорий қилинади.

Малака амалиёти

Танишув амалиёти: Талабалар чарм ва мўйна буюмлари ишлаб чиқарувчи корхоналар структураси, бўлимлари ва корхоналарда фойдаланиладиган жиҳозларнинг ҳар хил турлари билан танишадилар; талабалар буюмнинг асосий деталларига ишлов беришнинг технологик жараёнлари, ишлов беришнинг асосий босқичлари, ишлаб чиқаришнинг илғор технологиялари, чарм ва мўйна буюмлари ишлаб чиқарувчи корхона бўлимларининг хусусиятлари билан танишиб уларни амалий жиҳатдан ўрганадилар.

Ишлаб чиқариш амалиёти: Талабалар конструкторлик масаласини ечиш учун зарур бўлган конструкторлик-технологияси бўйича назарий билимларни ва амалий кўникмаларни; технологик ҳужжатлардан фойдаланиш, конструкторлик ҳужжатларини технологик назорат қилиш, деталлар конструксияларига ишлов бериш технологик жараёнларини ишлаб чиқиш бўйича амалий кўникмаларни эгаллайдилар; талабалар фан, техника ва технологияни янги ютуқлари,

технологик жараёнларни ташкил этиш масалалари, атроф-муҳитни ҳимоя қилиш, маҳсулот сифатини бошқариш комплекс тизими, меҳнат муҳофазаси ва техника хавфсизлигини таъминлашга йўналтирилган тадбирларни ўрганадилар.

Битирув олди амалиёти: Битирувчини бевосита стандарт талабларига мувофиқ мустақил ишлашга тайёрлаш; ўзлаштирган назарий билимларини чуқурлаштириш ва мустаҳкамлаш; жамоада ташкилотчилик ва тарбиявий ишлар олиб бориш бўйича тажриба ҳосил қилиш; корхонанинг бошқариш тизимини, штатларни, технологик бўлинмалари тузилишини ва технологик ҳўжалигини, технологик жараёнларни автоматлаштирилган лойиҳалаш тизимларини, хом-ашё ва буюмларни сифатини, таннархини аниқлаш усулларини ўрганади; ишлаб-чиқариш тсехлари таснифини улардаги технологик жараённи ташкил этилиши, чиқарилаётган маҳсулотлар, янги жиҳозлар тўғрисида тўлиқ маълумотлар келтирилади; тсехларнинг бизнес-режасини ўрганади ва битирув ишини бажариш учун материаллар тўплайди.

Яқунловчи давлат аттестатсияси- бакалавр ёки магистр даражасига қўйиладиган малака талабларига мувофиқ холда, маълум талаб ва тартиботлар воситасида (фанлар бўйича давлат аттестатсияси, битирув малакавий иши ёки магистрлик диссертатсияси ҳимояси) битирувчи томонидан олий таълим дастурининг ўқув режа ва дастурларининг бажарилиши сифатини баҳолаш

Таълим сифатини назорат қилиш- ўқитиш мазмуни ва натижаларининг давлат таълим стандартлари талабларига мувофиқдигини текшириш.

Ўқитиш сифатини назорат қилиш - талабанинг билим савиясини текшириш ва унинг ўқув дастурини ўзлаштириш даражасини аниқлаш. Талабалар билими рейтинг тизими асосида баҳолади. Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирининг 2010 йил 25 августдаги 333-сон буйруғи билан Олий таълим муассасаларида талабалар билимини назорат қилиш ва баҳолашнинг рейтинг тизими тўғрисидаги Низом тасдиқланган. Ўқитиш сифатини назорат қилиш- талабанинг билим савиясини текшириш ва унинг ўқув дастурини ўзлаштириш даражасини аниқлаш.

Олий таълим муассасаси аттестатсияси- олий таълим муассасасида кадрлар тайёрлаш мазмуни, даражаси ва сифатининг ОТ ДТС талабларига мувофиқлигини аниқловчи тадбир;

Олий таълим муассасаси аккредитатсияси- олий таълим муассасаси фаолияти даражасининг ОТ ДТС мезон ва талабларига жавоб беришининг давлат томонидан эътироф этилиши.

Талабалар билимини назорат қилиш ва баҳолашнинг рейтинг тизими: Мазкур Йўриқнома Ўзбекистон Республикасининг "Та'лим тўғрисида"ги ва "Кадрлар тайёрлаш миллий дастури тўғрисида"ги қонунларига, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2001 йил 16 августдаги 343-сон "Олий та'лимнинг Давлат та'лим стандартларини тасдиқлаш тўғрисида"ги қарорига ҳамда Олий ва ўрта махсус та'лим вазирлигининг 2009 йил 11 июлдаги 204-сонли буйруғи билан тасдиқланган ҳамда Адлия вазирлиги томонидан 2009 йил 10-июлда 1981-сон билан рўйхатдан ўтказилган "Олий та'лим муассасаларида талабалар билимини назорат қилиш ва баҳолашнинг рейтинг тизими тўғрисида"ги Низом талабларига мувофиқ ишлаб чиқилган. У Мирзо Улуғбек

номидаги Ўзбекистон Миллий университетида талабалар билимини назорат қилиш ва баҳолашнинг рейтинг тизимининг жорий этилишини тартибга солади.

I. Умумий қоидалар

1. Талабалар билимини назорат қилиш ва рейтинг тизими орқали баҳолашдан мақсад та'лим сифатини бошқариш орқали рақобатбардош кадрлар тайёрлашга эришиш, талабаларнинг фанларни ўзлаштиришида бўшлиқлар ҳосил бўлишини олдини олиш, уларни аниқлаш ва бартараф этишдан иборат.

2. Рейтинг тизимининг асосий вазифаларига қуйидагилар киради:

- талабаларда Давлат та'лим стандартларига мувофиқ тегишли билим, кўникма ва малакалар шакллانганлиги даражасини назорат қилиш ва таҳлил қилиб бориш;
- талабалар билими, кўникма ва малакаларини баҳолашнинг асосий тамойиллари: Давлат та'лим стандартларига асосланганлик, аниқлик, ҳаққонийлик, ишончлилиқ ва қулай шаклда баҳолашни та'минлаш;
- фанларнинг талабалар томонидан тизимли тарзда ва белгиланган муддатларда ўзлаштирилишини ташкил этиш ва таҳлил қилиш;
- талабаларда мустақил ишлаш кўникмаларини ривожлантириш, ахборот ресурслари ва электрон манбалардан самарали фойдаланишни ташкил этиш;
- талабалар билимини ҳолис ва адолатли баҳолаш ҳамда унинг натижаларини вақтида ма'лум қилиш;
- талабаларнинг фанлар бўйича комплекс ҳамда узлуксиз тайёргарлигини та'минлаш;
- ўқув жараёнининг ташкилий ишларини компютерлаштиришга, я'ни ма'лумотлар базасини шакллантиришга шароит яратиш.

3. Фанлар бўйича талабалар билимини баҳолаб бориш рейтинг назорати жадваллари ва баҳолаш мезонлари асосида амалга оширилади.

4. Фанлар бўйича рейтинг назоратлари жадвали ҳар бир проф-ўқитувчи томонидан фан дастури ва хусусиятларидан келиб чиққан ҳолда назорат тури, сони ва уларни ўтказиш муддатлари, баҳолаш мезонларини ўз ичига олган ҳолда ишлаб чиқилади.

II. Назорат турлари ва уни амалга ошириш тартиби

1. Назорат турлари, жумладан ЖН ва ОН ларни ўтказиш тартиби ва мезонлари, фан ўқитувчиси томонидан ишлаб чиқилган рейтинг назоратлари жадвали кафедра мудир тавсияси билан факултет ўқув-услугий кенгашида муҳокама қилинади ва тасдиқланади ҳамда ҳар бир фаннинг ишчи ўқув дастурида машғулоти турлари билан биргаликда кўрсатилади.

2. Рейтинг назорати жадваллари, назорат тури, шакли, сони ҳамда ҳар бир назоратга ажратилган максимал балл, шунингдек жорий ва оралик назоратларнинг саралаш баллари ҳақидаги маълумотлар фан бўйича биринчи машғулотида дарс олиб борадиган профессор-ўқитувчи томонидан талабаларга эълон қилинади ва уларнинг дафтарларига ёздириб қўйилади.

3. Талабаларнинг билим савияси ва ўзлаштириш даражасининг Давлат та'лим стандартлари талабларига мувофиқлигини таъминлаш учун қуйидаги назорат турларини ўтказиш назарда тутилади:

Жорий назорат –талабанинг фан мавзулари бўйича билим ва амалий кўникма даражасини аниқлаш ва баҳолаш усули. Жорий назорат фаннинг хусусиятидан келиб чиққан ҳолда:

- семинар;
- лаборатория;
- амалий машғулот;
- тест ўтказиш;
- суҳбат;
- назорат иши;
- коллоквиум;
- уй вазифаларини текшириш ва шу каби бошқа шаклларда ўтказилади.

ЖН лар сони фан бўйича амалий, семинар, лаборатория машғулотлари учун ажратилган соатлар ҳажмидан келиб чиққан ҳолда белгиланади.

Оралик назорат-семестр давомида ўқув дастурининг (тегишли фаннинг бир неча мавзуларини ўз ичига олган) бўлими тугаллангандан кейин талабанинг билим ва амалий кўникма даражасини аниқлаш ва баҳолаш усули. Оралик назоратнинг сони (бир семестрда икки мартадан кўп ўтказилмаслиги лозим) ва шакли (ёзма, оғзаки, тест, презентатсия ва ҳоказо) ўқув фанига ажратилган умумий соатлар ҳажмидан келиб чиққан ҳолда кафедра томонидан белгиланади; Масалан: семестр давомида ҳафтасига 2 соатли фан бўйича 1 та оралик назорат, ҳафтасига 4 ёки 6 соатли фан бўйича 2 та оралик назорат белгилаш мақсадга мувофиқ.

Якуний назорат -семестр якунида муайян фан бўйича назарий билим ва амалий кўникмаларни талабалар томонидан ўзлаштириш даражасини баҳолаш усули.

Якуний назорат асосан таянч тушунча ва ибораларга асосланган “Ёзма иш” шаклида ўтказилади. Таълим йўналишлари ва мутахассисликларининг хусусиятларидан келиб чиққан ҳолда факултет Илмий кенгаши қарори билан кўпи билан умумкасбий ва ихтисослик фанларининг 40 %дан якуний назоратлар бошқа шаклларда (оғзаки, тест ва ҳоказо) кўринишда ўтказилиши мумкин.

4. Оралик назоратларни ўтказиш жараёни ҳар бир кафедра мудири томонидан тузилган комиссия иштирокида доимий равишда ўрганиб борилади ва уни ўтказиш тартиби бузилган ҳолларда оралик назорат натижалари бекор қилиниши мумкин. Бундай ҳолларда оралик назорат қайта ўтказилади.

5. Университет ректорининг буйруғи билан ички назорат ва мониторинг бўлими раҳбарлигида тузилган комиссия иштирокида якуний назоратни ўтказиш жараёни доимий равишда ўрганиб борилади ва уни ўтказиш тартиблари бузилган ҳолларда якуний назорат натижалари бекор қилинади. Бундай ҳолларда якуний назорат қайта ўтказилади.

6. Рейтинг жадвалида кўрсатилган назорат натижаларини кафедра мажлисида муҳокама қилиш ва тегишли қарор қабул қилиб бориш кафедра мудири зиммасига юклатилади.

7. Ўқув йили тугаганидан кейин рейтинг назорати натижаларига кўра талабаларни кейинги курсга ўтказиш тўғрисида ўрнатилган тартибда қарор қабул қилинади.

III. Баҳолаш тартиби ва мезонлари

1. Талабаларнинг билим савияси, кўникма ва малакаларини назорат қилишнинг рейтинг тизими асосида талабанинг ҳар бир фан бўйича ўзлаштириш даражаси баллар орқали ифодаланади.

2. Ҳар бир фан бўйича талабанинг семестр давомидаги ўзлаштириш кўрсаткичи 100 баллик тизимда баҳоланади.

Ушбу 100 балл назорат турлари бўйича фаннинг хусусиятидан келиб чиққан ҳолда кафедра томонидан жорий, оралиқ ва якуний назоратларга тақсимланади:

якуний назоратга 30 балл;

жорий ва оралиқ назоратларга - 70 балл.

3. Талабанинг рейтинг дафтарчасига алоҳида қайд қилинадиган курс иши (лойиҳаси, ҳисоб-график ишлари), малакавий амалиёт, фан (фанлараро) бўйича якуний давлат аттестатсияси, битирув малакавий иши ва магистратура талабаларининг илмий-тадқиқот ва илмий-педагогик ишлари, магистрлик диссертатсияси бўйича ўзлаштириш даражаси 100 баллик тизимда баҳоланади.

4. Талабанинг фан бўйича ўзлаштириш кўрсаткичини назорат қилишда қуйидаги мезонлар тавсия этилади:

а) 86-100 балл учун талабанинг билим даражаси қуйидагиларга жавоб бериши лозим:

- хулоса ва қарор қабул қилиш;
- ижодий фикрлай олиш;
- мустақил мушоҳада юрита олиш;
- олган билимларини амалда қўллай олиш;
- моҳиятини тушуниш;
- билиш, айтиб бериш;
- тасаввурга эга бўлиш.

б) 71-85 балл учун талабанинг билим даражаси қуйидагиларга жавоб бериши лозим:

- мустақил мушоҳада юрита олиш;
- олган билимларини амалда қўллай олиш;
- моҳиятини тушуниш;
- билиш, айтиб бериш;
- тасаввурга эга бўлиш.

в) 56-70 балл учун талабанинг билим даражаси қуйидагиларга жавоб бериши лозим:

- моҳиятини тушуниш;
- билиш, айтиб бериш;
- тасаввурга эга бўлиш.

г) Қуйидаги ҳолларда талабанинг билим даражаси 0-55 балл билан баҳоланиши мумкин:

- аниқ тасаввурга эга бўлмаслик;
- жавобларда хатоликларга йўл қўйилганлик;
- билмаслик.

5. Профессор-ўқитувчилар томонидан муайян фандан жорий ва оралик назоратлар бўйича аниқ мезонлар ишлаб чиқилиб, кафедра мудирининг томонидан тасдиқланади ва талабаларга етказилади.

6. Якуний назоратлар учун баҳолаш мезонлари ва топшириқлари кафедралар томонидан ишлаб чиқилиб, факултетлар Илмий-услубий кенгаши томонидан тасдиқланади.

7. Талабаларнинг ўқув фани бўйича мустақил иши жорий, оралик ва якуний назоратлар жараёнида тегишли топшириқларни бажариши ва унга ажратилган балллардан келиб чиққан ҳолда баҳоланади.

8. Талабанинг фан бўйича рейтинги қуйидагича аниқланади:

$$Rf = \frac{V \cdot O}{100}$$

бу ерда:

V - семестрда фанга ажратилган умумий ўқув юкламаси (соатларда);

Ў - фан бўйича ўзлаштириш даражаси (балларда).

9. Фан бўйича жорий, оралик ва якуний назоратларнинг ҳар бирига ажратилган баллнинг 55 фоизи саралаш бали этиб белгиланади.

Жорий ва оралик назоратларнинг ҳар бирига ажратилган баллнинг саралаш бали 55 фоиздан ортиқ балл тўплаган барча талабалар ушбу фан бўйича якуний назоратга киритилади.

Агар талаба якуний назоратда шу назорат тури бўйича саралаш балидан юқори балл тўпласа, бу балл жорий ва оралик назоратларда тўпланган балларга қўшилади. Акс ҳолда талабанинг фан бўйича ўзлаштириш кўрсаткичи фақат жорий ва оралик назоратларнинг баллари йиғиндисидан иборат бўлади.

10. Талабанинг семестр давомида фан бўйича тўплаган умумий бали ҳар бир назорат туридан белгиланган қоидаларга мувофиқ тўплаган баллари йиғиндисига тенг.

11. Жорий баҳолаш мезонлари:

1. Лаборатория ишини баҳолашда қуйидагилар инобатга олинади:

- мустақил назарий тайёргарлик даражаси (конспект, оғзаки савол-жавоб);
- ишни бажаришдан мақсад ва бажариш тартибини билиш;
- ишни бажариш жараёнида олинган натижалар асосида ҳисоблашларнинг тўғри амалга
- оширилганлиги;

- олинган натижаларни таҳлил қилиш орқали чиқарилган хулосаларнинг илмийлиги.
2. Амалий машғулотлардаги баҳолаш жараёнида қуйидагилар инобатга олинади:
- мустақил назарий тайёргарлик даражаси;
 - амалий машғулот топшириқларини бажариш жараёнида назарий билимларни тўғри
 - қўллай билганлиги (керакли формула, қонуниятлар тўғри ишлатилганлиги).
3. Семинар машғулотларини баҳолаш жараёнида қуйидагилар инобатга олинади:
- семинар мавзуси доирасида кўрсатилган саволлар бўйича конспектнинг мавжудлиги;
 - машғулотга тайёргарлик жараёнида тавсия этилган адабиётлардан фойдаланилганлиги;
 - тавсия этилган адабиётлардан ташқари қўшимча адабиётлардан (дарслик, даврий
 - матбуот, Интернетдан олинган маълумотлар ва ҳоказо) фойдаланганлиги;
 - семинар режасида қўйилган саволларга жавобларнинг аниқ, илмий асосланганлиги;
 - ҳар бир савол бўйича хулосаларнинг тўғрилиги.
12. Оралик баҳолаш мезонлари:
- фаннинг ОБ учун белгиланган бўлими ёки қисми бўйича назарий билимларнинг тўла
 - ўзлаштирилганлик даражаси;
 - олинган назарий билимларни қўллай билиш кўникмаларининг шаклланганлик
 - даражаси;
 - қўйилган саволларга берилган жавобларнинг илмий асосланганлиги;
 - ўтилган мавзулар бўйича мустақил фикрлаш қобилиятини намоён этганлиги;
 - тавсия этилган адабиётлардан ташқари, қўшимча манбалардан фойдаланилганлиги;
13. Якуний баҳолаш мезонлари:
- фан бўйича назарий билимларнинг тўла ўзлаштирилганлик даражаси;
 - олинган назарий билимларни амалда қўллай билиш кўникмаларининг шаклланганлиги;
 - қўйилган саволларга берилган жавобларнинг аниқ ва лўнда илмий асосланганлиги;
 - ўтилган фан бўйича мустақил фикрлаш қобилиятининг шаклланганлиги;
 - тавсия этилган адабиётлар ва қўшимча манбаларни ўзлаштирилганлиги.

IV. Назорат турларини ўтказиш муддати

1. Жорий ва оралик назорат турлари профессор-ўқитувчиларнинг календар тематик режасига мувофиқ фан хусусияти ҳисобга олинган ҳолда фан ўқитувчиси томонидан ишлаб чиқилган рейтинг назорат жадваллари асосида ўтказилади.

2. Якуний назорат семестрнинг охирги икки ҳафтаси мобайнида ўтказилади.

3. Талаба фан бўйича курс лойиҳаси ёки курс ишини ушбу фан бўйича тўплаган баллари умумлаштирилишига қадар топшириши шарт.

4. Жорий ва оралиқ назоратларда саралаш баллидан кам балл тўплаган ва узрли сабабларга кўра назоратларда қатнаша олмаган талабага қайта топшириш учун, навбатдаги шу назорат туригача, сўнгги жорий ва оралиқ назоратлар учун якуний назоратгача бўлган муддат берилади.

5. Касаллиги сабабли дарсларга қатнашмаган ҳамда белгиланган муддатларда жорий, оралиқ ва якуний назоратларни топшира олмаган талабаларга факультет декани фармойиши асосида ўқишни бошлагандан сўнг икки ҳафта муддатда топширишга рухсат берилади.

6. Талабанинг семестрда жорий ва оралиқ назорат турлари бўйича тўпланган баллари ушбу назорат турлари умумий балининг 55 фоизидан кам бўлса ёки семестр якунида жорий, оралиқ ва якуний назорат турлари бўйича тўпланган баллар йиғиндиси 55 баллдан кам бўлса, у академик қарздор ҳисобланади.

7. Академик қарздор талабаларга семестр тугаганидан кейин қайта ўзлаштириш учун университет ректорининг буйруғи билан бир ой муҳлат берилади. Шу муддат давомида фанни ўзлаштира олмаган талаба, факультет декани тавсиясига кўра белгиланган тартибда ректорнинг буйруғи билан талабалар сафидан чеилаштирилади.

8. Талаба назорат натижаларидан норози бўлса, фан бўйича назорат тури натижалари эълон қилинган вақтдан бошлаб бир кун мобайнида факультет деканига ариза билан мурожаат этиши мумкин. Бундай ҳолда факультет деканининг тавсиясига кўра ректор буйруғи билан 3 (уч) аъзодан кам бўлмаган таркибда апелляция комиссияси ташкил этилади. Апелляция комиссияси талабаларнинг аризаларини кўриб чиқиб, шу куннинг ўзида хулосасини билдиради.

9. Баҳолашнинг ўрнатилган талаблар асосида белгиланган муддатларда ўтказилиши ҳамда расмийлаштирилиши факультет декани, кафедра мудири, ўқув-услубий бошқарма ҳамда ички назорат ва мониторинг бўлими томонидан назорат қилинади.

V. Рейтинг натижаларини қайд қилиш ва таҳлил этиш тартиби

1. Талабанинг фан бўйича назорат турларида тўплаган баллари семестр якунида рейтинг қайдномасига бутун сонлар билан қайд қилинади. Рейтинг дафтарчасининг “Ўқув режаларида ажратилган соат” соат устунига семестр учун фанга ажратилган умумий ўқув юклама соатлари, “Фандан олинган баҳо”

устунига эса 100 баллик тизимдаги ўзлаштириши қўйилади. Талабанинг саралаш балидан паст бўлган ўзлаштириши рейтинг дафтарчасида қайд этилмайди.

2. ҳар бир фан бўйича ўрказиладиган назорат турларининг натижалари гуруҳ ва профессор-ўқитувчи журналлари ҳамда қайдномада қайд этилади ва шу куннинг ўзида (назорат тури ёзма иш шаклида ўтказилган бўлса, 2 кун ичида) талабалар эътиборига етказилади.

3. Якуний назорат натижаларига кўра фан ўқитувчиси талабаларнинг фан бўйича рейтингини анқилайди ҳамда рейтинг дафтарча ва қайдноманинг тегишли қисмини тўлдиради.

4. Талабанинг рейтинги унинг билими, кўникмаси ва малакалари даражасини беглилайди.

Талабанинг семестр (курс) бўйича умумий рейтинги барча фанлардан тўпланаган рейтинг баллари йиғиндиси орқали аниқланади.

5. Талабалар умумий рейтинги ҳар бир семестр ва ўқув йили якунлангандан сўнг эълон қилинади.

6. Диплом иловаси ёки академик маълумотномани деканат томонидан расмийлаштиришда фан бир неча семестр давом этган бўлса, рейтинглар йиғиндисининг ўртачаси олинади.

7. Талабанинг жорий, оралиқ ва якуний назоратларда эришган натижалари:

- гуруҳ журнали
- ўқитувчининг шахсий журнали
- рейтинг қайдномасида
- қайд этилгач, ўзлаштириш кўрсаткичлари деканатлар томонидан компьютер базасига киритилиб, кафедралар, деканатлар ва ўқув-услубий бошқармада мунтазам равишда таҳлил қилиб борилади.

8. Жорий, оралиқ ва якуний назорат натижалари кафедра йиғилишлари, факултет ва университет Илмий кенгашларида мунтазам равишда муҳокама этиб борилади ва тегишли қарорлар қабул қилинади.

VI. Якуний қоидалар

1. Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги ҳамда Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Давлат тест маркази тест баҳолари ва рейтинг балларининг ҳолислигини текширишни ташкил этиш ва назорат қилиш ҳуқуқига эга.

2. Ушбу Низомда белгиланган масалалар бўйича келиб чиққан низолар қонун ҳужжатлари асосида ҳал қилинади.

Таянч иборалар:

Намунавий ва ишчи ўқув режа, намунавий ва ишчи фан дастурлари, календар режа, малака амалиёти, якунловчи давлат аттестатсияси, ўқитиш сифатини назорат, таълим сифатини назорат қилиш, олий таълим муассасаси аттестатсияси ва аккредитатсияси, талабалар билимини баҳолашнинг рейтинг тизими

НАЗОРАТ САВОЛЛАРИ:

1. Намунавий ўқув режанинг вазифаси нималардан иборат?
2. Ўқув режанинг тузилиши ҳақида гапириб беринг .
3. Ўқув дастурларининг тузилиши қандай олиб борилади?
4. Календар режанинг ёзилиш тартиби қандай олиб борилади?
5. Ўқув жараёнинг илмий асосда ташкил этиш ҳақида ўз фикрингиз .

7-МАЪРУЗА

МАВЗУ: ЎЗБЕК ТИЛИДА ИШ ЮРИТИШ.

РЕЖА:

1. Корхона ва ташкилотларда ўзбек тилида иш юритиш.
2. Иш юритишда керакли хужжатлар.
3. Хизмат хатлари.
4. Хужжат турлари ва хусусиятлари.

Адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикаси Давлат тили ҳақидаги Қонун. Т.,:1995
2. Маҳмудов Н. Ўзбек тилида иш юритишТ.:2009

Иш юритишни бевосита асосий хужжатлар ташкил қилади. Бирон–бир корхона, муассаса ёки ташкилотнинг фаолиятини бугунги кунда ана шу хужжатларсиз мутлақо тасаввур қилиш мумкин эмас. Мазмунан, хажман ва шаклан хилма-хил бўлган хужжатлар каттаю- кичик меҳнат коллективларининг, умуман кишилиқ жамиятининг узликсиз фаолиятини тартибга солиб туради. Зеро, хужжатлар кечагина пайдо бўлган нарса эмас, кишилиқ жамияти шаклланиши биланоқ бу жамият аъзолари ўзаро муносабатларидаги муайян муҳим ҳолатларни мунтазам ва қатъий қайд этиб боришга эҳтиёж сезганлар. Ана шу эҳтиёжга жавоб сифатида, табиийки, илк, ибтидоий хужжатлар юзага келган.

Жумхуриятимизда ҳам ана шу соҳани йўлга қўйиш учун илк ҳаракатлар қилинди. Ўзбекистон жумхурияти 1924 йилнинг 31 декабрида 48-рақамли муҳим бир қарор қабул қилди. Бу қарорнинг номини айнан келтирамиз: «Ишларни ўзбек тилида юргизиш ҳам Ўзбекистон жумхуриятининг инқилобий комитети ҳузурида марказий ерлашдириш хайъати ва маҳаллаларда музофот ерлашдириш хайъатлари тўзилиш(и) тўғрисида». Ушбу қарор, унда таъкидланишича, шўро идораларининг ишларни ерли халққа яқинлаштириш ва ишчи-деҳконларни шўро тузилиш ишига аралаштириш мақсади билан қабул қилинган.

Қарорда ҳукумат, кооператив, хўжалик идорлари ва бошқа муассаса, ташкилот ва корхоналар жумҳуриятнинг булист (волост) ҳам уяз (уезд) доирларида бутун ёзув ишларни фақат ўзбек тилидагина юргизишга мажбур этиш вазифаси қўйилади. Бунинг учун корхона, ташкилот ва муассасаларда «ишларни ўзбек тилида юргизиш бўлмалари (ни) ташкил қилмоқ», йўриқномалар нашр қилиш, «ерлик халқдан амалий ишчилар (иш юритиш бўйича) тайёрламоқ» ва бошқа ташкилий ишларни амалга ошириш лозимлиги мазкур қарорда махсус курсатиб ўтилган. Бу қарорни жорий қилиш юзасидан, табиийки, муайян ишлар амалга оширила бошлади, хусусан махсус иш қоғозлари тайёрланди. Лекин 30-йилларнинг 2-ярмидан бошлаб, ўзбек тилига бўлган эътибор расман суссايиб борган. Ўша мураккаб тарихий жараён, халқларнинг миллий ўзликларини англашларидан ҳокимиятнинг дахшатли даражадаги қўрқуви, бу қурқув ҳукмрон бўлган қатагон даврининг аччиқ самараси бугун ҳеч кимга сир эмас.

Маълумки, ҳужжатлар хилма-хил ва миқдордан жуда кўп. Ҳужжатларнинг мақсади, йўналиши, ҳажми, шакли ва бошқа бир қатор сифатлари ҳам турличадир. Шундай экан, ҳужжатлар тилига қўйиладиган умумий талабалар билан бир қаторида кўпгина лисоний талаблар ҳам мавжуд. Муайян турдаги ҳужжат, албатта, ўзига хос лисоний хусусият васифатлар билан белгиланади. Бу хусусият ва сифатларни ҳар тарафлама ва чуқур тасаввур қилмасдан туриб, мукаммал ҳужжатчиликни яратиш ҳақида гап ҳам бўлиши мумкин эмас. Шунинг учун бу ўринда ҳужжатлар таснифи масаласи алоҳида аҳамият касб этади.

Ҳужжатшуносликдаги ана шу анъанага кўра иш юритишдаги ҳужжатлар энг аввало яратилиш ўрнига кўра тасниф қилинади, бу жихатдан ташқи ва ички ҳужжатлар фарқланади. Ички ҳужжатлар айни муассасанинг ўзида тузиладиган ва шу муассаса ичида фойдаланиладиган ҳужжатлардир, муайян муассасага бошқа ташкилот ёки айрим шахслардан келадиганлари эса ташқи ҳужжатлардир.

Ҳужжатлар мазмунига кўра икки турли бўлади: 1) содда ҳужжатлар-муаян бир масалани ўз ичига олади; 2) мураккаб ҳужжатлар-икки ёки ундан ортиқ масалани ўз ичига олади.

Мазмун баёнининг шакли жихатидан хусусий (индивидуал), намунали (типовой) ва қолипли (трафаретли) ҳужжатлар фарқланади. Матннинг ўзига хослиги, бетакрорлиги, ҳамиша ҳам бир андазада бўлмаслиги хусусий ҳужжатларнинг асосий белгиларидир (масалан, хизмат ёзишмалари ва шу кабилар). Бундай ҳужжатларда ҳам муайян доимий таркиб мавжуд бўлса-да, бевосита мазмун баёни бир қадар эркин бўлади. Намунали ҳужжатлар бошқарувнинг муайян бир хил вазиятлари билан боғлиқ, бир-бирига ўхшаш ва кўп такрорланадиган масалалар юзасидан тузилган матнларни ўз ичига олади. Қолипли ҳужжатлар, одатда, олдиндан тайёрланган босма иш қоғозларига ёзилади, бундай ҳужжатлар икки турли ахборот акс этади, яъни ўзгармас (олдиндан тайёр босма матнда ифодаланган) ва ўзгарувчи (ҳужжатни тузиш пайтида машинкада ёки қўлда ёзиладиган) ахборотлар; шунинг учун бу тур ҳужжатларга нисбатан кўпинча «ёзмоқ» эмас, балки «тўлдирмоқ» сўзи ишлатилади.

Шу ўринда айтиш керакки, ҳужжатларни қолипли турларини кенгайтириш – иш юритишни такомиллаштиришдаги истиқболли йўллардан биридир. Чунки бундай қилиш ҳужжат матнларини бир хилликка олиб келиш ва ҳужжат тайёрлаш учун кетадиган вақт ҳамда меҳнатни анчагина тежаш имкониятини беради. Қолипли ҳужжатлар сирасига, масалан, иш ҳақи ёки яшаш жойи ҳақидаги маълумотномалар, айрим далолатномалар, хизмат сафарлари гувоҳномалари ва бошқа кўплаб ҳужжатларни киритиш мумкин.

Ҳужжатлар тегишлилик жихатига кўра, хизмат ёки расмий ҳужжатлар ва шахсий ҳужжатларга ажратилади. Хизмат ҳужжатлари тайёрланишига кўра муассаса ёки мансабдар шахсларга тегишли бўлса, шахсий ҳужжатлар яқка шахслар томонидан ёзилиб, уларнинг хизмат фаолиятларидан ташқаридаги ёки жамоат ишларини бажариш билан боғлиқ масалаларга тегишли бўлади (масалан, шахсий ариза, шикоят ва х.к.).

Ҳужжатларни тайёрланиш хусусияти ва даражаси ҳам бениҳоя муҳим. Бу жихатига кўра ҳужжатлар қуйидагича таснифланади: қоралама; асл нусха; нусха; иккинчи нусха (дубликат); кўчирма. Аксар ҳужжатлар дастлаб қоралама нусхада тайёрланади, бу ҳужжат муаллифи, яъни тайёрловчининг қўл ёзмаси ёки дастлаб машинкалаган нусхасидир. Бу нусха тузатилиб, қайта кўчирилиши мумкин. Айтиш жоизки, қоралама ҳужжат ҳуқуқий кучга эга эмас. Асл нусха ҳар қандай ҳужжатнинг асли, биринчи расмий нусхасидир. Асл нусханинг айнан қайта кўчирилган шакли нусха деб юритилади, одатда нусханинг ўнг томонидаги юқоридаги бурчагига «Нусха» деб белги қўйилади.

Ҳужжатчиликда, шунингдек, айнан (факсимил) ва эркин нусхалар ҳам фарқланади. Айнан нусха асл нусханинг барча хусусиятларини – ҳужжат зарурий қисмларининг жойлашиши, мавжуд шаклий белгилар (герб, юмалок муҳр, туртбурчак муҳр, нишон каби), матндаги босма, ёзма ҳарф шакллари ва шу кабиларни аниқ ва тўлиқ акс эттиради, масалан, фотонусхани шу тур ҳужжатлар қаторига киритиш мумкин.

Эркин нусхада эса ҳужжатдаги ахборот тўлалигича ифодаланса-да, бу нусха ташқи хусусиятлар жихатдан бевосита мувофиқ келмайди, яъни эркин нусхада асл нусхадаги муҳр ўрнига «муҳр» деб, имзо ўрнига «имзо» деб, герб урнига «герб» деб ёзиб қўйилади ва х. к.

Баъзан муайян ҳужжатга туласича эмас, балки унинг бир қисмига эҳтиёж туғилади. Бундай ҳолларда ҳужжатдан асл нусха эмас, балки кўчирма олинади (масалан, мажлис баёнидан кўчирма, буйруқдан кўчирма ва х.к.).

Нусха ва кўчирмалар, аллбатта, нотариус, кадрлар бўлими ва шу кабилар томонидан тегишли тартибда тасдиқланган тақдирдагина ҳуқуқий кучга эга бўлади. Асл нусха юқолган ҳолларда ҳужжатнинг иккинчи нусхаси (дубликати) берилади, иккинчи нусха асл нусха билан бир хил ҳуқуқий кучга эгадир.

Маъмурий – бошқарув фаолиятида хизмат мавқеига кўра ҳужжатлар ҳозирги кунда, асосан, қуйидагича таснифланади: ташкилий ҳужжатлар; фармойиш ҳужжатлари; маълумотсимон – ахборот ҳужжатлари; хизмат ёзишмалари.

Ташкилий ҳужжатлар мазмунан ташкилот, муассаса ва корхоналарнинг ҳуқуқий мақоми, таркибий тармоқлари ва ходимлари, бошқарув жараёнининг боришида жамоа иштирокининг қайд қилиниши, бошқа ташкилотлар билан

алоқаларнинг ҳуқуқий томонлари каби масалаларни акс эттиради. Низомлар, йўриқномалар, мажлис баёнлари, шартномалар ана шундай ташкилий ҳужжатлар сирасига киради.

Фармойиш ҳужжатлари гуруҳига буйруқ, курсатма, фамойиш кабилар киради.

Маълумотсимон – ахборот ҳужжатлари анчайин катта гуруҳни ташкил қилади, бундай ҳужжатларнинг иш юритиш жараёнидаги иштироки ҳам жуда фаол. Бу гуруҳ маълумотнома, дололатнома, ариза, тушунтириш хати, ҳисобот, ишончнома, тавсифнома каби ҳужжатларни ўз ичига олади.

Хизмат ёзишмалари мазмунан хилма–хил бўлади. Уларда муассаса фаолиятининг турли масалалари билан боғлиқ талаб, илтимос, таклиф, кафолот кабилар акс эттирилади. Бу маънода хизмат ёзишмалари ҳужжатларнинг юқорида кўрсатилган ҳар уч гуруҳи билан ҳам алоқадордир, уларнинг муайян бир гуруҳига хизмат ҳужжатларини киритиш шунинг учун ҳам мақсадга мувофиқ эмас. Шуларни ҳисобга олиб, хизмат ёзишмалари ҳозирги замон ҳужжатшунослигида мазкур гуруҳлардан кейин тўртинчи алоҳида гуруҳ сифатида таснифланган ва бу мантиқан ўринли.

А д р э с. Почта жунатмалари (хат – хабар, буюм ва пул жунатмалари кабилар) устидаги ёзув бўлиб, унда жўнатма етиб бориши зарур бўлган жой (қаерга), уни олувчи шахс ёки муассаса (кимга) номи ва жўнатувчи ҳақидаги маълумотлар (жўнатувчи адреси) кўрсатилади.

А р и з а. Муайян муассасага ёки мансабдор шахс номига бирор илтимос, таклиф ёки шикоят мазмунида ёзиладиган расмий ҳужжат. Ариза ижтимоий ҳаётда энг кўп қўлланиладиган ва кенг тарқалган иш қоғозидир.

Б и л д и р и ш н о м а. Муайян муассаса раҳбарига хизмат фаолияти билан алоқадор муҳим масалалар юзасидан ёки юқори идора, мансабдор шахсга бирон-бир воқеа ва ҳодиса ҳақида хабардор қилиш зарурати туғилганда тақдим этиладиган муфассал ёзма ахборот. Унда, одатда, баён қилинаётган масалалар бўйича тузувчи таклифлари акс этади.

Б у й р у қ. Давлат бошқарув органи раҳбарларининг якка ҳокимлигига асосланган ҳуқуқий ҳужжат, муайян муассаса олдида турган асосий ва кундалик вазифаларни ҳал қилиш мақсадида қўлланади. Мохият-ётибори билан буйруқлар иккига бўлинади: асосий фаолиятга оид ва кадрлар шахсий таркибига оид. Улар кетма-кет тартибда алоҳида рақамланади ва айро сақланади.

Айрим фаолиятга оид буйруқлар доимий, кадрларнинг шасий таркибига оид буйруқлар эса 40 йилгача муддатда сақланади.

Ф а р м о й и ш. Муассаса маъмурияти (директор, унинг ўринбосарлари, бош муҳандис, унинг ўринбосарлари), шунингдек бўлимлар раҳбарлари томонидан амалий масалалар юзасидан қабул қилинадиган ҳужжат. Одатда, фармойишларда ҳаракат муддати чекланган бўлиб, унинг кучи бўлимларнинг тор доирасига, айрим мансабдор шахслар ва фуқароларга тааллуқли бўлади. Фармойишнинг матни худди буйруқдаги каби зарурий қисмлардан таркиб топади, фақат унинг асос (кириш) қисмида «БУҲОРАМАН» сўзи ўрнига «ТАВСИЯ ҚИЛАМАН». «РУХСАТ БЕРАМАН» каби иборалар ишлатилади.

Г у в о х н о м а. Муайян шахснинг хизмат ва бошқа ҳолатларини шунингдек, бирор ишга ваколатини кўрсатувчи ҳужжат.

Ҳар бир киши ишга қабул қилинганда кадрлар бўлими томонидан гувоҳнома олади. Бундай гувоҳнома ёнда олиб юришга мослаштирилиб, дафтарча шаклида тайёрланади.

Д а л о л а т н о м а. Муассаса ёки айрим шахслар фаолияти билан боғлиқ бирон-бир бўлган воқеа, ходиса, иш-ҳаракатини ёки мавжуд ҳолатни тасдиқлаш, унга гувоҳлик бериш мақсадида бир неча киши томонидан тузилган ҳужжат. Далолатнома тузиш хилма-хил мақсадларни кўзлайди, лекин унинг асосий мақсади содир бўлган воқеа-ходисаларни ёки мавжуд ҳолатни қонуний-ҳуқуқий жихатдан исботлаш ёки тасдиқлашдир. Бир қанча ҳолларда далолатнома тузиш махсус ҳуқуқий нормалар билан қатъий белгиланган. Масалан, корхоналарнинг ҳисоб-китоб бўлимлари фаолиятида далолатномалар аввалдан белгиланган мазмун ва даврийликка асосан тузилади ва улар ҳуқуқий жихатдан муҳим ўрин тутадилар.

И ш о н ч н о м а. Муайян муассаса ёки айрим шахс ўз номидан иш кўриш учун иккинчи бир шахсга ишонч билдирадиган ёзма ваколатли ҳужжат. Ишончномалар ўз мазмунига кўра, мол – мулкни бошқариш, пул ва моддий – буюм бойликларини олиш, суд идораларида иш олиб бориш ва бошқа ишларни амалга оширишни ифодалайди. Муайян иш – ҳаракатни бажаришга ваколат бериш ким томондан (муассаса томониданми ёки айрим шахс томониданми) расмийлаштирилишига қараб, ишончномалар расмий (хизмат) ва шахсий турларга бўлинади.

Расмий (хизмат соҳасидаги) ишончномалар давлат муассасалари, касаба уюшмаси ва бошқа кооператив ҳамда ижтимоий ташкилотлар томонидан муайян ловозимли шахсга унинг мазкур ташкилотлар томонидан иш юритишга вакил қилинганлигини билдириш учун берилади; улар муассаса раҳбари томонидан имзоланиши ва муҳр билан тасдиқланиши керак.

Й у р и қ н о м а. Қонун ёки бошқа меъёрий ҳужжатларни тушунтириш мақсадида чақириладиган ҳуқуқий ҳужжат. Муассаса (уларнинг бўлимлари хизматлари), мансабдор шахс ва фуқароларнинг ташкилий, илмий – техникавий, молиявий ва бошқа махсус фаолият томонлари хусусида тартиб – қоида ўрнатиш мақсадида давлат бошқаруви органлари томонидан чақирилади. (ёки уларнинг раҳбарлари тасдиқлайди). Халқ депутатлари Советлари ижриоя комитетлари, уларнинг бошқарма ва бўлинмалари йўриқномалар чақирмайди.

Қ о и д а – муайян ҳаракат тартиботини белгилайди (идора жойлашган уй-жойдан фойдаланиш қондаси; архивга ҳужжат материаллари топшириш қондаси) ёки ўрнатилган меъёрдан келиб чиқиб бажариладиган фаолиятни кўрсатади (ички тартибот қондаси, олий ўқув юртига қабул қилиш қондаси).

Н и з о м. Муассаса ёки унинг таркибий бўлинмалари тузилиши, ҳуқуқи, вазифалари, бурчлари, ишни ташкил қилишлари тартиботини белгилайдиган ҳуқуқий ҳужжат. Низом айрим мансабдор шахсларга ва турли тадбирлар (кўрик, мусобақа, конкурс ва бошқалар)га нисбатан ҳам тузилиши мумкин.

У с т а в. Муайян муносабат доирасидаги фаолият ёки бирор давлат органи, муассасанинг тузилиши вазифасини йўналтириб турадиган асосий низом ва қоидалар мажмуи. Устав бирор орган ёки муассаса вазифалари ва ҳуқуқий ҳолатини тавсифлайдиган норматив аҳамиятга эга. Бинобарин устав низомга нисбатан кенг тушунчадир. У кўпроқ маълум бир тармоқ, соҳалар, йирик

муассасалар бўйича тўзилади. Чунончи, давлат нашриётлари бўйича намунавий устав қабул қилинган, шу асосда ҳар бир нашрёт ўз низомини қабул қилади. Уставнинг энг зарурий қисмлари низомнинг зарурий қисмларига ўхшаш бўлади.

Мажлис баёни. Турли йиғилиш, кенгаш ва бошқа тур анжуманларнинг боришини, мажлис қатнашчиларининг чиқишларини ва улар қабул қилган қарорларни аниқ, сиқик ҳолда қайд қилувчи расмий ҳужжат. У воқеаликнинг ўрни, вақти ва ҳолати ҳақида маълумот бериш билан биргаликда, қарорларнинг тўғри қабул қилинганлигини текшириш ва унинг бажарилишини текширишга имкон беради. Доимий иш курувчи органлар (илмий кенгаш, хайъат ва бошқалар), шунингдек, вақтинчалик иш кўрувчи органлар (конференциялар йиғилишлар, слётлар, комиссиялар) фаолиятларида, албатта, мажлис баёни ёзилиши керак. Мажлис баёнини ёзишни ташкил қилиш котибнинг асосий вазифаларидан биридир. Мажлис баёнлари турли органларнинг доимий котиблари томонидан тузилади ва расмийлаштирилади. Вақтинчалик иш кўрувчи органлар мажлисларида эса йиғилиш жараёнида сайланган котиб айнан шу ишни бажаради.

Маълумотнома. Бўлган воқеа ёки мавжуд ҳолатларни билдириш – ахборот бериш мазмунида ифодаладиган ҳужжат. Маълумотномалар, одатда, юқори идора, мансабдор шахс ҳамда оддий кишиларнинг кўрсатмасига, талабига ёки илтимосига биноан тузилади; сўралаётган ёки илтимос қилинаётган ахборот ва маълумотларни ўзида акс эттиради.

Меҳнат дафтарчаси. Ишчи ва хизматчиларнинг меҳнат фаолиятини кўрсатувчи асосий ҳужжат. Унда меҳнат стажининг ҳамма тури (умумий, ўзулуксиз, махсус) белгиланади, шунинг учун уни тўғри тўлдиришга, ёзувларни аниқ ёзишга алоҳида эътибор берилади.

Муносабат белгиси. Хизмат ҳужжатлари устига мансабдор шахслар томонидан муайян фикр билдириб ёзиладиган қайдлар. Бундай қайдлар, одатда, ниҳоятта қиска лўнда шаклда, кўрсатма тарзида ёзилади; бирор қоғозга – ҳоҳ у юқоридан келган йўриқнома ёки буйруқ бўлсин, ҳоҳ у муайян ходимнинг талаби ёки шикоятга бўлсин – муносабат белгисини ёзишдан олдин раҳбар у билан яхши танишиб чиқиши, моҳиятини чуқур англаши ва ижросини тўғри белгилаши керак. Муносабат белгиси ижросини вақти–вақти билан назорат қилиб туришга ҳам эътибор бериш лозим.

Тавсифнома. Маълум бир шахснинг меҳнат ва ижтимоий фаолияти, шунингдек, унинг ўзига хос хислат ва фазилатларини акс эттирувчи расмий ҳужжат.

Тавсифнома муассаса маъмурияти томонидан ўз ходимига бир қанча мақсадлар учун (ўқув юртига киришда хорижий мамлакатларга ишлаш ва бошқа юмушлар учун кетишда, лавозимга тайёрлашда ёки шаходатлантиришда ва бошқаларда) берилади.

Тавсиянома. Бирор шахсни маълум лавозимга ёки ижтимоий сиёсий ташкилотларга аъзо бўлиш учун тавсия этувчи расмий ҳужжат.

Тавсияномалар ижодий уюшмалар, муассаса маъмурияти ва алоҳида шахс томонидан берилиши мумкин.

Таклифнома. Бирор бир тантанали тадбирга таклиф этиш учун қўлланувчи ёзма ахборот.

Таклифноманинг асосий зарурий қисмлари.

Т а р ж и м а и х о л. Маълум бир шахс томонидан ўз шахсий ҳаёти ва фаолияти ҳақида баён қилинган ёзув. Таржимаи ҳол бир хил андозага эга эмас, муфассал ёки мухтасар ёзилиши мумкин. У муаллиф томонидан мустақил тузиладиган ҳужжатдир. Гарчи у эркин (ихтиёрий) тузилса-да, бироқ таржимаи ҳолда айрим қисмларнинг бўлиши шарт.

Т е л е г р а м м а. Мухим хабарнинг телеграф орқали берилган нихоятта қисқа шакли. У бирор муассасадан иккинчисига йўлланган расмий ҳужжат ҳисобланади. Хизмат ёзишмаларининг бошқа турлари белгиланган манзилга хабарни ўз вақтида етказишни таъминлай олмаса, бундай ҳолларда хабарни зудлик билан етказиш учун телеграфдан фойдаланилади.

Т е л е ф о н о г р а м м а. Шошилиш хабарнинг матнини белгиланган жойга телефон орқали етказишдир. Телефон воситасида бўладиган бундай мулоқот расмий ҳужжат сифатида қабул қилинади ва иш қоғозининг бир тури ҳисобланади.

Хизмат муомаласининг бу тури кўпинча шаҳар ёки раёнда жойлашган муассасалар ўртасида амалга оширилади.

Т и л х а т. Маълум шахс ёки муассасадан пул, ҳужжат, қимматбаҳо буюмлар ёхуд бошқа нарса олинганлигини тасдиқловчи расмий ёзма ҳужжат.

Тилхат биргина нусхада тайёрланади ҳамда пулли ва қимматбаҳо ҳужжат сифатида сақланади.

Т у ш у н т и р и ш х а т и. Хизмат соҳасидаги, хизматга алоқадор масалани, унинг айрим жихатларини ёзма изоҳловчи ва муассаса (бўлим) раҳбарига (ички) ёки юқори ташкилотга (ташқи) йўлланувчи ҳужжатдир.

Х и з м а т х а т л а р и. Муассасалар орасида хизмат алоқаларини амалга оширувчи асосий ҳужжатдир. Хат орқали бажариладиган масалалар кўлами жуда кенг бўлиб, бундай ёзишмалар воситасида турли кўрсатмалар, сўровлар, тушунтиришлар, жавоблар, илтимослар, таклифлар, хабарлар, кафолатлар берилади ёки қабул қилиб олинади. Мазмун жихатдан турлича бўлган бундай ҳужжатлар умумлаштирилган ҳолда хизмат хатлари деб юритилади. Хизмат хатлари ташкилотда иш юритиш жараёнида қўлланилувчи ҳужжатларнинг умумий миқдорига нисбатан 80 фоизни ташкил қилади.

Д а ъ в о х а т. Маълум бир муассасанинг бошқа бир идора ёки транспорт ташкилотларига нисбатан талаб ва эътирозлари баён қилинган хатлар – даъво хатлар ёки даъвономалар деб юритилади.

Даъво хатлар ижара пудрати, қурилиш ишлари, ижара, юк ташиш ва шу каби бир қанча ишлар бўйича тузилган шартномалар бажарилмай қолганда ўз қонуний ҳуқуқларини ва манфаатларини ҳимоя қилиш мақсадида тузилади.

И л о в а х а т. Хатни қабул қилиб олувчиларни жўнатиш ҳужжатлар ҳақида ёзма хабардор қилиш учун қўлланувчи қисқача хабар қоғозидир. Илова хати иш юритишда кенг тарқалган. Муассасаларда бундай хатлар шартнома лойиҳаларини, зиддиятли мажлис баёнларини, даъво материалларини жўнатишда қўлланилади.

И л т и м о с х а т. Муассасалар маълум бир ишни амалга ошириш ёки тугатиш мақсадида бошқа бир муассасаларга расмий хат орқали илтимос қилиши мумкин. Муассасалар ўртасидаги бундай ўзаро ёзишмалар илтимос хат

воситасида бажарилади. Илтимос хат хизмат хатлари орасида энг кўп тарқалган турлардан ҳисобланади. Илтимос хатлар ҳам бошқа хатлар каби муассасаларнинг мос иш қоғозига ёзилади ва албатта жўнатилиш санаси ва жўнатма тартиб рақами кўрсатилади.

К а ф о л а т х а т и. Муайян бир шарт ёки ваъдани тасдиқлаш мақсадида тузилади. Хатларнинг бу тури қоидага кўра бажарилган иш учун ҳақ тўлашда, ишнинг бажарилиш муддати ҳақида, турар жой билан таъминлашда, ишга қабул қилишда, бажарилган ишнинг сифати ҳақида кафолат бериш учун тайёрланади ва ташкилот ёки алоҳида шахсларга жўнатилади.

С у р о в х а т. Жавоб талаб қиладиган бундай ёзишмаларда маълумотлар, ҳужжатлар ёки бошқа зарурий нарсалар сўралади.

Биргина хатда турли масалаларга доир бир неча сўровлар акс этмаслиги керак. Баён қилинаётган масалалар аниқ ва равшан бўлиши лозим, фақат шу ҳолдагина йўлланган сўровга тез ва мукамал жавоб олиш мумкин.

Т а с д и қ х а т. Маълум бир муассаса томонидан юборилган илтимос ва сўровларга жавоб тарзида ёзиладиган хатларнинг бир туридир.

Тасдиқ хатининг қайси хатга жавоб битилганлиги иложи борица аниқ кўрсатилиши керак. Бундай хат матнида қўлланувчи асосий сўзлардан бири «тасдиқламоқ» феълидир.

Ф а р м о й и ш х а т и. Бир тармоққа тегишли куйи муассасаларнинг барчасига йўлланган расмий ҳужжатдир. Фармойиш хатлар хизмат алоқаларининг кўпгина соҳаларида қўлланилади. Уларнинг асосий вазифаси айнан бир хил мазмундаги хабарни бир неча манзилга етказишдир.

Е с л а т м а х а т. Жўнатишган илтимос ва сўров хатларга жавоб олинмаса, шунингдек, тузилган шартномалар муддати бузилганда ёки унга амал қилинмаган ҳолларда эслатма хат юборилади.

Ш а р т н о м а. Икки ёки ундан ортиқ томоннинг гражданлик ҳуқуқлари ва мажбуриятларини белгилаш, ўзгартириш ёки тўхтатиш йўлидаги келишувидир. Бошқача қилиб айтганда, шартнома томонларнинг бирон – бир муносабатлар ўрнатиш ҳақидаги келишуви (битими) ни қайд этувчи ва бу муносабатларни тартибга солувчи ҳужжатдир.

Е ъ л о н. Кўпчилик ёки маълум гуруҳдаги шахсларни яқин орада (келгусида) бўладиган бирор – бир тадбир – мажлис, учрашув, суҳбат, шунингдек, ишга, ўқишга қабул қилиш ва бошқалар ҳақида хабардор қилишга қўлланувчи ёзма ахборот.

Ҳ и с о б о т. Муайян вақт учун режалаштирилган иш ёки вазифа, топшириқларнинг бажарилиши, амалий долзарб ишлар, хизмат ва илмий сафарлар якуни ҳақида маълумот берувчи ҳужжат.

Ҳисоботда келтирилган маълумотлар аниқ, ишонарли ҳамда ишлаб чиқариш, ижтимоий-сиёсий аҳамиятга молик бўлиши керак.

Таянч иборалар:

Корхона ва ташкилотларда узбек тилида иш юритиш, иш юритишда керакли ҳужжатлар, хизмат хатлари, ҳужжат турлари ва хусусиятлари, кафолат хати, илтимос хат, илова хат, даъво хат, хизмат хатлари, тушунтириш хати, тилхат, телефонограмма, телеграмма, таржимаи хол, таклифнома, тавсиянома,

тавсифнома, муносабат белгиси, меҳнат дафтарчаси, маълумотнома, мажлис баёни, низом, устав, қоида, йўриқнома, ишончнома, далолатнома, гувоҳнома

НАЗОРАТ САВОЛЛАРИ:

1. Ўзбек тилида иш юритиш деганда нимани тушунасиш?
2. Иш юритишда керакли бўлган асосий ҳужжатлар нималардан иборат бўлади?
3. Маъмурий бошқарув фаолиятидаги керакли ҳужжатлар .
4. Фармоиш ҳужжатлари нималардан иборат?
5. Хизмат хатлари нималардан иборат?

8-МАЪРУЗА

МАВЗУ: МЕТРОЛОГИЯ, СТАНДАРТЛАШ ВА СЕРТИФИКАТЛАШ

РЕЖА:

1. Стандартлаштириш тўғрисида, маҳсулот ва хизматларни сертификатлаш тўғрисида ва метрология тўғрисида республика қонуни.
2. Катталиклар, бирликлар, халқаро бирликлар тизими.
3. Стандартлаштириш бўйича давлат тизими. Стандарт турлари ва тоифалари.
4. Ўзбекистон Республика “Ўзстандарт” агентлиги.
5. Сертификатлаштириш. Сертификатлаштириш бўйича асосий тушунча ва атамалар. Сертификатлаштиришнинг асосий схемалари.

Адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. Т.:2014.
2. Ўзбекистон Республикаси “Таълим тўғрисида”ги Қонуни. Т.: 1997
3. Кадрлар тайёрлаш миллий дастури. Т.:1997
4. Таълим ва тарбия жараёнларини ташкил этишнинг меъёрий-ҳуқуқий асослари. Т.:2015
5. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2001 йил 16 августдаги “Олий таълимнинг давлат таълим стандарти. Асосий қоидаларни тасдиқлаш тўғрисидаги №343 сонли қарори.

Бу яқиндагина сиёсий, иқтисодий ва ижтимоий мустақилликка эришган республикаимиз учун муҳим ва ўта аҳамиятли воқеалардан бири эди. Ҳуқуқий меъёрлар Ҳукумат қарорлари ва кўрсатмалари билан белгиланарди. Ушбу Қонун атамашуносликдан тортиб, литсензияли метрологик фаолият каби бирмунча янги ҳолатларни очиб берди. Бундан ташқари, унда Давлат метрологик назорати бўйича фаолият доиралари ва тегишли амаллар аниқ ҳамда равшан белгилаб берилган.

Қонун республикаимиз мустақилликни қўлга киритгандан кейинги ўзгаришлар, стратегик ва устивор юналишлар, жумладан бозор муносабатларининг шаклланиши нуқтаи назаридан ишлаб чиқилган.

Республикамиздаги ушбу янгиликлар ва мулкчиликнинг янги шакллари пайдо бўлиши ҳамда хусусийлаштиришнинг амалга оширилиши марказлашган тарздаги метрологик фаолиятга ўз таъсирини ўтказмай қўймади, албатта. Турли соҳадаги объектларда ўлчаш воситаларининг синовларини қийинлаштириш ва уларнинг устидан давлат назоратининг мажбурийлиги хусусида турлича қарашлар вужудга кела бошланган эди. Шунинг учун ҳам, метрологиянинг ҳуқуқий, ташкилий ва иқтисодий асосларини қайта қўриб чиқиш жуда долзарб масалалардан эди. Метрология соҳаси қонун асосий қонун – қоидалар ва Республика Вазирлар Маҳкамасининг тегишли қарорлари билан фаолият кўрсатадиган тармоқлардандир.

Ҳужжатда асли, истеъмолчиларнинг ҳуқуқларини ҳимоя этиш асосий мақсад этиб қўйилган бўлиб, бу ҳуқуқий давлатларда турғун қонунлар воситасида бошқарилиб туради.

Қонуннинг алоҳида хусусияти шундаки, асосий фаолият доираси ҳисобланган-ишлаб чиқариш, соғлиқни сақлаш, атроф муҳитнинг муҳофазаси ва қурилиш, мамлакатнинг мудофаа қобилиятини таъминлаш каби аниқ курсатиб берилган.

Бу қонун республикамизда метрологиянинг ривожланишига ва метрологик таъминот масалаларини ҳал этишнинг мутлақо янги босқичига олиб кирди.

Олий давлат ҳукуматининг асосий метрологик қоидалари 1993 йил 28 декабрда №1004-ХИИ қабул қилинган **"Метрология тўғрисидаги қонун"** да кўрсатилган. Бу қонун 5 та бўлим, 21 та моддадан иборат.

1-бўлим: Умумий қоидалар: асосий тушунчалар, метрология тўғрисидаги қонун ҳужжатлари, халқаро шартномалар ва битимлар, метрологияга оид фаолиятини давлат томонидан бошқариш, ўлчовларнинг ягона бирликда бўлишини таъминлаш оид норматив ҳужжатлар.

2-бўлим: Физик ўлчам бирликлари, уларни қайта ҳосил қилиш ва қўллаш: физик ўлчам бирликлари, физик ўлчамлар бирликларнинг эталони, ўлчов воситалари, ўлчовларнинг бажариш услубиётлари.

3-бўлим: Ўзбекистон Республикаси метрология хизматининг тузилиши, давлат метрология хизмати, юридик шахсларнинг метрология хизматлари.

4-бўлим: Давлат метрология текшируви ва назоратини ўтказиш тартиби, давлат метрология текшируви ва назорати объектлари, давлат метрология текшируви ва назорати тадбир этиладиган доиралар, давлат метрология текшируви ва назорати турлари, ўлчов воситаларнинг турларини тасдиқлаш, ўлчов воситаларнинг текширувдан ўтказиш, ўлчов воситаларни тайёрлаш, реализация қилиш ва уларнинг ижараси билан шугулланиш учун юридик ва жисмоний шахсларнинг фаолиятига лицензия бериш, аккредитация қилиш, метрология нормалари ва қоидаларни бузганлик учун жавобгарлик.

5-бўлим: Метрология ишларини давлат томонидан молиявий таъминлаш. Метрологик ишлар ва хизматлар учун ҳақ тулаш.

«Метрология тўғрисида» ги Республика қонунининг энг аҳамиятли томонларидан бири-қуйида келтириладиган ҳолатларнинг олдини олишдир:

- ишончсиз ўлчам асбобларининг ёки услубларининг қўлланилиши технологик жараёнларнинг издан чиқишига сабабчи бўлиб, бундан ташқари,

энергетик ресурслар асоссиз сарфланиб, авария ҳолатлари ва брак маҳсулот келиб чиқиши мумкин;

- ўлчашларнинг ишончли натижаларини олишга катта сарф харажатлар кетиши (ривожланган давлатларда ўлчашларга ялпи даромадларнинг 6% сарфланади);
- иқтисодий бошқарувдаги ўзгаришлар метрологиядаги ташқи миллий ўзгаришларга олиб келади.

Ва ниҳоят, мазкур қонун метрология соҳасида халқаро хамкорликнинг қонуний асосларини мустаҳкамлаб, қуйидаги амалларга муносиб замин яратади;

- алоҳида ёндашувдаги халқаро шартномалар бўйича мажбуриятларни қўллаб - қувватлаш;
- Ўзбекистон Миллий метрология марказининг халқаро ташкилотлардаги обрўсини янада ошириш;
- Икки ёқлама ва кўп ёқлама ташқи иқтисодий муносабатлардаги турли техникавий тўсиқларни бартараф этиш мақсадида ўтказиладиган синовлар, қиёслаш ва калибрлаш учун шароитлар яратиш.

Давлат метрологик хизматининг ҳуқуқий ҳолатидаги алоҳида хусусияти шундаки, барча метрология хизматлари вертикал бўйича биргина маҳкамага – Ўздавстандартга бўйсунди.

Ўзбекистон республикаси "Стандартлаштириш тўғрисидаги қонун" лойиҳаси 1993 йил 8 декабрда №1002-ХИИ олий мажлис кенгашида тасдиқланиб, президент имзо чеккан. У 28.ИИ.94 йилда нашр қилинган.

Қонун 4 та бўлим ва 12 та моддадан иборат.

И-бўлим. Умумий қоидалар. Бу ерда давлат стандартлаштириш тизими, стандартлаштириш ишларини ўтказиш, стандартлаштириш тугрисидаги қонун ҳужжатлари, халқаро шартномалар ва битимлар тугрисида айtilган.

Стандартлаштиришнинг асосий мақсадлари кўрсатилган. Улар қуйидагилар:

- Давлат ва истеъмолчилар манфаатини маҳсулот хавфсизлиги борасида ҳимоя қилиши;
- Иш ва хизмат жараёнида ресурсларни тежаш;
- Маҳсулот сифатини ва рақобатбардошлигини ошириш;
- Сотсиал-иқтисодий, илмий-техник дастур ва лойиҳаларни реализатсия қилиш;
- Табiiй ва техноген катастрофалар ва фавқулотда ҳолатларни ҳисобга олган ҳолда халқ хўжалик объектлари хавфсизлигини таъминлаш;
- Корхона мудофаа қобилияти ва тайёргарлик мобилизатсиясини таъминлаш;
- Ўлчов бирликларини таъминлаш.

Республикада давлат стандартлаштириш тизими ишлаб чиқарилади ва функсиялаштирилади. Бу тизим барча бошқариш сатҳи координатсияларини таъминлайди.

ИИ-бўлим. Бу бўлимда Республикада стандартлаштиришнинг меъерий ҳужжатлари кўрсатилган. Улар: -Халқаро стандартлар-ХС; -Минтакавий стандартлар-МС; -Чет давлатларнинг миллий стандартлари; -Давлатлараро

стандартлар-ГОСТ; -Ўзбекистон республикаси стандарти-ЎзРСТ; -Тармоқ стандартлари-ЎзТСТ; -Техник шартлар - ЎзТШ; -Корхоналар стандартлари-Ўз КСТ; -Техник баён-ТБ; -Тавсияномалар-Т.

ИИИ-бўлим. Бу бўлимда стандартлар устидан давлат назорати, қонундаги органлар, объектлар ва субъектлар ўрнатилган. Стандартлар ва улчов воситаларини назорат қилиш учун давлат инспекторларининг ҳуқуқ ва маъсулиятлари аниқланган.

ИЙ-бўлим. Мазкур давлат стандартлаштириш ва стандартлаштириш назорати бўйича ишларни маблаг билан таъминлаш, стандартлаштириш бўйича давлат и.т. дастурлар, ИТИ, норматив ҳужжатлар асосида ишлаб чиқарилган тавсияномалар давлат бюджети томонидан таъминланади.

Ўзбекистонда стандартларни тасдиқлайдиган қуйидаги органлар мавжуд:

- Ўздавлатстандарт-ҳалқ ҳўжалигининг барча тармоқлари учун;
- Қурилиш давлат кумитаси - қурилиш, қурилиш материаллари учун;
- Табиатни муҳофаза қилиш давлат кумитаси-ташки мухитни муҳофаза қилиш, табиий ресурслардан фойдаланиш ва уларни тежаш бўйича;
- Соғлиқни сақлаш вазирлиги -медицина техникаси, озиқ-овқат маҳсулотларидаги зарарли моддалар миқдорини меъерлаш бўйича.

«Махсулот ва хизматларни сертификатлаштириш тугрисида» қонун 1993 йил 28 декабрда №1006-ХИИ қабул қилинган Бу қонун 4 та бўлим, 23 та моддадан иборат.

«Махсулот ва хизматларни сертификатлаштириш тугрисида» қонунда: асосий тушунчалар, сертификатлаштиришнинг макс два вазифалари, сертификатлаштириш тугрисидаги қонун ҳужжатлари, халқаро шартномалар ва битимлар, Ўзбекистон Республикаси сертификатлаштириш органлари, сертификатлаштириш объектлари ва субъектлари, мувофиклик сертификат ива мувофиклик белкиси, сертификатлаштириш фаолиятини амалга ошириш, сертификатлаштириш тугрисидаги ахборот, мажбурий сертификатлаштиришни жорий этиш, мажбурий сертификатлаштиришни утказиш шартлари, четдан олиб келинадиган ва четга олиб кетиладиган махсулотларни мажбурий сертификатлаштириш, ихтиёрий сертификатлаштириш, сертификатлаштириш органларнинг ва лабораторияларнинг жавобгарлиги бажариш тушунчалари келтирилган.

Катталикларнинг бирликлари.

Муайян объектни тавсифловчи катталик шу объект учун хос бўлган миқдор тавсифига эга экан, бу каби объектлар ўзаро биргаликда кўрилаётганда фақат мана шу миқдор тавсифларига кўра тафовутланади. Бунинг учун эса солиштирилаётганда объектлараро бирор бир асос бўлиши лозим. Бу асосга солиштириш бирлиги дейилади. Айнан мана шундай тавсифлаш асосларига катталикнинг бирлиги деб ном берилган.

Кўрилаётган физикавий объектнинг ихтиёрий бир хоссасининг миқдор тавсифи бўлиб унинг ўлчами хизмат қилади. Лекин “узунлик ўлчами”, “масса ўлчами”, “сифат кўрсаткичининг ўлчами” дегандан кўра “узунлиги”, “массаси”,

“сифат кўрсаткичи” каби ибораларни ишлатиш ҳам лексик жиҳатдан, ҳам техникавий жиҳатдан ўринли бўлади. Ўлчам билан қиймат тушунчаларини бири-бирига адаштириш керак эмас. Масалан, 100 г, 10^5 мг, 10^{-4} т - бир ўлчамни 3 хил кўринишда ифодаланиши бўлиб, одатда “масса ўлчамининг қиймати” демасдан, “массаси (...) кг” деб гапирамиз. Демак катталикнинг қиймати деганда унинг ўлчамини муайян сонли бирликларда ифодаланишини тушунишимиз лозим.

Катталикнинг ўлчами - Айрим олинган моддий объект, тизим, ҳодиса ёки жараёнга тегишли бўлган катталикнинг миқдори бўлиб ҳисобланади.

Катталикнинг қиймати - қабул қилинган бирликларнинг маълум бир сони билан катталикнинг миқдор тавсифини аниқлаш.

Қийматнинг сонлар билан ифодаланган таркибий қисмини катталикнинг сонли қиймати дейилади. Сонли қиймат катталикнинг ўлчами нолдан қанча бирликка фарқланади, ёки ўлчаш бирлиги сифатида олинган ўлчамдан қанча бирлик катта (кичик) эканлигини билдиради ёки бошқача айтганда Q катталигининг қиймати уни ўлчаш бирлигининг ўлчами $[Q]$ ва сонли қиймати q билан ифодаланади деган маънони англашимиз лозим:

$$Q = q/[Q].$$

Енди яна катталикнинг бирлигига қайтамиз. Икки хил металл қувур берилган бўлиб, бирининг диаметри 1 м, иккинчисиники 0,5 м. Уларнинг икковини диаметр бўйича солиштириш учун, муайян бир асос сифатида олинган бирлик қиймати билан солиштиришимиз лозим бўлади

Катталикнинг бирлиги деб - таъриф бўйича соний қиймати 1га тенг қилиб олинган катталик тушунилади

Ушбу атама катталикнинг қийматига кирадиган бирлик учун кўпайтирувчи сифатида ишлатилади. Муайян катталикнинг бирликлари ўзаро ўлчамлари билан фарқланиши мумкин. Масалан, метр, фут ва дюйм узунлиқнинг бирликлари бўлиб, қуйидаги ҳар хил ўлчамларга эга - 1 фут = 0,3048 м, 1 дюйм = 25,4 мм га тенгдир.

Катталикнинг бирлиги ҳам, катталикнинг ўзига ўхшаш асосий ва ҳосилавий бирликларга бўлинади:

Катталикнинг асосий бирлиги деб бирликлар тизимидаги ихтиёрий равишда танланган асосий катталикнинг бирлигига айтилади.

Бунга мисол қилиб, ЛМТ - катталиклар тизимига тўғри келган МКС бирликлар тизимида метр, килограмм, секунд каби асосий бирликларни олишимиз мумкин.

Ҳосилавий бирлик деб, берилган бирликлар тизимининг бирликларидан тузилган, таърифловчи тенглама асосида келтириб чиқарилувчи ҳосилавий катталикнинг бирлигига айтилади.

Ҳосилавий бирликка мисол қилиб 1 м/с - халқаро бирликлар тизимидаги тезлик бирлигини; $1 \text{ Н} = 1 \text{ кг} \cdot \text{м/с}^2$ куч бирлигини олишимиз мумкин.

Халқаро бирликлар тизими.

1960 йилда ўлчов ташкилотининг бош конференцияси физик катталикларнинг халқаро СИ системасини қабул қилди. Бу система Ўзбекистонда Ўз. РСТ.8.012-94 стандарти бўйича ўз тараққиётини топди.

СИ системасида 7 та асосий физик катталиклар бирликлари ва 2 та қўшимча бирликлар келтирилган.

Халқаро системанинг асосий бирликлари қуйидагилар ҳисобланади:

м - метр-узушлик бирлиги, кд - қандела-ёруглик кучи бирлиги, мол - модда миқдори бирлиги, с - секунд-вақт бирлиги, кг - килограмм-масса бирлиги, А - ампер-электр ток кучи бирлиги, К –келвин - термодинамик температура бирлиги.

Қўшимча бирликлар: рад - радиан-текислик бурчаги бирлиги, ср - стерadian- фазовий бурчак бирлиги.

СИ бирликлар системасининг ҳосилалари когерент ҳосилалар келиб чиқиши қондасига кўра асосий ва қўшимча бирликлардан ҳосил бўлади. Уларнинг баъзилари машҳур олимларнинг номлари билан аталган, масалан: нютон, гертс, паскал, кулон, ом, сименс, тесла, беккерел, ва бошқалар. Бу бирликларнинг ҳам халқаро, русча номлари бош ҳарфлар билан ёзилади.

Бирлик номига фақат битта олд қўшимча қўйишга рухсат этилади (масалан, микромикрофарад эмас балки пикофарад).

СИ системаси бирликларини ёзиш қоидалари ГОСТ 8.417-81 билан регламентланган.

Стандартлаштириш Давлат тизими (СДТ).

Стандартлаштириш жараёни 3 босқичдан иборат бўлади:

- атамаларни стандартлаштириш;
- ўлчаш ва синов ускуналарини ва уларни конструксияга ва маҳсулот технологиясига боғлаб стандартлаштириш;
- маҳсулотнинг ўзини стандартлаштириш.

ИСО/МЕКУ томонидан яратилган консултатив кенгаш техника ривожининг юналишини қуйидагича тавсия қилади:

- стандартларни яратишда ва уларни келишишда янги механизмларни яратиш;
- ҳаражатларни илк тадқиқотларга ва реал истикболи бўлган техникавий ютуқларга тўпламок;
- бор техникавий қўмиталарнинг илмий тадқиқот, тажрибавий конструкторлик ишларини, шу жумладан, экология соҳасидаги ишларни, эътиборга олган ҳолда янги режали ишларни яратиш;
- етакчи мутахассислар бошчилигида ўтказиладиган семинарлар, илмий МАЪРУЗАлар шаклидаги иккиламчи механизмлардан фойдаланиш;
- саноатнинг юқори раҳбарлари орасида янги гояларни тарғибот қилишга эътиборни қаратмок.

Мана шунинг учун стандартлаштиришда атамаларни бир ерга тўпламок, улар асосида таърифлар яратмок ва ниҳоят бу соҳада стандартлар яратмок ҳозирги кунининг талаби, холос.

Шу мақсадда стандартлаштириш соҳасидаги атамаларни тўплашда халқаро стандартлаштириш ташкилотларининг ҳужжатларига, собиқ Иттифоқдаги маълумотларга, шунингдек Ўзбекистон Республикаси илк яратилган ҳужжатлар мурожаат этилади.

Бу соҳадаги асосий тушунчалар 61 атамадан иборат бўлиб, уларнинг моҳияти кетма - кетлиги бўйича маълум тартибда жойлаштирилиб, ҳозирги

вақтда чоп этилган О`з ДСТ 1.11.93 «Ўзбекистон Республикасининг стандартлаштириш давлат тизими. Асосий атамалар ва таърифлар» стандарти яратилди.

Стандартлаштириш соҳасидаги бир қанча асос бўлувчи ҳужжатлар Ўздавстандарт ҳузуридаги ЎзТМТИ институтида яратилмоқда.

ЎЗРСТ 1.0-92 «Ўзбекистон Республикаси стандартлаштириш давлат тизими. Асосий қоидалар бўйича стандартлаштиришнинг моҳияти, мақсад ва вазифалари, ҳамда ушбуда қўлланиладиган асосий тушунчалар билан олдинроқ танишиб чикдик.

Мазкур стандарт стандартлаштиришнинг асосий вазифа ва мақсадини, стандартлаштириш ишларининг ташкил этилиши ва асосий қонун – қоидаларини, меъёрий ҳужжатларнинг тоифасини, стандартлар турларини, халқаро ҳамкорлик бўйича асосий қоидаларни, стандартлар ва техникавий шартларининг қўлланишини, стандартларга ва ўлчаш воситаларига нисбатан давлат назоратини белгилайди.

Стандартларнинг турлари ва тоифалари.

Ўзбекистон Республикаси ҳудудида стандартлаштириш объектларига куйиладиган талабларни белгиловчи меъёрий ҳужжатларнинг куйидаги тоифалари амал қилади:

- Халқаро (давлатлараро, минтакавий) стандартлар;
- Ўзбекистон Республикасининг стандартлари;
- Тармоқ стандартлари
- Техникавий шартлари;
- Корхоналарнинг стандартлари;
- Хорижий мамлакатларнинг миллий стандартлари.
- Раҳбарий ҳужжатлар

Халқаро стандарт - бу стандартлаштириш билан (стандартлаштириш бўйича) шуғулланадиган халқаро ташкилот томонидан қабул қилинган ва истеъмолчиларнинг кенг доирага яроқли бўлган стандартдир.

Давлатлараро стандарт «ГОСТ» - бу стандартлаштириш, метрология ва сертификатлаштириш бўйича давлатлараро МДХ кенгаши томонидан қабул қилинган, бажарилиши шарт бўлган ҳужжатдир.

Миллий стандарт - бу стандартлаштириш билан шуғулланадиган миллий идора томонидан қабул қилинган ва истеъмолчиларнинг кенг доирасига яроқли бўлган стандартдир.

Корхона стандарти - бу маҳсулотга, хизматга ёки жараёнга корхонанинг ташаббуси билан ишлаб чиқилладиган ва унинг томонидан тасдиқланган ҳужжатдир.

Стандартларни қўллашда тўғри усуллар мавжуд. Бир мамлакат доирасида стандартлар янгитдан яратилиши мумкин ҳамда халқаро, минтакавий ва давлатлараро стандартларни тўғридан - тўғри қўлланиши ҳам мумкин.

Республика ва давлатлараро стандартлардан ташқари раҳбарий ҳужжатлар, техникавий шартлар, стандартлаштириш бўйича тавсияномалар, юрикнома (қоидалар) ҳам мавжуддир.

Раҳбарий ҳужжат (РХ) деганда стандартлаштириш идораларининг ва хизматларнинг вазифаларини, бурчларини ва ҳуқуқларини, уларнинг ишлари ёки ишларининг айрим босқичларини бажариш усуллари, тартибини ва мазмунини белгилайдиган меъёрий ҳужжат тушунилади.

Техникавий шартлар (О`з ТШ) - бу буюртмачи билан келишилган ҳолда, ишлаб чиқарувчи томонидан ёки буюртмачи томонидан тасдиқланган аниқ маҳсулотга (хизматга) бўлган техникавий талабларни белгиловчи меъёрий ҳужжатдир.

Йўрикнома (қоидалар) – инструксия (правила) - бу ишларни ёки уларнинг айрим босқичларини мазмуни ва таркибини белгиловчи меъёрий ҳужжатдир.

Стандартлаштириш объектларига ўз навбатида қуйидагилар киради:

- Ягона техникавий тилни қушиб ҳисоблаганда умумтехникавий объектлар, умумий машинасозликда қўлланиладиган буюмларнинг намунавий контструктсиялари (маҳкамлаш воситалари, асбоб ва бошқалар), материаллар ва моддаларнинг хусусияти ҳақидаги ишончли маълумотлар, техникавий - иқтисод ахборотни тавсифлаш ва кодлаш;
- Аниқ мақсадга йўналтирилган давлат илмий - техникавий ва ижтимоий - иқтисодий дастурлар ва лойиха объектлари;
- Республикага (ёки муайян корхоналарга) маҳсулот ёки технологиясининг рақобат қилиш қобилиятини оширишини таъминлаш имкониятини берадиган фан ва техника ютуқлари;
- Республика ички эҳтиёжини кондириш учун, шунингдек бошқа давлатларга экспорт сифатида етказиб бериш учун ишлаб чиқариладиган маҳсулотлари;
- Стандартларнинг талаблари ва техникавий шартлари халқаро минтақавий ва саноати ривожланган хорижий мамлакатларнинг миллий стандартлари талаблари билан уйғунлаштирилиши.

Стандартлаштириш объектининг ўзига хос хусусиятларига ва унга белгиланадиган талаблар мазмунига боғлиқ равишда Ўзбекистон Республикаси стандартлаштириш тизими асосий турдаги стандартларни назарда тутди:

- асос булувчи стандартлар;
- умумтехникавий стандартлар;
- техникавий шартлар (маҳсулот, жараён, хизматлар учун) стандартлари;
- техникавий талаблар стандартлари;
- назорат усуллари (синовлар, таҳлиллар, ўлчашлар, таърифлар) стандартлари.

Асос булувчи стандартлар ташкилий - техникавий жараёнларнинг бажарилиши, ишлаб чиқариш ва маҳсулотни қўллаш жараёнлари тартибини (қоидаларини), шунингдек фаолиятнинг муайян соҳасида ишларни ташкил этишнинг асосий (умумий) қоидаларини белгилайди.

Умумтехникавий стандартлар маҳсулотнинг техникавий жихатдан бир – бирига мос бўлишини ва ўзаро алмашинувини таъминлаш учун зарур бўлган ишлаб чиқиш, ишлаб чиқариш ва маҳсулотни қўллашнинг умумтехникавий

талабларини, шунингдек меҳнат хавфсизлиги, атроф – муҳитни ҳимоя қилиш (экология), зарарли, таъсирлардан (шовқин, тебраниш ва бошқалардан) ҳимоя қилиш, намунавий технологик жараёнлар, маҳсулот сифатини назорат қилиш (синаш) усуллари, ҳужжатларни бирхиллаштириш талабларини белгилайди.

Мустақил Давлатлар Ҳамжихатлиги (МДХ) доирасидаги стандартлаштириш.

МДХ доирасига стандартлаштириш, метрология ва сертификатлаштириш фаолияти 1992 йилдан бери амалдаги, давлатлараро ҳисобланувчи «стандартлаштириш, метрология ва сертификатлаштириш соҳалари келишилган сиёсатни юритиш тўғрисидаги битим» га мувофиқ олиб борилади. Бу борада МДХ катнашчилар учун Давлатлараро Кенгаш (МГС – Межгосударственный Совет) тузилган бўлиб, унда аъзо давлатларнинг стандартлаштириш бўйича миллий ташкилотлари иштирок этадилар. МГС давлатлараро стандартларни қабул қилади.

1995 йил ИСОнинг кенгаши МГСни стандартлаштириш бўйича МДХ давлатларининг минтақавий ташкилоти сифатида тан олди.

Стандартлаштириш бўйича ишлар миллий ташкилотлардан келиб тушган таклифларнинг умумлашуви асосида тузилган дастурларга мувофиқ амалга оширилади. Ҳозиргача МГС томонидан бир неча минг давлатлараро тоифадаги стандартлар қабул қилинган. Ташкилий масалалар ГОСТ 1.0-92 «Давлатлараро стандартлаштириш бўйича ишларни бажариш тартиблари. Асосий қоидалар» га мувофиқ ҳал этилади. Бу ҳам давлатлараро стандарт ҳисобланади. Унга қўшимча равишда «давлатлараро стандартлаштириш қоидалари», «Стандартлаштириш бўйича Давлатлараро меъёрий ҳужжатларни нашрга тайёрлаш ва рўйхатга олиш тартиби» ва бошқа асосий саналувчи меъёрий ҳужжатлар ҳам қабул қилинган.

Сертификатлаштириш соҳасида маҳсулот ва хизматларнинг алоҳида саналган гуруҳларини сертификатлаштириш бўйича ягона тартибларини белгиловчи меъёрий давлатлараро ҳужжатларнинг рўйхати қабул қилинган.

Ўзбекистон Республикасида «Ўзстандарт» Агентлиги ташкилот ҳақида.

Вазирлар Маҳкамасининг "Ўзбекистон Республикасида стандартлаштириш бўйича ишларни ташкил қилиш" тўғрисидаги 1992 йил 2 мартдаги 93-сонли қарорига мувофиқ Ўзбекистон Республикасининг Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Стандартлаштириш, метрология ва сертификатлаштириш Ўзбекистон давлат маркази (Ўздавстандарт) - стандартлаштириш бўйича Миллий идора ҳисобланган. Ҳозирги кунда Ўзстандарт агентлаги деб юритилади.

Унинг ваколатига куйидагилар киради:

- метрологияга оид фаолиятни минтакалараро ва тармоқлараро мувофиқлаштириш;
- физикавий ўлчаш бирлиги эталонларини яратиш, тасдиқлаш, сақлаш ва қўллаш қоидаларини белгилаш;

- ўлчаш воситалари, усуллари ва натижаларига кўйиладиган умумий метрологик талабларни аниқлаш;
- давлат метрологик текширувини ва назоратини амалга ошириш;
- метрология масалалари бўйича меъёрий ҳужжатларни, шу жумладан, давлатнинг бошқа бошқарув идоралари билан ҳамкорликда Ўзбекистон Республикасининг бутун ҳудудида мажбурий қучга эга бўлган меъёрий ҳужжатларни қабул қилиш;
- метрология, стандартлаштириш ва сертификатлаштириш соҳасида илмий ва муҳандис-техник кадрларни тайёрлаш;
- Ўзбекистон Республикасининг метрология, стандартлаштириш ва сертификатлаштириш соҳасидаги халқаро шартномаларига риоя этилишини устидан назоратни амалга ошириш;
- метрология масалалари бўйича халқаро ташкилотлар фаолиятида қатнашиш қиради.

«Ўзстандарт» агентлигининг таркибида 26 та марказ бўлинма, сектор, лаборатория, гуруҳлар, 14 та вилоят марказлари, Республика синов ва сертификатлаштириш маркази қамда 17 та синов ва сертификатлаштириш марказлари (ССМ), стандартлаштириш, метрология ва сертификатлаштириш илмий-тадқиқот институти (СМСИТИ), "Еталон" ЎЗИЧБ ва "Стандартлар" дўкони ва Миллий эталон маркази мижасамлашган.

Сертификатлаштириш.

Сертификатлаштириш гувоҳлик бериш, қайд ёки шаҳодат этиш, ишонч билдириш маъноларини билдирувчи сертифус (лотинча) сўзидан олинган бўлиб, керакли ишончлилик билан маҳсулотнинг муайян стандартга ёки техникавий ҳужжатга мувофиқлигини учинчи, ҳолис ва тан олган томон тарафидан тасдиқлайдиган фаолиятини билдиради.

Саноат корхоналарида ишлаб чиқилаётган турли хил маҳсулотлар муайян сифат кўрсаткичларида ишлаб чиқилаётган турли хил маҳсулотлар муайян сифат кўрсаткичларига эга бўлиши керак. Сифат кўрсаткичлари эса маълум, белгиланган талабларга мувофиқ /мос/ қилиши лозим.

Ўзстандарт Агентлиги сертификатлаштириш бўйича Миллий идора бўлади. Миллий идорага қуйидаги вазифалар юклатилган:

- сертификатлаштириш соҳасида давлат сиёсатини амалга ошириш, сертификатлаштиришни утқазини бўйича умумий қоидаларни Урнатиш;
- сертификатлаштириш тизимини такомиллаштириш бўйича дастурларнинг лойиҳаларини ишлаб чиқини ва уларни Ўзбекистон Республикасининг Ҳукуматиға қ^риб чиқини учун тавдим этиш;
- Ўзбекистон Республикасининг вазирлар Маҳкамаси билан қилишилган ҳолда халқаро сертификатлаштириш тизимларига қушилиш, шунингдек сертафикатлаштарини натижаларини узаро тан олиш бўйича битим тузиш тугрисида қарор қабул қилиш;
- Сертификатлаштирилган маҳсулотнинг давлат реестрини бошқарини;

- Сертификатлаштириш коидаларига риоя килиниши ва сертификатлаштирилган махсулот устидан-давлат текшируви ва назоратини амалга ошириш.

Узстандарт Агентлиги 2010-йилгача вазифаларининг бир қисмини сертификатлаштириш бўйича аккредитланган идораларга топшириб, узида куйидагиларни қолдирди:

- мувофиқлик, метрология, стандартлаштириш, сифат соҳасида давлат сиёсатини ва мувофиқлаштиришни амалга ошириш;
- сертификатлаштириш тизимини такомиллаштириш бўйича дастурлар лойиҳаларини ишлаб чиқиш ва уларни Хукуматга қуриб чиқишпиёқдим этиш;
- Ўзбекистан Республикаси Вазирлар Маҳкамаси билан кели-шилган ҳолда халқаро сертификатлаштириш тизимларига қушилиш, шунингдек сертификатлаштириш натижаларини ўзаро тан олинди бўйича битим тузиш тўғрисида қарор қабул қилиш;
- Сертификатлаштирилган махсулотнинг давлат реестрини бошқариш;
- Махсулотнинг сифати, хавфсизлиги, экспортга юналтирилганлигини таъминлашга, моллар (ишлар, хизматлар)нинг хавфсизлигини таъминловчи талабларни ўрнатиш, буларга риоя қилинишини текшириш, шунингдек сифатни бошқариш ва 9000 ва 14000 ИСО халқаро стандартларини ҳисобга олган ҳолда атроф муҳитни муҳофазалаш бўйича тизимларни ишлаб чиқиш ва жорий этиш юли билан истеъмолчиларнинг ҳуқуқларини ва республиканинг иқтисодий манфаатларини ҳимоя қилишга юналтирилган стандартлаштириш, метрология ва сертификатлаштириш соҳасида ягона сиёсатни қонуний шакллантириш ва бажариш.

Сертификатлаштириш бўйича асосий тушунчалар ва атамалар.

Ҳозирги вақтда сертификат деган атамани тез-тез учратиш туради. Бу қандай атама деб сўрасангиз турлича талқин олишингиз мумкин: қимдир бирор малака олганлик тўғрисидаги тасдиқловчи ҳужжат деса, яна қимдир, махсулотнинг сифати тўғрисидаги ҳужжат, баъзи бирлари эса махсулотни ҳудудимизга олиб кириш ёки олиб кетиш учун божхонага қўрсатилиши лозим бўлган ҳужжат деб таъриф беради. Ўйлаймизки, дарслигимизнинг ушбу бўлимини ўқиб чиққанингиздан сўнг ушбу атамага албатта аниқ ва муқаммал жавоб топамиз.

“Сертификат” сўзининг маъносини келтиришдан олдин мавзудан биров четга чиқамиз.

Маълумки, Шарқ жумладан Ўзбекистонимиз чет элларда нафақат гўзал табиати ва меҳнатсевар халқи билан, балки ўзининг кўзни қамаштирадиган, ранг – баранг мева, сабзавот ва турли махсулотларга сероб бозорлари билан ҳам машҳурдир. Бундан ташқари, бизнинг бозорлардаги яна бир ўзгачалик ҳам бор. Агар расталар оралаб юрадиган бўлсангиз, сотувчилар, деҳқонлар мева – чевалардан ўзатиб, тотиб қўришни таклиф этишларининг гувоҳи бўласиз (албатта, тотиб қўрганлик учун ҳақ сўралмайди). Бунинг тагида бир маъно

ётадики, у ҳам бўлса, маҳсулотнинг сифатига харидорнинг ўзи баҳо берсин, яъни ишонч ҳосил қилсин.

Қадимдан бизда бир тушунча бор. Харид пайтида савдо мукаммал бўлиши учун учта томон иштирок этиши керак. 1 - оловчи (харидор) томон, 2 - сотувчи (тайёрловчи) томон ва 3 - ҳолис томон. 3 - томон сотилаётган буюм ёки маҳсулот эга бўлган сифат кўрсаткичларига кафолат берган. Савдонинг бу тури асосан катта микдордаги ёки қимматбаҳо харид пайтида қўлланилган бўлиб, буни ҳозир ҳам қорамол, қўй ва от савдосида учратишимиз мумкин.

Ўртада турувчи ҳолис томон (уларни баъзан даллоллар деб юритилади) савдони бир муҳим бўлишига ёрдам бериб, савдо объектига хос бўлган сифат кўрсаткичларига тавсиф беради ва ҳолисона баҳо беради. Савдо тугагандан сўнг сотувчи томон эса харидидан ва савдо объектининг мавжуд сифат кўрсаткичларидан ишонч ҳосил қилиб, қониқиш ҳиссига эга бўлади. Бу савдонинг яна бир муҳим хусусияти 3 – ҳолис томон сифатида алоҳида ишончга ва нуфузга эга бўлган, ростгўй шахсларгина иштирок этиши мумкин. Биздаги мана шу савдо тури бир неча юз йиллардан бери мавжуд бўлиб, чет давлатларда сертификатлаштириш деб аталувчи фаолиятига айнан шу асос солган бўлса ҳам ажаб эмас.

Сертификатлаштириш маҳсулот сифати ва хавфсизлигини таъминлаш шаклларида бири сифатида бутун дунёда тан олинган. Сертификатлаштириш учун сертификатлаштириш объектлари ва субъектларига ягона талабларни белгилаган меъёрий ҳужжатлар бор бўлиши шарт.

Атамалар ва таърифларнинг бирлиги куйилган вазифаларни тугри тушуниш ва сертификатлаштириш протоцедураларини муваффа-қиятли утказиш учун зарур бўлади.

Ўзбекистан Республикасида халқаро стандарт ИСО/МЕК 2:1996 ""Стандартлаштириш ва ёндош фаолият турлари. Умумий лугат" асоси-да яратилган Ўз ДСт 5.5:1999 "Ўз СМТ. Асосий атамалар ва таъриф-лар" ва сифат менежменти тизимлари бўйича Ўз ДСт ИСО 9000:2002 амалда қўлланилмоқда.

Сертификатлаштириш ва аккредитлаш бўйича ишларни утқа-зишда фойдаланиладиган баъзи атамалар ва уларнинг хос таърифлари қу йида келтирилган.

Аккредитлаш тизими - Аккредитлашни утказиш учун протоцедуралар ва бошқарувнинг ўз қоидаларига эга бўлган тизим.

Аккредитлаш - Протоцедура бўлиб, унинг воситасида ваколатли идора шахе ёки идоранинг муайян ишни бажариш ҳуқуқига эга эканлигини расмий тан олади-

Аккредитлаш бўйича идора - Аккредитлаш тизимини бош-қарувчи ва аккредитлашни утказувчи идора.

Инспексия текшируви - сертификатлаштириш ва аккре-дитлашда урнатилаган талабларга мувофиқлигини тасдиқлаш мак-садида сертификатлаштирилган маҳсулот, сифат ёки ишлаб чиқариш-ни бошқариш тизимлари, сертификатлаштириш бўйича идоралар, синаш лабораториялари (марказлари) нинг фаолиятини тақрорий баҳолаш протоцедураси.

Сертификатлаштириш тизими - Мувофиқдикни сертификатлаштиришни утказиш учуй протседуралар ва бошқарувнинг уз кри-даларига эга бўлган тизим.

Сертификатлаштириш умумий атама бўлиб, маҳсулот, технологик жараён ва хизматларнинг сертификатлаштиришда (мувофиқликни сертификатлаштириш) учинчи томоннинг катнашиши ва унга ҳолисона баҳо бериш тушунилади. Сифат тизимини баҳолаш соҳасидаги тараққиёт сифат тизимини сертификатлаштириш бўйича янги /таъминловчининг имкониятини сертификатлаштириш/ тушунча заруриятини туғдирмокда.

Қўлланманинг қайта ишланган нусхасида мувофиқликни “Сертификатлаштириш” тушунчаси тегишли атамалар гуруҳига киритилиган.

Мувофиқлик атамаси маҳсулот, жараён, хизматга белгиланган барча талабларга риоя қилишни ўз таркибига олади. Бунда мувофиқликни учта кўриниши - мувофиқликнинг баёноти, мувофиқликни аттестатлаш, мувофиқликни сертификатлаштириш белгилайди.

Мувофиқликнинг баёноти деб етказиб берувчининг маҳсулот, жараён ва хизматларнинг аниқ бир стандартга ёки бошқа меъёрий ҳужжатга тўла – тўқис мувофиқлик ҳақида бутун масъулиятни ўз устига олганлигини баён этишига айтилади. Бу атамани сўнгги вақтларда «ўз - ўзини сертификатлаштириш» тушунчаси билан алмашилаётгани қайд қилинмокда. Ўз – ўзини сертификатлаштириш деганда маҳсулот ишлаб чиқарувчи томон бутун масъулиятни ўзига олган ҳолда сертификатлаштиришни ўзи утказди ва маҳсулотнинг керакли даражада сифатлилиги ҳақидаги ўз устига олади. Бундай сертификатлаштириш фаолиятини ўз – ўзини сертификатлаштириш деб юритилади.

Мувофиқликни аттестатлаш учинчи томон тарафидан «синов лабораториясининг баёноти» тушунилиб, маълум намуна маҳсулотига бўлган талабларни белгилувчи маълум стандартлар ёки бошқа ҳужжатлар билан мувофиқ эканлигини баён этишига айтилади.

Сертификатлаштириш деганда маҳсулот /буюм, мол/ ёки хизмат муаян стандартга ёки техникавий шартларга мос келишини тасдиқлаш мақсадида ўтказиладиган фаолият тушунилиб, ушбу фаолият натижасида маҳсулот /буюм, молнинг/ сифати ҳақида истеъмолчинини ишонтирадиган тегишли ҳужжат – сертификат берилади.

Яна бир зарур атамалардан бири сертификатлаштириш тизими бўлиб у қуйидагича таърифланади: Сертификатлаштириш тизими - мувофиқликнинг сертификатлаштириш фаолиятини ўтказиш учун иш тартиби қоидаларига ва бошқаришига эга бўлган тизимдир.

Сертификатлаштириш тизими атамасидан ташқари сертификатлаштириш схемаси / схема сертификатсии/ киритилиб, у мазмунан мувофиқликнинг сертификатлаштирилишни ўтказишдаги учинчи томон фаолиятининг таркиби ва тартибини англатади.

Сертификатлаштириш тизимларида қатнашувчи учта тушунча тўғрисида тўхталиб утамыз: Сертификатлаштириш тизимидан фойдаланиш, сертификатлаштириш тизимида қатнашувчи ва сертификатлаштириш тизими аъзоси.

Сертификатлаштириш тизимидан фойдаланиш деганда сертификатлаштириш тизимининг қоидаларига мувофиқ гувоҳнома талабгорига берилган сертификатлаштиришдан фойдаланиш имкониятини тушунилади.

Сертификатлаштириш тизимида қатнашувчи деб ушбу тизимнинг қоидаларига биноан фаолият кўрсатадиган, лекин тизимни бошқариш имкониятига эга бўлмаган сертификатлаштириш идораси тушунилади.

Сертификатлаштириш тизими аъзоси деганда ушбу тизимнинг қоидаларига биноан фаолият кўрсатадиган ва тизимни бошқаришда қатнашадиган сертификатлаштириш идораси тушунилади.

Сертификатлаштириш буйича идора - Сертификатлаштиришни утказувчи идора.

Изох - сертификатлаштириш буйича идора мувофиқдикка синаш ва текширишни ўзи утказиши ёки унинг топшириги буйича бошқа идоралар томонидан утказиладиган бундай фаолият устидан назоратни амалга ошириши мумкин.

Синаш лабораторияси - сиёашларни утказатсиган лаборатория.

Изох - "Синаи" лабораторияси атамаси юридик ёки техник идора ёки иккаласини ифодаловчи маъно сифатида фойдаланилиши мумкин.

Сифат - Ўз тафсилотлари мажмуининг талабларга мувофиқлик **даражаси**.

Истеъмолчиларнинг қоникқакчилиги - истеъмолчиларнинг ўз талабларининг бажарилганлик даражасидан мамнун бўлганлик ҳис-сиёти.

Сифат менежменти тизими - Сифатга нисбатан ташкилотга раҳбарлик қилиш ва бошқариш учун менежмент тизими.

Сифат соҳисидаги сиёсат - юқори раҳбарият томонидан ифо-даланган сифат соҳасида ташкилотнинг у мумий максатс ва фаолият **юнапиши**.

Ташкилий тузилма ~ Маъсуллик, ваколатлик ва узаро муно-сабатларнинг ҳодимлар уртасида тақеимланиши.

Манфаатдор томон - ташкилотнинг фаоллигидан ёки ютуқлари-дан манфаатдор шахс ёки гуруҳ.

Жараён - Қириш ва чиқишларни қайта ўзгартирувчи узаро боғлиқ ва узаро таъсир этувчи фаолият турлариининг мажмуи.

Протседура - Фаолиятни ёки жараёни амалга оширишнинг уриятилган усули.

Кузатувчанлик - Кузатилаётганнинг тарихи, қулланилиши ёки жойлашган урнини қузатиш имкони.

Мувофиқлик - Талабни бажариш.

Номувофиқлик - Талабни бажармаслик.

Сифат **буйича раҳбарият** - Ташкилот сифат менежменти тизимини белтиловчи ҳужжат.

Синаш - Урнатишган проыедурага мувофиқ бир ёки бир нечта тафеилотлар (характеристикалар) ни аниқлаш.

Таҳлил - Қурилаётган объектнинг яроқлишиги, адекватчилиги (айнан бир ҳиллиги), натижавийлигиини аниқлаш ёки белгиланган мақсадларга эришиш учун амалга ошириладиган фаолият.

Аудит - Аудит гувоҳномасини олиш ва аудитнинг келишилган мезонларини бажариш даражасини аниқлаш мақсадида уларни бегараз баҳолаш мунтазам, мустақил ва ҳужжатлаштирилган жараёни.

Аудит дастури - Муайян вақт даврига режалаштирилган ва муайян мақсадга эришишга юнатирилган бир ёки бир нечта аудитлар мажмуи.

Компетентлик (ваколатлилик) уз билим ва қуникмаларини қул-лана олиш қобилияти.

Сертификатлаштириш асосий схемалари.

Сертификатлаштириш бўйича ИСО таркибидаги қўмита томонидан тайёрланган ҳужжатда учинчи томон тарафидан амалга ошириладиган сертификатлаштиришнинг саккизта схемаси берилган:

Биринчи схема. Бу схема билан фақат маҳсулот намуналари турларининг стандартлар талабларига мувофиқлигини махсус тасдиқланган синов ташкилотларида синовдан ўтказилади. Бу ҳилдаги сертификатлаштиришда синовга тақдим этилган намунани белгиланган талабларга мувофиқлиги тасдиқланади, ҳолос. Бу йўл ўзининг соддалиги ва унча қўп ҳаражат талаб қилмаслиги туфайли миллий ва халқаро савдо муносабатларида муайян даражада тарқалган.

Иккинчи схема. Бу схемада маҳсулотнинг намуна турларини махсус тасдиқланган синов ташкилотларида синовдан ўтказилиб, сўнгра унинг сифатини савдо шаҳобчаларидан вақти - вақти билан олинадиган намуналар асосида назорат қилиб борилади. Бу усул тақдим этилган намуналар сифатини ҳам баҳолаш имконини беради. Усулнинг афзаллиги унинг соддалигидадир. Унинг камчилигига эса назорат синовлар натижасига қараб, агар маҳсулот стандарт талабларига номувофиқлиги аниқланилса, барибир уни савдо шаҳобчаларидан чиқариб ташлаш учун бирмунча қийинчиликлар туғилади.

Учинчи схема. Маҳсулот намуналарининг турларини махсус тасдиқланган синов ташкилотларида ўтказиш, сўнгра сотувчи ёки истеъмолчига юбормасдан туриб вақти – вақти билан намуналарнинг текширувини назорат қилишга асосланади. Иккинчи схемадан фарқланувчи томони шуки маҳсулот савдо шаҳобчаларига тушмасдан туриб, синов назорати ўтказилади ва стандартга омувофиқлиги аниқланса, маҳсулотнинг истеъмолчига жўнатилиши тўхтатилади.

Тўртинчи схема. Маҳсулот намуналарнинг турларини худди 3 - схемаларидан синовдан ўтказишга асосланган бўлиб, сўнгра савдо шаҳобчасидаги ҳамда ишлаб чиқаришда олинган намуналарнинг текшириш назорати вақти – вақти билан ўтказиш орқали маҳсулотнинг сифати ҳисобга олинади. Бу ҳолда маҳсулот ишлаб чиқарилган бўлиб, унинг чиқарилишига маълум ҳаражатлар бўлгандан кейин стандарт талабларига номувофиқлиги аниқланади.

Бешинчи схема. Бу схема маҳсулот намуна турларини тасдиқланган синов ташкилотларида ўтказишга ва маҳсулот ишлаб чиқаришининг сифатини баҳолашга асосланган бўлиб, сўнгра савдо шаҳобчасида ва ишлаб чиқаришда намуналар сифатини вақти - вақти билан текширилиб назорат қилиб борилади. Бу сертификатлаштириш усули фақат маҳсулотнинг сифатини керакли даражада

бўлишини ҳам назорат қилади. Табиийки, корхонадаги маҳсулот сифатини таъминлашда, тизимнинг баҳоланишида унинг мезонини аниқлаш муҳим аҳамиятга эга. Ушбу усул саноати ривожланган мамлакатларда ҳамда халқаро сертификатлаштириш тизимларида энг кўп тарқалган схемадир. Биринчи, тўртинчи схемаларга қараганда бу схема энг мураккаб ва нисбатан қимматроқ турадиган схема бўлиб, унинг афзаллиги истеъмолчи маҳсулот сифат даражасини юқори эканлигига ишонч ҳосил қилади, бу эса асосий мезон ҳисобланади.

Олтинчи схема фақат корхонадаги маҳсулотнинг сифатини таъминлаш билан тизимнинг баҳоланишини ўтказишга мўлжалланган. Бу усул айрим вақтда корхона – тайёрловчини аттестатлаш деб ҳам юритилади. Бу хил сертификатлаштиришда фақат корхонанинг белгиланган сифат даражасидаги маҳсулотни чиқариш қобилияти баҳоланади.

Еттинчи схема. Маҳсулотнинг ҳар бир тайёрланадиган тадсидан синовларга танлаб олишга асосланган. Танлаб олиш синовларининг натижаларига қараб тўдани ортиши учун қарор қабул қилиниши аниқланади. Бу хилдаги сертификатлаштириш учун танланманинг ҳажми аниқланиши лозим, у эса тайёрланган тўданинг катта – кичиклигига макбул бўладиган сифат даражасига боғлиқ. Қабул қилинган қоидага асосан танланмани тўплаш ваколатланган синов ташкилотлари томонидан амалга оширилади. Бу хил сертификатлаштириш қўлланилиши статистик усулни қўллаш билан боғлиқдир.

Саккизинчи схема. Ҳар бир тайёрланган, айрим буюмнинг стандартлар талабига мувофиқлиги синовлар ўтказиб аниқлашга асосланган. Бу сертификатлаштириш усулида юқорида 1-7 схемаларига қараганда таъминловчининг масъулияти анча юқори. Табиийки муваффақиятли синовлардан ўтган буюмларгина сертификат ёки мувофиқлик белгисини олади. 8 - схема маҳсулотга нисбатан юқори ва қатъийроқ талаблар қўйилганда ишлатилишга асосланган ёки маҳсулотларнинг ишлатилиши натижасида стандарт талабларига мос келмаслиги истеъмолчига катта иқтисодий зарар етказганида қўлланилади. Бу хил сертификатлаштириш қимматбаҳо металллардан ва қотишмалардан тайёрланадиган буюмларда кўпроқ қўлланилади. Бундан асосий мақсад қимматбаҳо металлларнинг белгиланган миқдорини, таркибини ва буюмнинг тозаллигини текширишдир.

Буюк Британия институти томонидан сертификатлаштиришнинг янги хили яратилиб, бу усул билан фақат ишлаб чиқаришдаги технологик жараёнларининг тасдиқланиши /аттестатланиши/ га асосланган.

Ҳозирги замон адабиётида ҳар бир сертификатлаштириш схемасининг афзаллиги ва камчиликлари таҳлил этилган. Буларнинг ичида энг мукамал ва мураккаби бешинчи схемадир. Бу схема тўлиқ бўлганлиги учун уни асос қилиб олиб, ҳозирги замон халқаро сертификатлаштириш тизими яратилмоқда.

Сертификатлаштириш тизимларини бошқарувчи идора муайян турдаги маҳсулот сифатининг назоратини ташкил этиш, стандартларга риоя қилишни мажбурий талаб этишини, истеъмолчи ва савдо талабларини эътиборга олиб, мамлакатдаги амалда бўлган қонунлар ва меъёрий ҳужжатлар асосида ўз ишини ташкил этади.

Сертификатлаштириш идораси синовларни ўтказиш, корхонадаги ва савдо шаҳобчасидаги маҳсулотнинг сифатини назорат қилиш ҳамда назоратни ташкил қилиш ва ушанга ўхшашларни бажариб учинчи томон вазифасини бажаради. Бунинг учун сертификатлаштириш идорасида синов бўлимлари, махсус назоратчилар штати бўлиши керак. Аммо бу ҳамма вақт ҳам иқтисодий томондан оқлай олмайди. Шундай ҳолларда у ўз вазифасининг бир қисмини бошқа идорага ёки ташкилотга топширади.

Таянч иборалар:

1993 йилнинг 28 декабрида Республикамизда «Стандартлаштириш тўғрисида» ва «Маҳсулотлар ва хизматларни сертификатлаштириш тўғрисида» ги қонунлар билан бир қаторда «Метрология тўғрисида»ги қонун ҳам қабул қилинди.

НАЗОРАТ САВОЛЛАРИ:

1. Ўзбекистон Республикасининг «Метрология тўғрисидаги» қонуни қачон қабул қилинган ва қайси модда ва бўлимлардан иборат?
2. Ўзбекистон Республикасининг «Стандартлаштириш тўғрисида» тўғрисидаги қонуни қачон қабул қилинган ва қайси модда ва бўлимлардан иборат?
3. Ўзбекистон Республикасининг «Маҳсулот ва хизматларни сертификатлаштириш тўғрисида» қонуни қачон қабул қилинган ва қайси модда ва бўлимлардан иборат?
4. Ўлчаш объекти нима?
5. Ўлчаш катталиклари деганда нималарни тушунасиш?
6. Ўлчаш катталиклари қандай сифат ва миқдорий характеристикаларга эга?
7. Ўлчов бирликларининг қандай турлари мавжуд?
8. Халқаро системанинг асосий бирликлари.
9. Асосий ва қўшимча физик катталиклар бирликларини санаб беринг.
10. Стандартлаштириш давлат тизими нима?
11. Ўзбекистон Республикасидаги стандарт тоифалари.
12. Давлатлараро стандартларнинг халқаро стандартлардан фарқи.
13. Республика стандарти давлатлараро мақомни олиши мумкинми?
14. Стандартларни белгилаш тартиблари.
15. МДХ давлатлари бўйича стандартлаштириш.
16. Стандартларни давлат руйхатидан ўтказиш қандай амалга оширилади?
17. Ўзбекистон Республикасида «Ўзстандарт» Агентлигининг вазифалари
18. Сертификатлаштириш нимадан иборат?
19. Ўзстандарт Агентлиги сертификатлаштириш бўйича қайси вазифалар қиради?
20. Маҳсулот сифати нимага боғлук?
21. Нима учун аудит ўтказилади?
22. Республикамизда сертификатлаштиришнинг нечта схемаси мавжуд?

9-МАЪРУЗА

МАВЗУ: УМУММАШИНАСОЗЛИК БУЮМЛАРИ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИ ВА ЖИХОЗЛАРИ

РЕЖА:

1. Намунавий технологик ва ностандарт технологик жихозлар элементлари, мослама ва ўлчаш асбоблари, қисмлари ва деталларини лойиҳалаш.
2. Қуйма, болғалаш ва штамплаш заготовкalarини ва автоматик бошқариш ва ростлаш тизимларини лойиҳалаш

Адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. Т.:2014.
2. Ўзбекистон Республикаси “Таълим тўғрисида”ги Қонуни. Т.: 1997
3. Кадрлар тайёрлаш миллий дастури. Т.:1997
4. Таълим ва тарбия жараёнларини ташкил этишнинг меъёрий-ҳуқуқий асослари. Т.:2015
5. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2001 йил 16 августдаги “Олий таълимнинг давлат таълим стандарти. Асосий қоидаларни тасдиқлаш тўғрисидаги №343 сонли қарори.

Таянч иборалар:

Технологик амал,технологик ўтиш, ёрдамчи ўтиш, ишчи юриш ёрдамчи юриш, ишчи жой, буюм, детал, асосий буюм, ёрдамчи буюм, агрегат, машиналарнинг асосий кўрсаткичи, пухталиқ бузилиш

Машинасозлик технологиясининг объекти технологик жараён ҳисобланади, предмети бўлиб эса-технологик жараённинг қонуниятларини ташқи ва ички боғланишларини ўрнатиш ва тадқиқодлаш ҳисобланади.

Технологиянинг ривожланиш тарихига келсак, бу жуда ҳам қадим замонларга бориб тақалади. Инсон пайдо бўлибдики у ўз эҳтиёжини қониқтиришга ҳаракат қилади. Бунинг учун у табиат предметларини олиб, унинг шакли, ўлчамлари ва сифатини ўзгартириб, ўз эҳтиёжи ва талабини қондирувчи буюм яратади ва бу жараён тинимсиз такрорланиб турли туман инсонни талабига жавоб берувчи буюмлар бунёд этилиб келинади. Инсоннинг талаби ва имкониятлари чексиздир. У, доимо янгилик яратувчидир, ҳар бир яратган буюми технологик жараён орқали вужудга келади. Инсон пайдо бўлиши билан технология деган атама пайдо бўлган десак ҳеч ҳам адашмаган бўламиз. Бундан минг йил олдин дунёга машҳур боболпримиздан А.Р. Беруний илмий изланишларида бунёд этилган ускуналар, машҳур табиб Ибн Синонинг тиббиётдаги кашфиётлари, Мўғуллар ихтилосини даф қилишда уришлар тактикасига асос солган бобомиз Амир Темурнинг қурал аслаҳалари, уларнинг коинот илмида тенги йўқ ва коинотни ўрганиш учун Абсерватория қурдирган ва бир

нечта илмий кашфиётлар қилган набиралари Мирзо Улуғбек ва жиҳоз кўп алломаларимизнинг илмий кашфиётлари технологияга боғлиқ бўлган.

Узоқ олдинги замонларда ишлаб чиқариш жуда ҳам содда (приметив) бўлган. Қуроллар жилвирлаш хусусиятига эга бўлган оддийгина тошлар билан чархланган; бошида кескич асбоб ишчи ҳолатида қўл билан ушлаб турилган, кейинчалик тутқичга дарахт новдалари ёки ҳайвонлар пайлари билан боғлаб қўйилар эди.

Ўша замоннинг ютуғларидан бири айланувчи тошни қўллаш бўлди – чархлаш дастгоҳининг тимсоли каби.

Кейинчалик айланма ҳаракатни керамикали буюмларни тайёрлаш учун қўллашди, ундан кейин эса – ёғочдан, ҳайвонлар суякларидан ва охирида металлдан цилиндр шаклидаги буюмлар тайёрлаш учун қўлланила бошланди.

Шунинг билан бир қаторда ишланувчи материални ҳаракатга келтирувчи мослама қўлланди. Ўша вақтларда токарлик дастгоҳини эслатувчи буюмга комон ёйи (ипи) билан айланма ҳаракат бериб, кремнийли кескични қўл билан ушлаб туриб ишлов берилар эди. Аста-секин от билан айланма ҳаракатланувчи узатмали токарлик дастгоҳи яратилди, аммо кескич асбоб барибир қўлда ушлаб турилди.

Металларга ишлов беришнинг қадимги тарихи жуда кам ўрганилган. Аммо X асрдаёқ рус усталари турли туман қуроллар, уй рўзгор предметлари ва ш.ў. тайёрлаш техникасига эга бўлишган. XII асрда рус қуролсозлари кескич асбобни ёки ишланувчи танаворни айлантирувчи қўл узатмали пармалаш ва токарлик қурилмаларини қўллашган. XIV-XVI асрларда қурол тайёрлаш учун сув тегирмони айланма ҳаракат берувчи токарлик ва пармалаш дастгоҳларидан фойдаланишган.

XVI асрда Тула шахрининг атрофидаги Ока дарёси ёнидаги Павлов қишлоғида маҳаллий темир рудасини ишлатишга асосланган металишловчи саноат барпо этилди. Шундай бўлса ҳам кескич асбоб қўлда ушлаб турилган. Аммо, металл ишлаб чиқарувчи саноат Пётр II замонасига келиб аста-секин ривожлана бошлади, устахоналар фабрика ва заводларга айлантирилиб турли дастгоҳ, қурилма ва мосламалар билан жиҳозлантирилди.

Бу даврга келиб (1680-1756 йй.) яшаган рус механиги ва ихтирочиси А.К. Нартов (1718-1725) дунёда биринчи бўлиб токарлик дастгоҳи учун танавор бўйлаб тишли ғилдирак ва рейка ёрдамида ҳаракатланувчи механик суппорт яратди. Бироқ, у бундан ташқари қатор оригинал дастгоҳлар яратди (винтқирқувчи, тишқирқувчи, арраловчи ва бошқ.). Жумладан у, қурол, танга ва ҳ.к. тайёрлаш учун қатор технологик жараёнлар ишлаб чиқди.

1714 йилда М.В. Сидоров Тула қуролсозлик заводида “сув таъсир этувчи машиналар” яратди. Шу пайтда солдат Яков Ватишев 24 қурол стволини бирвақтда пармалайдиган, стволни артадиган ва тозалайдиган тегирмонни юритувчи узтмаси қўлланилган дастгоҳлар яратди. Уларнинг ишларини XVIII аср ва XIX аср бошларида уста-механиклар: А. Сурин, Я. Леонтьев, Л. Собакин, П. Захов ва бошқалар давом этдиришди.

Шу даврда иқтидорли рус олими М.В. Ломоносов (1711-1765) лоботокарлик, сфератокарлик ва жилвирлаш дастгоҳларини курди.

Буг машинасини ихтирочиси И.И. Ползунов (1728-1764) буг қозонини баъзи бир деталларини тайёрлаш учун махсус тсилндир йўнувчи ва жиҳоз дастгоҳларни яратди. И.П. Ползунов сув сирти ўзгариши билан боғлиқ бўлган сузғич (попловок) яъни оддий автоматик курилма яратиб, ишлаб чиқаришни механизатсиялашга биринчи қадамни қўйишга сабабчи бўлди.

Рус механиги И.П. Кулибин (1735-1818) соат механизмини тишли ғилдиракларини тайёрлаш учун махсус дастгоҳлар яратди.

Ўша вақтда харбий ишлаб чиқариш ягона оммавий ишлаб чиқаришнинг намунаси бўлди; у ишлаб чиқариш технологиясига ўзароалмашинувчанлик принсипини киритилишига асос бўлди.

Маълумки ўзароалмашинувчанлик тамоили бўйича ишлаб чиқаришни ташкил этиш инструкторияси Россияда ишлаб чиқилди ва Тула заводида юборилди, Бу деярли 25 йил аввал франсуз мухандиси Лебландан ва деярли 100 йил аввал англиялик ишлаб чиқарувчилар съездигача, яъни Джозеф Витворд ўзароалмашинувчанликнинг асосий вазифаларини ифодалаб бергунга қадар амалга ошган эди.

ХИХ аср охири ХХ аср бошида баъзи бир корхоналарда деталларнинг ишчи чизмаларида тайёрлаш қўйимлари (допусклари) кўрсатилабошланди.

Технологик жараёнларнинг ўрганилабошланиши, яъни танаворларга ишлов бериш услублари, бунинг натижасида ўлчамига, шаклига, сифатига ва унинг ишига қўйилувчи талабларга мос келувчи тайёр буюм олиниши, ўтган асрнинг биринчи йилларига тўғри келади.

Табиат предметларини сифатини ўзгартириб, ўз эҳтиёжини қондира оладиган буюмлар яратиш жараёнига технологик жараён дейилади.

Технология сўзи юнонча сўзлар бирикмасидан ташкил топган бўлиб, *техне - санъат, маҳорат, усталик ёки уддалаш усулини ифодаласа, логос - ўқитиш, фан сўзини ифодалайди. Бошқача қилиб айтганда технология - маҳорат ёки уддалаш усули (иш бажариш тартиби-мажмуи ёки режаси).*

1804 й. акад. В.М. Саверин технология тўғрисидаги биринчи қондани ифодалади ва "технология - ҳунармандчиликлар ва заводлар тўғрисидаги илим" деб аниқлик киритди.

Технологиянинг ривожига русс билимдонлари А. Андрей Чохов, М.В. Сидоров, Я. Батишъев, А.К. Нартов ва бошқалар ўз ҳиссаларини қўшдилар.

Машинасозлик технологиясида тўпланиб қолган тажриболарни биринчилардан бўлиб тасвирлаб берганлардан бири Москва Университетининг профессор И. Двигубский бўлди. 1807 й. у ***“Начальные основания технологии или краткое описание работ на заводах и фабриках производимых”*** номли китобини ёзди.

1885 й. профессор И.И. Тименинг (1838–1920) ***« Основы машиностроения, организсия машиностроительных фабрик в техническом и экономическом отношении и производства работ »*** номли

иши чиқди. У биринчи бўлиб “Кесиш назариясининг асосий қонунларини ифодасини берди.

1890-1900 йй. проф. А.П. Гавриленконинг (1861–1914 йй.) **“Технология металлов”** номли китоби чоп этилди. Унда металлларга ишлов бериш технологияси тажрибасининг ривожланиши умумлаштирилган. Бу дарслик рус муҳандисларининг бир неча авлодилари таълим олишлари учун қўлланма вазифасини бажарди.

1917 й. Совет иттифоқи барпо этилгандан кейин дастгоҳсозлик саноати юқори унумдорликка эга бўлган ва юқори аниқлик берувчи турли технологик мақсадлар учун турли дастгоҳларни ва такомиллашган кескич асбобларни яратди. Буларнинг ҳаммаси, иттифоқ муҳандислари ва олимлари тамонидан механик ишлов бериш технологик жараёнларининг қонуниятларини илмий асосларини яратиш имконини берди.

XX асрнинг бошларида техниканинг тез суратлар билан ривожланиши натижасида тўпланиб қолган турли деталларга ишлов бериш, уларни йиғиш технологик жараёнлари тўғрисидаги тажрибаларни умумлаштириб баъён этишнинг зарурати пайдо бўлди. Бундан ташқари Олий ўқув юртларининг ўқув дастурларига машинасозлик технологияси, мосламаларни, сеҳлар ва заводларни лойиҳалаш (масалан, “Технология автомобилестроения”, “Технология тракторостроения”, “Технология станкостроения” ва бошқ.) каби фанлар киритилди.

Машинасозлик технологияси заводлар, илмий-текшириш институтлари, олий ўқув юртлари жамоатлари илм ва саноат ишчиларининг катта меҳнати натижаларини умумлаштирилиши асосида илм соҳаси каби шакилланабошлади.

Агар **илм илмий билимлар тизими** бўлса, унда **билим олиш жараёни илмий билиш** (билим олиш) ҳисобланади.

Машинасозлик технологияси миқёсида **илмий билишнинг** шаклланиш жараёнини уч босқичга ажратиш мумкин: 1) технологик жараёнлар тўғрисида **эмпирик изланиш ва эмпирик билимларнинг** бошланғич йиғилиши туғилиши ва ривожланиш; 2) технологик жараёнларни бажаришда ўринга эга бўлган **ходисалар мажмуининг биринчи илмий суратларининг** туғилиши; 3) назарияларни қуриш.

Технологик жараённи татбиқ этишда асосан икки масала эчилади:

1. Эҳтиёжга қараб маҳсулот тайёрлаш талабини қониқтириш;

2. Кам меҳнат сарфлаб, қисқа вақт ичида сифатли ва арзон маҳсулот-буюм тайёрлаш.

Машиналарни лойиҳалаш ва тайёрлаш битта жараённинг иккита босқичидан иборатдир. Бу босқичлар ўзаро узлуксиз боғланишдадир. Лойиҳалаш жараёнини конструксиянинг технологиябоплигини ҳисобга олмасдан тасаввур қилиб бўлмайди. Технологиябопгина конструксия меҳнат ҳаражатларини тежаш, аниқликни ошириш,

юқори унумли жиҳозлар, мослама ва асбобларни қўллаш, энергияни ва вақтни тежаш имконини беради.

Конструкция қанча технологиябоп бўлса, уни ишлаб чиқариш шунча такомиллашган ва арзон бўлади.

Машинани тайёрлаш босқичида асосий диққат эътибор унинг сифатига берилади ва унинг энг муҳим кўрсаткичи – аниқликка. Ўтган юз йиллик ичида деталларни тайёрлаш аниқлиги деярли 2000 марта ошди. Бунақа ортиш ҳеч бир машинанинг хизмат қилиш тавсифида кузатилган эмас. Баъзи бир ишлаб чиқаришларда бу, яъни деталларни микрометр ва микрометрнинг қисми аниқлигида тайёрлаш норма тусини олган. “Аниқлик” тушунчаси нафақат ўлчамга тегишли, балки шаклга, сиртларнинг ўзаро жойлашишига, деталларнинг физик-механикавий тавсифларига ва уларни тайёрлаш муҳитига ҳам тегишлидир.

Ишлаб чиқариш шароитида берилган сифатда машиналарни яратиш, машинасозлик технологиясининг илмий асосларига таянади. Машиналарни сифатли тайёрлаш жараёни (танаворларни танлаш, уларга ишлов бериш ва деталларни йиғиш) машинасозлик технологиясининг қонуниятларини қўллаш билан амалга оширилиши кузатилади.

Машинасозлик технологияси фанининг ривожланиши бир неча босқичлардан ўтган. Бу босқичлар қуйидагилар: *биринчи босқич* ишлаб чиқариш саноати ташкил топгандан бошлаб, уни оёққа турғазиб тубдан янгилангунга қадар бўлган вақтни ўз ичига олади (1930 й. гача).

Иккинчи босқич 1930–1941 йилларни ўз ичига олади. Ишлаб чиқаришда, амалиётда буюм тайёрлашни, йиғишни ташкил қилиш жараёнларни умумлаштириш ва технологик жараёнларни илмий ишлаб чиқиш. Шу босқичда машинасозлик технологияси фан сифатида шаклланди. Шу босқичда базалаш асосларининг илмий назарияси, бикирлик, қўшимларни аниқлаш ва тайинлаш, илк бор пайдо бўладиган соҳада илмий ишлар чоп этилди, технологик жараёнларни типизатсиялаш ва ноаниқликларни таҳлил қилиш ва эҳтимоллик назарияси яратилди.

Учинчи босқич урушдан кейинги то 1970 йилларгача бўлган босқич. Бу босқичда машинасозлик технологияси фани жуда тез сураатлар билан ривожланган. Янги технологик фикрлар пайдо бўлган ва фаннинг илмий асослари яратилган, ишлов бериш аниқлигини назарияси, яъни ишлов беришдаги хатоликларни аналитик ҳисоблаш усуллари яратилган, чуқур ишлов бериладиган юзаларнинг сифати

ўрганилган. Технологик тизимни бикирлиги илмий даражада чуқур таҳлил қилинган, аналитик ҳисоблаш йўли билан қўшимларни (припуск) аниқлаш усули яратилган. Технологик жараёнларни автоматик лойиҳалаш тизимлари барпо этилди. Дастурли кўпамалли дастгоҳлар ва мослашувчан ишлаб чиқариш тизимлари яратилиб, илғор технологиялар яратишда катта бурулиш ясади. Бу фаннинг ҳамма соҳаларида чуқур илмий текшириш ва тадқиқот ишлари ўтказилган.

Тўртинчи босқич янада ривожланиш босқичи ва мустақиллик ҳозирги замон даврини ўз ичига олади. Бу босқичда бошқа давлатлар олимлари билан бир қаторда фаннинг кўп соҳаларида Ўзбекистон Республикаси олимлари ҳам илмий текшириш ишлари олиб бориб, фанга ва машинасозликнинг ривожланишига ўз ҳиссаларини қўшган. Автоматлаштирилган технологик жиҳозларни такомиллаштириш ва уларнинг бикирлигини оширишга проф. Г.Н. Молчанов, Г.Б. Фикс-Марголин, ва Л.В. Перегудовлар; юзаларга механик ишлов беришда иссиқликнинг энергетик балансларини илмий назариясини яратишда проф. Ф.Я. Якубов; текстил машинасозлигини ривожига проф. Р.Г. Махкамов; пахта териш машиналарини яратишда проф. Ҳ.Ҳ. Усмонходжаев, Т.Р. Рашидов, М.Т. Ўрозбоев, проф. А. Каримовлар; автомобилларни такомиллаштиришда О.У. Салимов; тишли ғилдиракларга ишлов беришда ва уларнинг параметрларини ўлчашнинг илмий асосларини яратишда проф. Д.Е.Аликулов; металларни ишқалб кесишни асослаган проф. М.Т. Балабеков; пайвандлаш технологиясининг ривожига проф. М.А. Абролов; материалшуносликни ривожланишига проф. А.А. Мухамедов; металларга механик ишлов беришнинг кибернетик муаммоларини аниқлашга проф. Н.М. Мўминов ва бошқалар, машинасозлик технологияси фанига салмоқли ҳисса қўшдилар.

Янги ХХИ аср бошланишини *бешинчи босқичнинг* бошланиши деб айтсак тўғри бўлади. Бу босқич машинасозликка информатсион ва янги педагогик технологияларининг кириб келиши ва машинасозлик фанини ўқитишда янги ўқитиш усуллари: назарий ва амалий электрон дарсликлар, ўқув қўлланмалар, виртуал лабораториялар яратиш ва ўқув жараёнини янги босқичга кўтариш даври келди десак тўғри бўлади.

Ўзбекистонга керакли бўлган машиналарни ишлаб чиқариш тури, ҳажми конкретлаштирилмоқда ва шу соҳаларда илмий изланиш ва текшириш ишлари изчил олиб борилмоқда. Машинасозлик технологиясининг гуркираб ривожланиш жараёни давом этмоқда.

Ишлаб чиқариш ва технологик жараёнлар

Бунга: ишлаб чиқаришни ташкил этиш, корхона ва заводларга келтирилган хом ашё, ярим маҳсулотларни ташқаридан келтириш, завод ва корхоналар ичида сеҳдан сеҳга ташиш, қуйма, болғаланган, штампланган, пайвандланган ва бошқа турдаги танаворларни тайёрлаш, механик, термик, кимёвий-термик ва бошқа ишловлар бериш, деталларни ўлчамлари ва сифатини назорат қилиш, қисм (узел) ва машиналарни йиғиш, синовдан ўтказиш, бўйаш, қайтадан детал ва қисмларга ажратиш, қоғозларга ўраш, яшиқларга ва омборхоналарга жойлаштириш, тайёр маҳсулотларни буюртмачи ташкилотларига жўнатиш каби жараёнларни ўз ичига олади. Ишлаб чиқариш жараёни корхона ва заводларнинг турли участка ва сеҳларида бажарилади.

Технологик жараённинг структуравий тузилиши. Маҳсулот тайёрлаш ёки йиғиш жараёнига мувофиқ равишда ТА ни қуйидагича тарифлаш мумкин.

Технологик амал (ТА) деб, – технологик жараённинг тугалланган қисми бўлиб, битта ёки бир нечта бир вақтда ишлов берилувчи ёки йиғилувчи маҳсулотларни, битта ёки бир қанча ишчилар тамонидан узлуксиз бажарувчи ишга айтилади.

ТА ишлаб чиқаришни режалаштириш ва ўқётга олишда асосий бирлик бўлиб ҳисобланади. Амалларга асосланиб, маҳсулот (буюм) ишлаб чиқаришнинг иш ҳажми, вақт меъёри ва нархи белгиланиб, керакли сонда ишчилар, жиҳоз-ускуналар, мосламалар, кескич ва ўлчагич асбоблар ҳамда механик ишлов беришнинг таннархи аниқланади. Шу билан бирга ишлаб чиқаришнинг календар режаси ҳамда сифатни назорат қилиш ва ишни бажариш муддати ишлаб чиқилади.

Технологик амаллардан ташқари ёрдамчи амаллар (транспорт, назорат, тамғалаш, қириндиларни тозалаш ва бошқ.) ўлчам ва сифатни ўзгартирмайди, аммо ТА ни бажариш учун зарур ҳисобланади.

Технологик ўтиш – ишлов беришдан ёки йиғилувчи деталларни бирлаштиришдан ташкил топувчи, қўлланилган асбоб ва юзаларнинг доимийлигини характерловчи технологик амалнинг тугалланган қисмига тушунилади. Одатдаги металл кесувчи дастгоҳларда технологик ўтишларни дастгоҳларнинг ўзгармас иш режимида бажарилади. Ишлов бериш вақтида танаворга битта технологик ўтишнинг ичида дастгоҳнинг иш режимининг автоматик равишда

ўзгаришини, ТА, рақамли дастур билан жиҳозриладиган дастгоҳларда ишлов беришда амалга оширилишига тушунилади.

Ёрдамчи ўтиш – технологик амалнинг тугалланган қисми бўлиб, ишчи ва дастгоҳ ҳаракатларидан ташиқ топиб, бинобарин, сиртларнинг шакли, ўлчамлари ва сифати ўзгариши билан боғлиқ бўлмай, аммо технологик ўтиш учун зарур бўлган ҳаракатларга тушунилади.

Масалан: танаворларни ўрнатиш, кескич асбобларни алмаштириш ва ҳ. к. лар киради.

Ишчи юриш – технологик ўтишнинг тугалланган қисми бўлиб, кескич асбобнинг танаворга нисбатан бир марта силжишидан ташиқ топиб, танаворнинг шакли, ўлчамлари, юзалар тозалиги ёки хоссалари ўзгаришига тушунилади.

Ёрдамчи юриш – технологик ўтишнинг тугалланган қисми бўлиб, кескич асбобнинг танаворга нисбатан бир марта силжишидан ташиқ топиб танаворнинг шакли, ўлчамлари, юзалар тозалиги ёки хоссалари ўзгариши кузатилмасдан, лекин ишчи юришни бажариш учун зарур бўлган ҳаракатга тушунилади. Буни салт юришлар деса ҳам бўлади.

Ўрнатиш – технологик амалнинг қисми бўлиб, ишлов берилувчи танаворлар ёки йиғилувчи йиғилма бирликларнинг мосламага ўзгаришсиз маҳкамланган ҳолатига тушунилади.

Технологик амаллар, бир ёки бир неча ўрнатувларда бажарилиши мумкин.

Масалан: токарлик дастгоҳида пўлат валикни уч кулоқли патронга ўрнатиб битта тарафига ишлов бериб бўлгандан кейин уни бўшатиб, биринчи ишлов берилган томони билан уч кулоқли патронга қайтадан ўрнатиб, иккинчи томонига ишлов берилиб, ТА тугатилса, ТА иккита ўрнатувда бажарилган ҳисобланади ва ҳ.к. Ўйниш, ТА битта, иккита ва бирнеча ўрнатувларда бажарилиши мумкин.

Ишчи жой – Меҳнат предметлари жойлашган корхона структурасининг элементар бўлаги (у эрда ишни бажарувчилар, улар томонидан ишлатилувчи технологик асбоб-ускуналар, конвеернинг қисми, вақтинчалик ускуналар, юк кўтарувчи кранлар жойлаштирилади.

Ҳолат (позитсия) деб, – мосламага ўзгаришсиз маҳкамланган ишлов берилувчи танавор ёки йиғилувчи йиғма бирлиكنинг мослама билан биргаликда, кескич асбобга ёки дастгоҳнинг бирон қўзғолмас қисмига нисбатан эгаллаган, ўрнига айтилади. Ҳолат асосан: тўхтаб–тўхтаб айланувчи ҳолатли столларда (агрегат дастгоҳларида): чизиқли

ёки айланма ҳаракатланувчи конвеерларда (автоматик линиялар, МИТ, МИУ, МАЛ ва МАИ) кузатилади. Масалан: биронта оддий втулка шаклидаги детал ички тешигига тўрт ҳолатли агрегат дастгоҳида ишлов бериш керак бўлсин.

Ҳаракат (приём) – технологик ўтув ёки унинг қисмини бажаришда, бир мақсадга бирлаштирилган тугалланган ишчи ҳаракатларининг йиғиндиси. Масалан, танаворни мосламага ўрнатиб ва тушириб, ёрдамчи ўтишни бажаришда кетма-кет қуйидаги ҳаракатларни бажариш керак бўлади: яшиқдан танавор олинсин, мосламага ўрнатилсин ва маҳкамлансин, дастгоҳ ишга туширилсин. Дастгоҳ тўхтатилсин, танавор мосламадан бўшатилинсин ва жиҳоз яшиққа солиб қўйилсин ва ҳоказо.

Буюм, машина ва унинг элементлари

Буюм деб – ҳар қандай машинасозлик ишлаб чиқаришнинг охириги босқичида тайёр бўлган маҳсулотга айтилади.

Буюм машина, агрегат, қисм ва ҳатто детал шаклида ҳам бўлиши мумкин. Масалан: Трактор заводи учун буюм – трактор; Автомобил заводи учун буюм – автомобил, Агрегат заводи учун – турли кўринишдаги редукторлар, тракторларнинг олдинги ёки кетинги кўприклари; Компрессор заводи учун – турли кўринишдаги компрессорлар; Тирсакли вал тайёрловчи завод учун – тирсакли вал ва ҳоказо.

Қисм (узел) деб,- алоҳида ишчи жойда йиғилиб асосий йиғилмага бир бутун ҳолда бирлаштирилувчи буюмнинг элементига айтилади. Масалан: Трактор двигатели, тезликлар қутиси, олдинги ёки кетинги кўприклари, стартёри, филдираклари ва ҳ.к.

Детал деб, – йиғиш амаллари қўлланилмасдан таркиби ва номи бир хил материалдан тайёрланган буюмнинг элементига тушунилади. Масалан: Бир бўлак металлдан тайёрланган валик, қуйиб тайёрланган қути, пўлот вароқдан штампланган картер ва ҳоказо.

Машина тушунчаси ва синфлари. Машиналар хизмат қилиш вазифаларига кўра уч синфга бўлинади: 1-синф двигателсимон машиналар, 2 - синф ишчи машиналар, 3 – синф ахборот берувчи машиналар.

Двигателсимон машиналар деб, – бир кўринишдаги энергияни бошқа кўринишдаги энергияга айлантириб берувчи машиналарга айтилади. Масалан: Ёнилғи энергиясини – механик энергияга

айлантирувчи машина двигателлари; сув энергиясини – электр энергияга айлантирувчи гидротрубиналар ва ҳоказо.

Ишчи машиналар, (дастгоҳлар, ускуна-қурол-машиналар), уларнинг ёрдамида меҳнат предметиинг шакли, ўлчамлари, хосса ва ҳолатлари ўзгартирилади. Масалан: токарлик, пармалаш, фрезалаш дастгоҳлари ёки турли автомобиллар, тракторлар ва ҳоказо.

Ахборот берувчи машиналар, улар ёрдамида турли ахборотларни олиш мумкин. Масалан: машина ғилдиракларини балансирлаш, диагностика қилиш; компьютерлардан турли ахборотлар олиш ва бошқалар.

Буюм турлари ва тушунчалари. Буюмлар – маҳсулотлар уч турга бўлинади: *асосий, ёрдамчи ва қўшимча.*

Асосий буюм деб, – ишлаб чиқариш корхонасига буюртмачи томонидан буюртма берилиб, корхонада тайёрланувчи якуний-туғалланган маҳсулотга айтилади. Бу маҳсулот омборхоналарга жойлаштирилади ёки буюртмачига бериб юборилади.

Ёрдамчи буюм деб, – ишлаб чиқариш корхонасининг ўз эҳтиёжи учун, асосий буюмни тайёрлаш технологик жараёнида қўллаш мақсадида тайёрловчи маҳсулотига айтилади.

Масалан: Корхонанинг асбобсозлик сеҳларида ўз эҳтиёжи учун тайёрловчи турли маҳсус мосламалар, қурилмалар, кескич ва ўлчагич асбоблар ва ҳоказо.

Қўшимча буюм деб, – ишлаб чиқариш корхонасига бириктириб қўйилган халқ хўжалигида кенг истеъмол қилинувчи маҳсулотларга айтилади. Масалан: Агрегат заводи учун қўшимча буюмлар болалар велосапеди, самокат, турли нарвонлар ва консерва ёпқичлари; Асбобсозлик заводи учун турли ток ва одатдаги қайчилар, чилангарлик калитлари, отвертка-бурагичлар, арралар ва жиҳоз асбоблар.

Буюмларни йиғма бирликларга ажратиш. Машина, механизм, қисмлар ва уларнинг деталларини йиғиш технологик жараёнида шартли равишда гуруҳларга ёки йиғма бирликларга ажратиш, йиғиш жараёнини режалаш учун қулайликлар келтиради.

Машина ва механизмларни йиғиш технологиясини яратишдан олдин уларнинг умумий ва қисмлари бўйича йиғиш технологик схемаларини тузиб олиш мақсадга мувофиқдир. Шунинг учун ҳам улар биринчи, иккинчи ва н-чи тартибли йиғма бирликларга ажратилади.

Умумий йиғув жараёнида, буюм таркибига бевосита кирувчи (бирлаштирилувчи) йиғма бирликка биринчи тартибли йиғма бирлик

деб аталади. Биринчи тартибли йиғма бирлик таркибига кирувчи йиғма бирликка иккинчи тартибли йиғма бирлик деб аталади ва ҳ.к.,
н -чи тартибли йиғма бирлик охирида фақат деталларга ажралади. Бу ҳолда буюмнинг ўзи 0–нчи тартибли йиғма бирлик бўлиб ҳисобланади.

База детал деб, – барча қолган қисм ва деталларни ўзига бирлаштирувчи деталга айтилади. Масалан: Трактор учун база детал–рама; двигател учун – цилиндрлар блоки; редуктор учун –пастки корпуси ва ҳоказо.

Комплекс – буюмнинг икки ёки ундан ортиқ ихтисослаштирилган қисимлари бўлиб, улар ушбу буюмни тайёрловчи корхонада йиғиш амали орқали бир-бири билан бирлаштирилмайди, ammo ўзаро боғлиқ бўлган эксплуатацион функцияни бажариш учун мўлжалланган бўлади.

Масалан: автоматик линия, участка ёки сеҳ-автомат, рақамли дастур билан бошқариладиган (РДБ) дастгоҳлари ва бошқалар.

Комплект – икки ёки ундан ортиқ маҳсулотдан иборат бўлиб, улар ишлаб чиқариш корхонасида йиғиш амали орқали ўзаро бирлаштирилмаган буюмлар тўпламидан иборат бўлади ва ёрдамчи хусусиятга эга бўлган умумий эксплуатацион вазифани бажариш учун мўлжалланган бўлади. Масалан: асбоб-ускуналар, эҳтиёт қисмлар, ўлчаш воситалари ва ҳоказо.

Агрегат деб, ўз вазифасини маҳсулотда ёки мустақил равишда бажараоладиган йиғма бирликка айтилади. У тўла ўзаро алмашинувчанлик хусусиятига эга. Агрегатлардан йиғилган маҳсулот агрегатли ёки модулли дейилади.

Агрегатли (модулли) тамойил асосида лойиҳаланган ва тайёрланган маҳсулотлар, албатта, юқори даражадаги техник – иқтисодий кўрсаткичларга эга бўлади. Агрегатли (модулли) маҳсулотлар эксплуатация ва таъмирлаш вақтида қулайликка ҳам эга, йиғиш муддати ҳам уларда анча қисқа бўлади.

Машиналарнинг асосий кўрсаткичи унинг сифат кўрсаткичидир. Сифат кўрсаткич бир-бири билан узвий боғлиқ бўлган аниқлик, пухталиқ, ресурс, чидамлилиқ ва умирбоқийлик кўрсаткичларни ўз ичига олади.

Пухталиқ деб, – маҳсулотнинг вақт давомида ўз иш қобилиятини сақлаш хусусиятига айтилади. Пухталиқ бузилиш ва бузилишга қадар ишчанликлари билан тавсифланади.

Бузилиш деб, маҳсулотнинг иш қобилиятини бирдан йўқотишига айтилади.

Ишчанлик деб, – маҳсулотнинг бузилишига қадар ишлаш қобилиятига (муддатига) айтилади.

Маҳсулотнинг бузилишига қадар вақт (соат ҳисобида) маҳсулотнинг ишлаш муддати бўлиб, у тасодифий миқдордир.

Ресурс маҳсулотнинг рухсат этилган хизмат муддати бўлиб, соат билан аниқланади. Ресурс тасодифий эмас, аксинча, маҳсулотнинг рухсат этилган иш муддати бўлиб, унинг чидамлилигини белгилайди.

Маҳсулотнинг пухталиги умумий хоссага эга бўлиб, бузилмасдан ишлаш ва чидамлилиқ хусусиятларни ўз ичига олади.

Умирбоқийлиги деб, – маҳсулотнинг ишлаши мумкин бўлган чегарали ҳолатига этишигача ўз иш қобилиятини сақлай олиш хусусиятига айтилади. Бунда маҳсулотни эксплуатация қилиш даврида белгиланган техник хизмат ва таъмирлаш тизими асосида унинг иш қобилияти сақлаб турулади.

Машинанинг сифатини; тайёрлашда, таъмирлашда ва эксплуатация давридаги тежамлилиқ, иқтисодий ва технологиябоплиқ кўрсаткичлар тизими аниқлайди. Булардан бири иш ҳажмидир, яъни нормал интенсивликда меҳнат қилиб маҳсулотни тайёрлаш вақтини соат бўйича аниқланишига айтилади.

Маҳсулотнинг барча деталларини тайёрлаш учун дастгоҳларнинг ёки бошқа жиҳозларнинг банд бўлиш давомийлигини дастгоҳларнинг ишлаш вақти аниқлайди.

Маҳсулотни тайёрлаш ёки таъмирлаш жараёнининг бошидан охиригача кетган вақт оралиғига *ишлаб чиқариш цикли* деб айтилади. Сермеҳнатлилиққа қараб ишчилар сони аниқланади.

Сердастгоҳлик деб, дастгоҳларнинг маълум муддат (вақт) ичида тайёрлаган маҳсулотлар сонига айтилади. Сердастгоҳлик бўйича дастгоҳлар сони аниқланади.

Машинасозлик мамлакат иқтисодиётининг устувор мажмуаси ҳисобланади. Чунки иқтисодиётнинг ҳеч бир тармоғи машиналар билан таъминланмай туриб ривожлана олмайди. Ҳозирги замон машинасини тайёрлаш учун кўп миқдорда металл, пластмасса, бўёқлар, резина, газлама, ёғоч-тахта керак бўлади. Машинасозлик юзлаб, ҳатто минглаб деталлардан тайёрланади. Бу қадар хилма-хил деталларни биттагина заводда яшаш ноқулай ва самарасиздир. Шу сабабли машинасозликда **деталлар яшашга ихтисослашиш**, яъни тайёр маҳсулотнинг айрим деталлари ва қисмларини яшашга шунингдек, **предметлар яшашга ихтисослашиш**, бошқача айтганда, тайёр маҳсулот (автомобил, трактор, станок) ишлаб чиқариш устувор бўлади. Бинобарин, хомашёнинг хилма-хиллиги ва машиналар тузилиши айрим

деталларни ишлаб чиқарувчи кўпдан кўп машинасозлик заводларининг бир-бирлари билан, шунингдек, метал, пластмасса, резина ва ҳоказоларни етказиб берувчи бошқа тармоқлар корхоналари билан ишлаб чиқариш алоқалари бўлишини, яъни **кооперативлашиш** ларини талаб қилади. Бундай алоқаларни транспорт тизими такомиллашган шароитдагина амалга ошириш мумкин.

Машинасозлик маҳсулоти мураккаб дастгоҳлардан малакали меҳнат эвазига қимматбаҳо маҳсулот беради. Ўрта ҳисобда олганда машинанинг таннархи шу машина ясашга сарфланган хомашё-металл таннарихидан юзлаб марта ортиқ бўлади.

Шу сабабли машинасозликни жойлаштиришда малакали ишчи ва илмий-техник кадрлар миқдорининг етарли бўлиши ҳам ҳисобга олинади.

1. Машинасозликнинг турли тармоқлари бир хил миқдорда металл ишлатмайди. Агар бир дона машинани ясаш учун кўп металл (ёки бошқа кўп материал) керак бўлса, бундай машинасозликни кўп металл ёки кўп материал талаб қилувчи машинасозлик дейилади. Масалан, кон ва металлургия асбоб-ускуналари, темирйўл вагонлари ишлаб чиқариш бунга мисол бўлади.

Шу сабабли машинасозлик корхоналарини жойлаштиришда истеъмолчининг яқинлиги ва металлургия базаси ҳам ҳисобга олинади. Шундай қилиб, сарф қилинадиган материал ва малакали меҳнат миқдори, шунингдек, хомашё ҳамда тайёр машиналарни ташиш шароити машинасозлик заводларини транспорт магистраллари, малакали кадрлар, истеъмолчилар ва йирик металлургия корхоналари мавжуд ерларда жойлаштириш тамойилларини белгилаб беради.

Машинасозлик мажмуаси- иқтисодиётнинг барча соҳалари учун машина ва асбоблар ишлаб чиқарувчи, аҳолини телевизор, музлаткич сингари истеъмол буюмлари билан таъминловчи саноат тармоқлари уйғунлигидир.

Машинасозлик – саноати 1913-йилларда саноат маҳсулоти 1% ташкил этган бўлган бўлса темир йўл машиналар таълим ускуналарни таъмирлаш саноати ҳиссасига тўғри келади. Саноат даврида жуда тез ривожлана бошланади. М-н: 1940-1975 йиллар орасида Ўзбекистон саноат ялпи саноати маҳсулдорлиги 13 марта ошган бўлса машина саноатида 587 марта ошди.

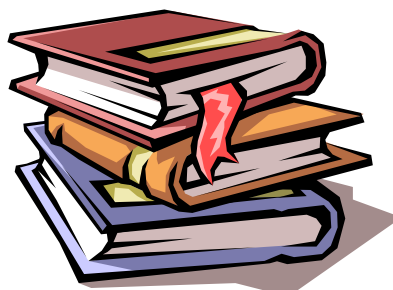
Ўзбекистон машинасозлиги датслабки йирик корхоналари ТТЗ, экскаватор таъмирлаш заводи, Самарқанд Қишлоқ Хўжалиги Машиналарини Таъмирлаш заводи, Андижон Коммунал заводи бор эди.

Уруш вақтида Авиатсия заводи, Корборум заводи, Подёмник ва Образев заводи, Красноокса заводи кўчирилиб келтирилган Ўзбекистонга.

Ўзбекистон машинасозликлгининг халқаро миқёсидаги ўрни пахтачилик мажмуи билан боғлиқ ва унга хизмат қилувчи тармоқлар белгилайди. Республика машинасозлиги 45% пахтачилик мажмуи билан боғлиқдир.

УЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА УРТА
МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ

БУХОРО МУХАНДИСЛИК-ТЕХНОЛОГИЯ
ИНСТИТУТИ

"Машинасозлик технологияси" кафедраси

«Йўналишга кириш» фанидан

АМАЛИЙ МАШГУЛОТ

Бухоро – шахри

1-АМАЛИЙ МАШҒУЛОТ.

ТАЪЛИМ ТЎҒРИСИДАГИ ҚОНУН ВА КАДРЛАР ТАЙЁРЛАШ МИЛЛИЙ ДАСТУРИ БИЛАН ИШЛАШ, УНИНГ МОДДАЛАРИНИ ЎРГАНИШ

Ишнинг мақсади:

Таълим тўғрисидаги қонун. Қонуннинг мақсади, қонун ҳужжатлари, таълим соҳасидаги давлат сиёсатининг асосий принтсиплари. Таълим тизими ва турлари. Таълим жараёнида қатнашувчиларни ижтимоий ҳимоя қилиш. Таълим тизимини бошқаришни ўрганиш/

Топширик:

1. Таълим тўғрисидаги қонун. Қонуннинг мақсади, қонун ҳужжатлари, таълим соҳасидаги давлат сиёсатининг асосий принтсиплари.
2. Таълим тизими ва турлари. Таълим жараёнида қатнашувчиларни ижтимоий ҳимоя қилиш. Таълим тизимини бошқариш.
3. Кадрлар тайёрлаш миллий дастури. Миллий дастурнинг мақсади ва вазифалари.
4. Кадрлар тайёрлашнинг миллий модели. Кадрлар тайёрлаш тизимининг асосий йўналишлари

Умумий маълумот

"Таълим тўғрисида"ги қонун 1997 йил 29 августда Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг ИХ-сессиясида қабул қилинган. Ушбу Қонун фуқароларга таълим, тарбия бериш, касб-хунар ўргатишнинг ҳуқуқий асосларини белгилайди ҳамда ҳар кимнинг билим олишдан иборат конституциявий ҳуқуқини таъминлашга қаратилган.

Ўзбекистон Республикасининг Таълим тўғрисидаги қонун **В боб, 34 моддадан** ташкил топган.

Қонуннинг мақсади: қонун фуқароларга таълим, тарбия бериш, касб-хунар ўргатишнинг ҳуқуқий асосларини белгилайди ҳамда ҳар кимнинг билим олишдан иборат конституциявий ҳуқуқини таъминлашга қаратилган.

Таълим тўғрисидаги қонун ҳужжатлари: ушбу Қонундан ҳамда бошқа қонун ҳужжатларидан иборат.

Қорақалпоғистон Республикасда таълим соҳасидаги муносабатлар Қорақалпоғистон Республикасининг қонун ҳужжатлари билан ҳам тартибга солинади.

Агар Ўзбекистон Республикасининг халқаро шартномасида таълим тўғрисидаги қонун ҳужжатларидагидан ўзгача қоидалар белгиланган бўлса, халқаро шартнома қоидалари қўлланилади.

Таълим соҳасидаги давлат сиёсатининг асосий принтсиплари: Таълим Ўзбекистон Республикаси ижтимоий тараққиёти соҳасида устувор деб эълон қилинади.

Таълим соҳаидаги давлат сиёсатининг асосий принтсипларини қуйидагилардан иборат:

- таълим ва тарбиянинг инсонпарвар, демократик характерда экандиги;
- таълимнинг узлуксизлиги ва изчиллиги;

- умумий ўрта, шунингдек ўрта махсус, касб-ҳунар таълимининг мажбурийлиги;
- ўрта махсус, касб-ҳунар таълимининг йўналишини: академик литсейда ёки касб-ҳунар коллежида ўқишни танлашнинг ихтиёрийлиги;
- таълим тизимининг дунёвий характерда эканлиги;
- давлат таълим стандартлари доирасида таълим олишнинг ҳамма учун очиклиги;
- таълим дастурларини танлашга ягона ва табақалаштирилган ёндашув;
- билимни бўлишни ва истеъдодни рағбатлантириш;
- таълим тизимида давлат ва жамоат бошқарувини уйғунлаштириш.

Таълим тизими:

Ўзбекистон Республикасининг **таълим тизими** қуйидагиларни ўз ичига олади:

давлат стандартларига мувофиқ таълим дастурларини амалга оширувчи давлат ва нодавлат таълим муассасалари;

таълим тизимининг фаолият кўрсатиши ва ривожланишини таъминлаш учун зарур бўлган тадқиқот ишларини бажарувчи илмий-педагогик муассасалар;

таълим соҳасидаги давлат бошқарув органлари, шунингдек уларга қарашли корхоналар, муассасалар ва ташкилотлар.

Ўзбекистон Республикасининг таълим тизими ягона ва узлуксиздир.

Таълим турлари:

Ўзбекистон Республикасида таълим қуйидаги турларда амалга оширилади: мактабгача таълим;

умумий ўрта таълим;

ўрта махсус, касб-ҳунар таълими;

олий таълим;

олий ўқув юртидан кейинги таълим;

кадрлар малакасини ошириш ва уларни қайта тайёрлаш;

мактабдан ташқари таълим.

Таълим олувчиларни ижтимоий ҳимоя қилиш.

Таълим муассасасида таълим олувчилар қонун ҳужжатларига ва норматив ҳужжатларга мувофиқ имтиёзлар, стипендия ва ётоқхонада жой билан таъминланади.

Таълим муассасасини бошқариш. Таълим муассасасини унинг раҳбари бошқаради. Таълим муассасаларида қонун ҳужжатларига мувофиқ фаолият кўрсатадиган жамоат бошқаруви органлари ташкил этилиши мумкин.

Таълим соҳасидаги давлат бошқаруви органлари билан нодавлат таълим муассасалари ўртасидаги ўзаро муносабатлар. Таълим соҳасидаги давлат бошқаруви органлари нодавлат таълим муассасаларида таълим тўғрисидаги қонун ҳужжатларига риоя этилишини назорат қилади.

Нодавлат таълим муассасалари таълим тўғрисидаги қонун ҳужжатларини бузган тақдирда, аккредитатсия қилган органлар уларнинг фаолиятини қонун ҳужжатларига мувофиқ тўхтатиб қўйишга ҳақли.

Нодавлат таълим муассасаларига қабул давлат ўқув юртлари учун белгиланган тартибда ва муддатларда амалга оширилади.

Ўзбекистон Республикасининг Кадрлар тайёрлаш миллий дастури
Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси IX сессиясида 1997 йил 29
августда қабул қилинган.

Ўзбекистон Республикасининг Кадрлар тайёрлаш миллий дастури
умумий қоидалар, В боб, 25- бўлимдан ташкил топган.

Мазкур дастурнинг **мақсади** таълим соҳасини тубдан ислоҳ қилиш, уни ўтмишдан қолган мафкуравий қарашлар ва сарқитлардан тўла ҳалос этиш, ривожланган демократик давлатлар даражасида, юксак маънавий ва ахлоқий талабларга жавоб берувчи юқори малакали кадрлар тайёрлаш Миллий тизимини яратишдир.

Ушбу мақсадни рўёбга чиқариш қуйидаги **вазифалар** ҳал этилишини назарда тутди:

- «Таълим тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси Қонунига мувофиқ таълим тизимини ислоҳ қилиш, давлат ва нодавлат таълим муассасалари ҳамда таълим ва кадрлар тайёрлаш соҳасида рақобат мухитини шакллантириш негизида таълим тизимини ягона ўқув-илмий-ишлаб чиқариш мажмуи сифатида изчил ривожлантиришни таъминлаш;
- таълим ва кадрлар тайёрлаш тизимини жамиятда амалга оширилаётган янгиланиш, ривожланган демократик ҳуқуқий давлат қурилиши жараёнларига мослаш;
- кадрлар тайёрлаш тизими муассасаларини юқори малакали мутахассислар билан таъминлаш, педагогик фаолиятнинг нуфузи ва ижтимоий мақомини кўтариш;
- кадрлар тайёрлаш тизими ва мазмунини мамлакатнинг ижтимоий ва иқтисодий тараққиёти истиқболларидан, жамият эҳтиёжларидан, фан, маданият, техника ва технологиянинг замонавий ютуқларидан келиб чиққан ҳолда қайта қуриш;
- таълим олувчиларни маънавий-ахлоқий тарбиялашнинг ва маърифий ишларнинг самарали шакллари ҳамда услубларини ишлаб чиқиш ва жорий этиш;
- таълим ва кадрлар тайёрлаш, таълим муассасаларини аттестатсиядан ўтказиш ва аккредитатсия қилиш сифатига баҳо беришнинг ҳолис тизимини жорий қилиш;
- янги ижтимоий- иқтисодий шароитларда таълимнинг талаб қилинадиган даражаси ва сифатини, кадрлар таёрлаш тизимининг амалда фаолият кўрсатиши ва барқарор ривожланишининг кафолатларини, устуворлигини таъминловчи норматив, моддий-техника ва ахборот базасини яратиш;
- таълим, фан ва ишлаб чиқариш самарали интегратсиялашувини таъминлаш, тайёрланаётган кадрларнинг миқдори ва сифатига нисбатан давлатнинг талабларини, шунингдек нодавлат тузилмалари, корхоналар ва ташкилотларнинг буюртмаларини шакллантиришнинг механизмларини ишлаб чиқиш;

- узлуксиз таълим ва кадрлар тайёрлаш тизимига бюджетдан ташқари маблағлар, шу жумладан чет эл инвестициялари жалб этишнинг реал механизмларини ишлаб чиқиш на амалиётга жорий этиш;
- кадрлар тайёрлаш соҳасида ўзаро манфаатли халқаро ҳамкорликни ривожлантириш.

Миллий дастурнинг мақсад ва вазифалари босқичма-босқич рўёбга чиқарилади.

Биринчи босқич (1997-2001 йиллар) – мавжуд кадрлар тайёрлаш тизимининг ижобий салоҳиятини сақлаб қолиш асосида ушбу тизимни ислоҳ қилиш ва ривожлантириш учун ҳуқуқий, кадрлар жиҳатидан, илмий – услубий, молиявий – моддий шарт – шароитлар яратиш.

Иккинчи босқич (2001-2005 йиллар) – Миллий дастурни тўлиқ рўёбга чиқариш, меҳнат бозорининг ривожланиши ва реал ижтимоий – иқтисодий шароитларни ҳисобга олган ҳолда унга аниқликлар киритиш.

Учинчи босқич (2005 ва ундан кейинги йиллар) – тўпланган тажрибани таҳлил этиш ва умумлаштириш асосида, мамлакатни ижтимоий – иқтисодий ривожлантириш истиқболларига мувофиқ кадрлар тайёрлаш тизимини такомиллаштириш ва янада ривожлантириш.

Кадрлар тайёрлаш миллий моделининг асосий таркибий қисмлари қуйидагилардан иборат:

шахс – кадрлар тайёрлаш тизимининг бош субъекти ва объекти, таълим соҳасидаги хизматларнинг истеъмолчиси ва уларни амалга оширувчи;

давлат ва жамият - таълим ва кадрлар тайёрлаш тизимининг фаолиятини тартибга солиш ва назорат қилишни амалга оширувчи кадрлар тайёрлаш ва уларни қабул қилиб олишнинг кафиллари;

узлуксиз таълим – малакали рақобатбардош кадрлар тайёрлашнинг асоси бўлиб, таълимнинг барча турларини, давлат таълим стандартларини, кадрлар тайёрлаш тизими тузилмаси ва унинг фаолият кўрсатиш муҳитини ўз ичига олади;

фан – юқори малакали мутахассислар тайёрловчи ва улардан фойдаланувчи, илғор педагогик ва ахборот технологияларини ишлаб чиқувчи;

ишлаб чиқариш – кадрлар бўлган эҳтиёжни, шунингдек уларнинг тайёргарлик сифати ва савиясига нисбатан қўйиладиган талабларни белгиловчи асосий буюртмачи, кадрлар тайёрлаш тизимини молия ва моддий-техника жиҳатидан таъминлаш жараёнининг қатнашчиси.

Давлат ва жамият узлуксиз таълим ва кадрлар тайёрлаш тизими барча учун очиқ бўлишини ва ҳаёт ўзгаришларига мосланувчанлигини таъминлайди.

Кадрлар тайёрлаш тизимини ривожлантиришнинг асосий йўналишлари:

Кадрлар тайёрлаш тизимни шакллантириш ва ривожлантириш қуйдаги устувор йўналишларни қамраб олади:

Таълимнинг узлуксизлигини таъминлаш

Таълимнинг ўз ичига мактабгача таълим, умумий ўрта ва ўрта махсус, касб-ҳунар таълимини қамраб олувчи янги узлуксиз ва изчил тизими барпо этилади. Олий касб-ҳунар таълимининг бакалаврлар ва магистрлар тайёрлашни назарда тутувчи икки босқичли тизими жорий этилади. Аспирантура

ва докторантура фаолияти ривожланиб боради. Кадрлар малакасини ошириш ва уларни қайта тайёрлаш бўйича рақобатбардош таълим муассасалари вужудга келтирилади.

Педагог ва илмий-педагог кадрлар тайёрлаш, қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш

Педагог кадрларнинг малакасини ошириш ва уларни қайта тайёрлашнинг замон талабларига мослашувчан, таълимнинг юқори сифатли ва барқарор ривожланишини кўзловчи тизими вужудга келтирилади. Педагог кадрларни илдам қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш, рақобатбардош даражада уларнинг касб сифатини қўллаб-қувватлаш таъминланади.

Олий таълим муассасаларида давлат таълим стандартларига мос юқори малакали ўқитувчилар тайёрлаш бўйича махсус факультетлар, шунингдек республика вилоятларида умумий ўрта махсус, касб-ҳунар таълими учун ўқитувчилар ва мутахассислар малакасини ошириш ва уларни қайта тайёрлаш юзасидан махсус марказлар ташкил этилади.

Таълим жараёнини мазмунан ислоҳ қилиш

Кадрларни ўқитиш ва тарбиялаш миллий тикланиш принтсиплари ва мустақиллик ютуқлари, ҳалқнинг бой миллий, маънавий ва интеллектуал салоҳияти ҳамда умумбашарий қадриятларга таянган, инсонпарварликка йўналтирилган таълимнинг мазмуни давлат таълим стандартлари асосида ислоҳ қилинади. Таълим олувчининг шахсига, унда таълим ва билимларга бўлган иштиёқни кучайтиришга, мустақил иш тутишни, ифтихор ва инсоний қадр-қиммат туйғусини шакллантиришга алоҳида эътибор берилади.

Маънавий-ахлоқий тарбия ва маърифий ишлар

Ёш авлодни маънавий-ахлоқий тарбиялашда ҳалқнинг бой миллий маданий-тарихий анъаналарига, урф-одатлари ҳамда умумбашарий қадриятларга асосланган самарали ташкилий, педагогик шакл ва воситалари ишлаб чиқилиб, амалиётга жорий этилади. Шахсни тарбиялаш ва уни ҳар томонлама камол топтиришнинг устуворлиги таъминланади. Умумий ҳамда педогогик маданиятни ошириш мақсадида, мамлакат, аҳолиси орасидаги маърифий ишлар такомиллаштириб борилади.

Иқтидорли болалар ва истеъдодли ёшлар

Иқтидорли болалар ва истеъдодли ёшларни аниқлаш ва ўқитиш услубияти, психологик-педагогик ва ташкилий шароитлари яратилади, бундай болалар ва ёшларга оид маълумотларнинг республика банки ва мониторинги шаклланади. Махсус ўқув дастурлари ва прогрессив педогогик технологиялар илаб чиқиш учун энг яхши педагог ва олимлар жалб қилинади, ўқув-тарбия жараёнида уларнинг фаол иштироки таъминланади. Фан ва техникани, сиёсат ва иқтисодиётни, маданият ва саънатни ўргатиш марказлари қабилидаги ҳамда миллий (елита) таълим муассасалари ташкил этилади.

Таълим тизимини бошқариш

Узлуксиз таълим тизимини ва кадрлар тайёрлашнинг давлат ва нодавлат таълим муассасаларини таркибий жиҳатдан ўзгартириш ва уларни изчил ривожлантириш давлат йўли билан бошқариб борилади. Барча даражадаги таълим бошқарув органларининг ваколат доиралари «Таълим тўғрисида»ги Қонунга мувофиқ белгиланади. Таълимнинг норматив-ҳуқуқ

базаси ривожлантирилади. Молия- хўжалик фаолияти олиб бориш ҳамда таълим жараёнини ташкил этишда ўқув юртларининг ҳуқуқлари кенгайяди ва мустақиллиги таъминланади. Таълим муассасалари Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси томонидан белгиланган тартибда аттестатсиядан ўтказилади ҳамда аккредитатсияланади. Аккредитатсия якунларига кўра таълим соҳасида фаолият кўрсатиш ҳуқуқи берилади.

Таълим ва кадрлар тайёрлаш соҳасидаги халқаро ҳамкорлик

Кадрлар тайёрлаш соҳасидаги ҳамкорликнинг халқаро-ҳуқуқий базаси яратилади, халқаро ҳамкорликнинг устувор йўналишлари рўёбга чиқарилади, халқаро таълим тизимлари ривожлантирилади, илмий-педагог кадрлар, талабалар ва ўқувчилар алмашиш кенгайяди. Таълим тўғрисидаги миллий ҳужжатлар халқаро миқёсда эътироф этилиши учун асос яратилади. Манфаатдор вазирликлар ва идораларнинг, Ўзбекистон Республикасининг чет эллардаги элчихоналарининг кадрлар тайёрлаш соҳасига чет эл инвеститсияларини бевосита ва билвосита кенг жалб қилиш борасидаги фаолияти кучайтирилади.

2-АМАЛИЙ МАШҒУЛОТ.

ОЛИЙ ТАЪЛИМ ВА ОЛИЙ ТАЪЛИМ ТУЗИЛМАСИ БИЛАН ТАНИШИШ

Ишнинг мақсади:

Олий таълим. Олий таълимнинг тузилиши. Институт, факультет ва кафедра ҳақида нушунчага эга болиш.

Топшириқ:

1. Олий таълим. Олий таълимнинг тузилиши.
2. Институт, факультет ва кафедра ҳақида тушунча.
3. Бакалавр. Магистр.

Умумий маълумот.

Олий таълим ўзи танлаган фаолият соҳасида чуқур умумилмий ва махсус билимни зарур касбкор кўникмаси билан уйғунлаштирадиган юқори малакали мутахассислар, шунингдек илмий ва илмий-педагогик ходимлар тайёрлаш мақсадини кўзлайди.

Олий маълумотли мутахассислар тайёрлаш умумий ўрта, ўрта ҳунар техника, ўрта махсус таълим асосида амалга оширилади. Олий ўқув юртларида таълим олиш учун саралаш ва ўқишга қабул қилиш қонунлар билан тартибга солинади.

Олий ўқув юртларидаги таълим икки босқичли асосда, Ўзбекистон Республикасининг Ҳукумати тасдиқлаган Низомга мувофиқ изчил тарзда бакалавр ва магистр даражаси бериш орқали амалга оширилади.

Олий ўқув юртларининг фаолияти ўз уставлари билан тартибга солинади. Олий ўқув юртлари қонунларда белгиланган тартибда вақти-вақти билан аттестатсия ва аккредитатсиядан ўтказиб турилади.

Бакалаврият – олий таълим йўналишларидан бири бўйича пухта билим беради, ўқиш муддати камида тўрт йил бўлиб, олий маълумот ва таянч мутахассислик дипломини олиш билан тугайди.

Магистратура – аниқ мутахассислик бўйича бакалаврият негизда камида икки йил давом этадиган олий таълим бўлиб, ундаги таҳсил якуний квалификациясион давлат аттестацияси ва магистрлик диссертациясини ҳимоя қилиш билан ниҳоясига етказилади.

Аспирантура – магистрлик негизда 3 йил давом этади ва номзодлик диссертациясини ҳимоя қилиш ҳамда танланган мутахассислик бўйича «фан номзоди» илмий даражасини олиш билан якунланади.

Доктарантура – фан номзоди илмий даражаси негизда 3 йил давом этади, «фан доктори» илмий даражасини олиш учун диссертация ҳимоя қилиш билан ниҳоясига етади.

Ректор - латинча «ректор» сўзидан олинган бўлиб, олий таълим муассасасининг раҳбари деган маънони англатади. Ректор Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси томонидан тайинланади ва у, ўзи раҳбарлик қилаётган олий таълим муассасасида «Кадрлар тайёрлаш Миллий дастури» асосида таълим соҳасидаги ягона давлат сиёсатини рўёбга чиқаришга маъсул. Шу билан бирга ректор олий таълим муассасаси фаолиятига тааллуқли келажакка мўлжалланган ишларни режалаштиради ва уларни амалга оширишни таъминлайди, олий таълим муассасаси ваколати доирасида ходимлар ва талабалар бажаришлари мажбурий бўлган буйруқлар чиқаради, талабаларнинг ўқиш шароитларини яхшилашга ва уларни ўз вақтида стипендия билан таъминлаб туришга қаратилган чора-тадбирларни амалга оширади. Ректор олий таълим муассасасига раҳбарлик қилишда ўз ҳузурида тузилган илмий кенгаш, ўринбосарлари – проректорлар, факултет деканлари ва кафедра мудирлари фаолиятларига таянади.

Илмий кенгаш – олий таълим муассасасининг ректори раҳбарлигида проректорлар, факултет деканлари, етакчи мудирлари, профессор-ўқитувчилар, аъло даражада ўқийдиган фаол талабалар таркибидан иборат жамоатчилик ташкилоти бўлиб, у таълим муассасасидаги ўқув, илмий-услубий, илмий-тадқиқот, маънавий-маърифий ва тарбиявий ишларни уйғунлаштиришга қаратилган асосий масалаларни муҳокама этади ва улар бўйича қарорлар қабул қилади. Талабалар илмий кенгаш мажлисига киритилган масалаларнинг муҳокамасида ундаги ўз вакиллари орқали иштирок этишлари мумкин.

Проректор – сўзи «про» - бирга ва «ректор» сўзларидан ташкил топган бўлиб, бирга бошқариш маъносини билдиради. Олий таълим муассасаларида проректорлар, асосан, қуйидаги масалалар бўйича фаолият юритадилар: маънавият ва маърифат масалалари бўйича проректор; ўқув ишлари бўйича проректор; илмий ишлар ва ахборот технологиялари бўйича проректор; иқтисод ва тадбиркорлик ишлари бўйича проректор.

Факультет – латинча «факултас» сўзидан олинган бўлиб, олий таълим муассасасининг ўқув-илмий ва маъмурий бўлинмаси маъносини билдиради. Факультетни декан бошқаради. Факультетда унинг йўналишига қараб бир нечта кафедралар фаолият кўрсатишлари мумкин.

Декан – латинча «десанус» - ўнбоши; Қадимий Рим қўшинида 10 та аскарнинг бошлиғи бўлган. Олий таълим муассасасида факультетнинг ўқув, илмий ва тарбиявий ишлари раҳбари. Факультет деканининг маънавият ва маърифат масалалари ҳамда ўқув ишлари бўйича ўринбосарлари бўлади.

Деканнинг идораси деканат деб аталади. Деканат олий таълим муассасасининг талабалар билан ишлайдиган асосий бўлинмасидир.

Кафедра – юнонча «катҳедра» - стул, ўриндик деган маъноларни билдиради.

1) минбар, унга кўтарилиб маруза ўқилади, нутқ сўзланади ва аудитория олдида чиқиш қилинади;

2) олий таълим дастуридаги ўзаро боғлиқ фанларни ўқитиш ва шу соҳа бўйича илмий ва илмий-услубий тадқиқотлар ўтказувчи бўлинма.

Кафедралар умумтаълим, умумкасбий ёки ихтисослик йўналишлари бўйича ташкил этилади. Кафедра олий таълим муассасасининг бошланғич ва асосий ўқув – илмий марказидир. Кафедрани унинг мудирини бошқаради

Профессор – латинча «профессор» - мураббий деган маънони англатади. У тегишли илмий унвонли, олий таълим муассасасида асосий назарий машғулотлар (лекциялар)ни олиб боровчи ҳамда илмий-тадқиқот ишларига раҳбарлик қилувчи юқори малакали ўқитувчи.

Дотсент - латинча «досенс» сўзидан олинган бўлиб – ўқитаётган деган маънони англатади. Дотсент тегишли илмий унвонли, фанлар бўйича назарий ва амалий дарслар, илмий тадқиқотлар олиб боровчи етакчи ўқитувчи.

Катта ўқитувчи – кўп йиллик илмий-педагогик иш тажрибасига эга бўлган, одатда, илмий даражаси бўлмаган ўқитувчи.

Ассистент (латинча ассистент – қатнашаётган, ёрдамлашаётган) – профессор ёки дотсент раҳбарлиги остида талабалар билан лаборатория ва амалий машғулотларни ўтказувчи ўқитувчи. У кафедранинг илмий-тадқиқот, илмий-услубий ишларида иштирок этади.

Куратор - латинча «суратор» сўзидан олинган бўлиб, бирор иш, бирор шахс, бирор нарса устидан назорат олиб боориш топширилган ҳомий. Олий таълим муассасасида гуруҳ мураббийси талабалар билан маънавий-маърифий, тарбиявий ишларни олиб боради, яккама-якка суҳбатлар ўтказади, ҳаётий маслаҳатлар беради, зарур бўлган ҳолларда талабалар ота-оналари билан боғланади, ўз фаолияти тўғрисида деканатга мунтазам равишда ҳисобат бериб боради.

Ўқитиш муддати – талабалар томонидан ўқув режа ва дастур ўзгартирилиши учун белгиланган меърий муддатдир. Бакалаврият учун бу камида 4 йил, магистратура учун камида 2 йил. Ўқув жараёни ўқув йиллари бўйича амалга оширилади.

Ўқув йили – 2 сентябрдан 30 июнгача бўлган олий таълим муассасасининг фаолият даври. Ўқув йили, одатда, икки ўқув семестрига бўлинади.

Ўқув семестри – олий таълим муассасасида ўқув йилининг ярмини ташкил этувчи, ўзаро боғлиқ фанларнинг маълум мажмуини ўзлаштиришга мўлжалланган ва улар бўйича якуний назорат билан тугалланадиган қисми.

Ўқув режаси – тегишли йўналиш ва мутахассисликлар бўйича ўқитиладиган ўқув фанлари ва курсларининг таркибини ҳамда уларнинг ўқув семестри бўйича ҳажмини соатларда белгиладиган меърий ҳужжат.

Дарс жадвали - олий таълим муассасасида ҳар ўқув семестри бўйича ўқув ҳафтасида (олти кунлик) муайян фандан машғулотларни ўтказиш кетма-

кетлигини белгилайдиган ҳужжат. Дарс жадвали, одатда, факултет декани томонидан тасдиқланади.

Лектсия – ўқиш, ўқитувчининг ижодий тавсифидаги аудиторияда ўқув режаси бўйича ўтказиладиган назарий дарс машғулотиدير. Зарур ҳолларда ўқитувчи тегишли мавзу бўйича дарсдан олдин қўшимча материаллар тарқатиши мумкин.

Лаборатория ишлари – ёки амалий машғулоти назарий билимларни чуқур ўзлаштириш ва мустаҳкамлашга қаратилган аудиториядаги ўқув машғулотиدير.

Семинар – лотинча «семинариум» - кўчириб ўтказиш. Талабаларни мустақил таълим олиш, мустақил фикрлаш ва ижодий меҳнатга тайёрлаш учун мўлжалланган, уларнинг фан бўйича билимларини чуқурлаштириш ва кенгайтиришга қаратилган аудитория ўқув машғулотларининг тури.

Талабалар уйи – таълим олиш даврида бошқа вилоятлардан келган талабаларни вақтинчалик яшаш жойи билан таъминлайди. Талабалар уйидан жой олиш учун факултет декани номига ариза ёзилади. Мазкур ариза ўрнатилган тартибда кўриб чиқилгач, талабага яшаш жойи берилади.

Стипендия – лотинча «стипендиум» - тўлов, маош – давлат олий таълим муассасасининг кундузги бўлимида яхши баҳолар билан ўқиётган талабаларга мунтазам (ҳар ойда) тўлаб бориладиган пул.

Фуқаролар **иккинчи ва ундан кейинги** олий маълумотни шартнома асосида олишга ҳақлидирлар.

олий ўқув юртидан кейинги таълим — жамиятнинг олий малакали илмий ва илмий-педагогик кадрларга бўлган эҳтиёжини таъминлашга йўналтирилган узлуксиз таълим тури;

катта илмий ходимлар-изланувчилар институти — ишлаб чиқаришдан бўшаган ҳолда мутахассисликни чуқур ўрганиш ва докторлик диссертатсиясини тайёрлаш ва ҳимоя қилиш мақсадида улар томонидан илмий изланишлар олиб бориш бўйича фан доктори даражаси изланувчилари учун олий таълим муассасалари ва илмий-тадқиқот муассасаларида ташкил этиладиган олий малакали илмий ва илмий-педагог кадрлар ихтисосликлар бўйича олий ўқув юртидан кейинги таълим шакли;

мустақил изланувчилик — ишлаб чиқаришдан бўшамаган ҳолда докторлик диссертатсиясини тайёрлаш ва ҳимоя қилиш мақсадида мутахассисликни чуқур ўрганиш ва улар томонидан илмий изланишлар бўйича фан доктори илмий даражаси изланувчилари учун олий таълим муассасалари ва илмий-тадқиқот муассасаларида ташкил этиладиган олий малакали илмий ва илмий-педагог кадрлар бўйича олий ўқув юртидан кейинги таълим шакли;

катта илмий ходим-изланувчи — олий таълим муассасасига ёки илмий-тадқиқот муассасасига катта илмий ходим-изланувчи лавозимида белгиланган тартибда қабул қилинган шахс;

мустақил изланувчи — олий таълим муассасасига ёки илмий-тадқиқот муассасасига мустақил изланувчиликка белгиланган тартибда қабул қилинган шахс.

3-АМАЛИЙ МАШҒУЛОТ.

ОЛИЙ ТАЪЛИМ ТАСНИФЛАГИЧИ. СОҲА ДАВЛАТ ТАЪЛИМ СТАНДАРТИ ВА МАЛАКА ТАЛАБЛАРИ БИЛАН ИШЛАШ

Ишнинг мақсади:

Олий таълим таснифлагичи. Соҳа давлат таълим стандарти. Билим ва таълим соҳалари ўрганиш.

Топширик:

1. Олий таълим таснифлагичи.
2. Соҳа давлат таълим стандарти.
3. Билим ва таълим соҳалари.
4. Олий таълимнинг малака талаблари.
5. Йўналиш. Мутахассислик.

Умумий маълумот.

Олий таълим йўналишлари таснифлагичи. Олий таълим йўналишлари ва мутахассисликлари классификатори олий маълумотли кадрлар тайёрлаш учун бакалаврият таълими йўналишлари ва магистратура мутахассисликларининг тизимлаштирилган рўйхати.

Классификаторда таълим босқичлари, билим ва таълим соҳалари, таълим йўналишлари ва мутахассисликлари етгита **рақамли код** билан белгиланади.

Таълимининг халқаро «стандарт» классификациясига биноан таълим босқичлари бакалаврият йўналишларида 5 рақами, магистратура мутахассисликларида — 5А (рақам ва ҳарф) билан белгиланган. Масалан: бакалаврлар коди 5140100, 5211300, 5520400 ва ҳоказо; магистрлар 5А140101, 5А211301, 5А520403 ва ҳоказо.

Масалан: 5321500:

5- таълим дастурлари босқичи коди;

3 -билим соҳаси коди;

2- таълим соҳаси коди;

15- йўналиш коди;

00- мутахассислик коди.

320 000- Ишлаб чиқариш технологиялари таълим соҳасининг давлат таълим стандарти «Таълим тугрисида», «Кадрлар тайёрлаш миллий дастури тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикасининг қонунлари, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2001 йил 16 августдаги «Олий таълимнинг давлат таълим стандартларини тасдиқлаш тўғрисида»ги 343-сон қарори ва олий таълим соҳасини тартибга солувчи бошқа норматив -ҳуқуқий ҳужжатларга ҳамда халқаро тажрибаларга мувофиқ ишлаб чиқилган.

320 000 - Ишлаб чиқариш технологиялари таълим соҳаси давлат таълим стандарти (ДТС) ўқув жараёнини, таълим муассасалари фаолиятини, кадрлар, дарслик ва ўқув қўлланмалари тайёрлаш сифатини баҳолашни тартибга солувчи тегишли норматив ҳужжатлар: бакалаврият таълим йўналишлари ва магистратура мутахассисликлари учун малака талаблари, ўқув режалари, фанлар дастурлари ва б.ларни яратиш учун асос ҳисобланади.

320000 - Ишлаб чиқариш технологиялари таълим соҳасининг умумий

таснифи:

320 000 - Ишлаб чиқариш технологиялари таълим соҳасининг муайян бакалаврият таълим юналишлари бўйича бакалаврлар тайёрлаш олий таълимнинг малака талаблари, ўқув режа ва фан дастури асосида амалга оширилади. Фан дастурларининг назарий ва амалий машғулотларини тўлиқ ўзлаштирган, якуний давлат аттестатсиясидан муваффақиятли ўтган шахсга «бакалавр» даражаси ҳамда олий маълумот тўғрисидаги давлат намунасидаги расмий ҳужжат берилади.

320 000 - Ишлаб чиқариш технологиялари таълим соҳасининг муайян магистратура мутахассисликлари бўйича магистрлар тайёрлаш олий таълимнинг малака талаблари, ўқув режа ва фан дастури асосида амалга оширилади. Фан дастурларининг назарий ва амалий машғулотларини тўлиқ ўзлаштирган, магистрлик диссертатсиясини муваффақиятли ҳимоя қилган, якуний давлат аттестатсиясидан муваффақиятли ўтган шахсга «магистр» даражаси ҳамда олий маълумот тўғрисидаги давлат намунасидаги расмий ҳужжат берилади.

Мазкур ДТС ишлаб чиқишда қуйидаги норматив-ҳуқуқий ҳужжатларга асосланилади.

4. Ўзбекистон Республикасининг «Таълим тўғрисида»ги Қонуни. Тошкент, 1997 й., 29 август №463-1.
5. Ўзбекистон Республикасининг «Кадрлар тайёрлаш Миллий дастури». Тошкент, 1997 й., 29 август №463-1.
6. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1998 йил 5 январдаги «Ўзлуксиз таълим тизими учун давлат таълим стандартларини ишлаб чиқиш ва жорий этиш тўғрисида»ги 5-сонли Қарори.
7. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2001 йил 16 августдаги «Олий таълимнинг давлат таълим стандартларини тасдиқлаш тўғрисида»ги 343-сонли Қарори.
8. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг «Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги фаолиятини такомиллаштириш тўғрисида»ги 2004 йил 20 июлидаги 341-сонли Қарори.
9. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2011 йил 20 майдаги “Олий таълим муассасаларининг моддий-техника базасини мустаҳкамлаш ва юқори малакали мутахассислар тайёрлаш сифатини тубдан яхшилаш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-153 3-сонли Қарори.
10. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Олий малакали илмий ва илмий- педагог кадрлар тайёрлаш ва аттестатсиядан ўтказиш тизимини янада такомиллаштириш тўғрисида» 2012 йил 24 июлдаги ПФ-4456-сонли Фармони.
11. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2012 йил 10 декабрдаги “Чет тилларни ўрганиш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ- 1875-сонли Қарори.
12. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2012 йил 28 декабрдаги “Олий ўқув юртидан кейинги таълим ҳамда олий малакали илмий ва илмий-педагог кадрларни аттестатсиядан ўтказиш тизимини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 365-сонли Қарори.

13. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2012 йил 29 декабрдаги “Республика олий таълим муассасалари рейтингини баҳолаш тизимини жорий этиш тўғрисида”ги 371-сонли Қарори.
14. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2013 йил 26 мартдаги “Ахборот- коммуникатсия технологиялари соҳасида кадрлар тайёрлаш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-1942-сонли Қарори.
15. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2015 йил 10 январдаги «Олий таълимнинг давлат таълим стандартларини тасдиқлаш тўғрисида» 2001 йил 16 августдаги 343-сон қарорига киритиладиган ўзгартириш ва қўшимчалар ҳақида”ги 3-сон Қарори.

Қўлланиш соҳаси:

Мазкур ДТС 320 000 - Ишлаб чиқариш технологиялари таълим соҳаси бўйича олий маълумотли бакалавр (магистр)лар тайёрловчи Ўзбекистон Республикаси ҳудудидаги олий таълим муассасалари учун умумий талаблар мажмуини ифодалайди.

Олий таълим муассасаси 320 000 - Ишлаб чиқариш технологиялари таълим соҳаси бўйича кадрлар тайёрлаш ваколатига эга бўлганда ушбу ДТС ва малака талаблари асосида тайёрланган ўқув режа ва фан дастурларини амалга ошириш ҳуқуқига эга деб ҳисобланади.

ДТСнинг асосий фойдаланувчилари:

олий таълим муассасаларининг профессор-ўқитувчилари, бўлимлар ходимлари ва талабалари;

ректор, проректорлар, ўқув бўлими бошлиғи, деканлар ва кафедра мудирлари;

Давлат аттестатсия комиссиялари;

олий таълим муассасасини молиялаштиришни таъминловчи органлар;

олий таълим тизимини аккредитатсия ва сифатини назорат қилувчи ваколатли Давлат органлари;

абитуриентлар, ота-оналар ва бошқа манфаатдор шахслар.

Мазкур ДТСда Ўзбекистон Республикасининг «Таълим тўғрисида»ги Қонуни, Кадрлар тайёрлаш Миллий дастури ҳамда олий таълим соҳасидаги халқаро ҳужжатларга мос равишда қуйидаги атамалар ва таърифлардан фойдаланилган:

касбий фаолият тури - таълим йўналишига ўзгартишлар киритиш мақсадида касбий фаолият объектига таъсир қилишнинг усуллари, услублари ва тавсифи;

компетентсия - тегишли соҳада касбий фаолият юритиш учун зарур бўлган билим, кўникма, малака ва шахсий сифатлар мажмуи;

модуль - тарбиялаш ва ўқитишга йўналтирилган мақсадлар ва натижаларга нисбатан муайян мантиқий тугалланганликка эга бўлган ўқув фани (курси) ёки ўқув фанлари (курслари)нинг маълум бир қисми;

касбий фаолият объекти - предметлар, воқеликлар, жараёнлар ва фаолият доирасида ҳаракатга йўналтирилган тизимлар;

касбий фаолият соҳаси - илмий, ижтимоий, иқтисодий, ишлаб чиқаришда намоён бўладиган касбий фаолият объектларининг мажмуи;

профиль - таълим дастурининг аниқ касбий фаолиятнинг муайян тури ёки объектига йўналганлиги;

ДТС - Давлат таълим стандарти;

АРМ - ахборот ресурс маркази;

ИТИ - илмий тадқиқот институтлари;

ОТМ - олий таълим муассасаси.

Йўналиш — 5-боскичнинг таълим дастури бўйича олий таълим муассасаси битирувчиси томонидан эгалланган ва бериладиган «бакалавр» академик даражаси доирасида касб фаолиятининг муайян турини бажаришни таъминловчи базавий ва фундаментал билимлар, ўқувлар ва кўникмалар комплекси.

Мутахассислик - 5А-боскичнинг таълим дастури бўйича олий таълим муассасаси битирувчиси томонидан эгалланган ва бериладиган «магистр» академик даражаси доирасида касб фаолиятининг муайян турини бажаришни таъминловчи муайян мутахассислик бўйича билимлар, ўқувлар ва кўникмалар комплекси.

Олий таълим узлуксиз таълимининг юқори малакали мутахассислар тайёрловчи мустақил тури. Олий таълим муассасаларида амалга оширилади. Олий таълим икки боскичдан иборат:

- бакалаврият ва магистратура, бакалаврият ўрта махсус, касб-ҳунар таълими негизида олий таълим йўналишларидан бири бўйича фундаментал билимлар берадиган, ўқиш муддати тўрт йилдан кам бўлмаган таянч олий таълим;
- магистратура бакалаврият негизида ўқиш муддати камида икки йил бўлган аниқ мутахассислик бўйича олий таълим;
- бакалавр, магистр олий таълимининг тегишли боскичига мувофиқ дастурларни муваффақиятли ўзлаштирган шахсларга бериладиган академик даражалар.

4-АМАЛИЙ МАШҒУЛОТ.

ИНСТИТУТ УСТАВИ ВА ИЧКИ ТАРТИБ ҚОИДАЛАРИ БИЛАН ИШЛАШ

Ишнинг мақсади: Институт Ички тартиб қоидалари “Таълим тўғрисида”ги Қонун, Кадрлар тайёрлаш миллий дастури, Меҳнат Кодекси, Ўзбекистон Республикаси Президенти фармонлари, қарорлари ва фармойишлари, Вазирлар Маҳкамасининг олий таълим тизимини тартибга солишга йўналтирилган қарорлари, фармойишлари билан танишиш.

Топшириқ:

7. Институт устави билан танишиш.
8. Институт ички тартиб қоидаларини ўрганиш.

Умумий маълумот.

Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги норматив-ҳуқуқий ҳужжатларига, шунингдек, Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги томонидан 1999 йил 14

июнда 746-сон билан рўйхатга олинган “Корхона, муассаса, ташкилот Ички меҳнат тартибининг намунавий қоидалари”га мувофиқ ишлаб чиқилган.

Бухоро муҳандислик - технология институти Ички тартиб қоидалари:

а) ходимларга нисбатан: меҳнат шартномасини тузиш, ўзгартириш ва бекор қилишни, иш ва дам олиш вақтидан фойдаланишни;

б) талаба, стажёр-тадқиқотчи-изланувчи, тингловчиларга нисбатан: ўқиш жараёнини ташкил этиш, уларни ўқишга қабул қилиш, бошқа таълим йўналишига ўқишини кўчириш, қайта тиклаш ва талабалар сафидан четлаштириш, ҳомиладорлик, туғиш ва бола парваришlash таътилларида фойдаланиш, меҳнат ва ўқув интизоми, ректор билан ходим ҳамда талабалар ўртасида юзага келадиган бошқа ҳуқуқий муносабатлар масалаларни тартибга соладиган асосий норматив ҳужжат ҳисобланади.

Қоидалар институтнинг ходимлари ва талабалари касаба уюшма қўмитаси билан келишиб, ректор томонидан тасдиқланган кундан бошлаб кучга киради ва институтда қўлланилади.

Қоидаларга риоя қилиш ректор, ходимлар ҳамда талабалар учун мажбурий бўлиб, бажармаслик қонунчиликда белгиланган тартибда жавобгарликка тортиш учун асос бўлиб хизмат қилади.

Ректорнинг мажбуриятлари:

1. Ўзбекистон Республикаси қонунлари, Президент қарорлари, Олий Мажлис ва Вазирлар Маҳкамасининг таълим ва ёш авлодни тарбиялаш соҳасидаги қарорларини амалга оширишни ташкил этиш;

2. Кадрлар тайёрлаш Миллий дастури тадбирларини босқичма-босқич амалга оширишда Давлат таълим стандартлари бажарилишини таъминлаш;

3. ходимларнинг меҳнатини, таълим олувчиларнинг ўқишини ташкил этиш, ўқиш сифатини ошириш ҳамда меҳнат унумдорлигини юксалтириш, шунингдек қонун ҳужжатлари ва бошқа норматив-ҳуқуқий ҳужжатларда, меҳнат шартномасида, тўлов-контракт асосида мутахассис тайёрлаш бўйича контрактда кўзда тутилган шарт-шароитларни яратиш;

4. “Фуқаролар мурожаатлари тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонунига мувофиқ фуқароларнинг ёзма ва оғзаки мурожаатларини белгиланган тартибда ва муддатда ҳолисона кўриб чиқилишини таъминлаш;

5. Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги номенклатурасига қарашли бўлган проректор, декан лавозимларига номзодларни ўрнатилган тартибда мутасадди вазирликка киритиш ҳамда уларнинг қарорлари билан тайинланган (деканлар учун - келишилган) номзодлар билан меҳнат шартномасини тузиш;

6. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1999 йил 12 январдаги 12-сонли “Ижро интизомини мустаҳкамлаш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарорига мувофиқ институт ходимлари томонидан ижро интизомига риоя этиш ҳамда ходимлар томонидан ижро интизомига қатъий риоя этилишини таъминлаш.

Ўқув ишлари бўйича проректор:

1. Ўзбекистон Республикаси қонунлари, Президент фармонлари ва фармойишлари, Олий Мажлис ва Вазирлар Маҳкамасининг таълим ва кадрлар тайёрлаш соҳасидаги қарорларини, Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг норматив-ҳуқуқий ҳужжатларини, кўрсатмаларини амалга ошириш;

2. давлат таълим стандартлари асосида таълим жараёнини ташкил этиш ва малакали кадрлар тайёрлашни таъминлаш, давлат таълим стандартларига мувофиқ билимлар мазмуни ва тайёргарлик даражасига қўйиладиган талаблар мажмуасини барча деканлар, кафедра мудирлари ва педагог кадрлар томонидан тўлиқ ўзлаштирилишини ташкил этиш;

3. ўқув жараёнларига оид масалалар бўйича институт Илмий кенгаши қарорлари ва ректор буйруқларининг бажарилишини ташкил қилиш;

4. илғор мамлакатлар таълим тизими ривожланиш тенденцияларини ўрганиш, “Таълим тўғрисида”ги Қонунда, Кадрлар тайёрлаш миллий дастури ва бошқа таълимга оид норматив-ҳуқуқий ҳужжатларда кўрсатилган вазифаларни амалга ошириш борасидаги услуб ва воситаларининг ишлаб чиқирилишини ташкил этиш ва уларни амалга оширилишини таъминлаш;

5. ўқув-тарбия жараёнида ўқитишнинг илғор шакллари, янги педагогик ва ахборот-коммуникатсия технологияларидан самарали фойдаланишни ташкил этиш;

6. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1999 йил 12 январдаги 12-сонли «Ижро интизомини мустаҳкамлаш чора-тадбирлари тўғрисида»ги қарорига мувофиқ ижро интизомига, меҳнат ва ўқув интизомига, меҳнатни муҳофаза қилиш, хавфсизлик техникаси ва ишлаб чиқариш санитариясига доир қоидалар, институт Устави, Ички тартиб ва Одоб-ахлоқ қоидалари, Илмий кенгаш қарорлари, ректор буйруқлари ҳамда таълим тизимида доир норматив-ҳуқуқий ҳужжатларда қўйилган мақсад ва вазифаларга, шунингдек ўзининг хизмат вазифаларига риоя этиш.

Маънавият ва маърифат ишлари бўйича проректор:

1. Ўзбекистон Республикаси қонунлари, Президент фармонлари ва фармойишлари, Олий Мажлис ва Вазирлар Маҳкамасининг таълим ва кадрлар тайёрлаш соҳасидаги қарорларини, Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг норматив-ҳуқуқий ҳужжатларини, кўрсатмаларини амалга ошириш;

2. юксак маънавий-ахлоқий фазилатли, мустақил фикрлашга қодир бўлган юқори маълумотли, малакали кадрлар тайёрлашни таъминлаш;

3. ижтимоий-гуманитар фанлар кафедралари фаолиятини мувофиқлаштириш ҳамда уларни институт маънавий-маърифий ишларида фаол қатнашишларини таъминлаш;

4. талабалар онгига миллий ғояни сингдириш, маънавий-ахлоқий тарбия ишларини олиб боришнинг амалий, таъсирчан механизмларини шакллантириш, маънавий-маърифий жараёни бошқариш ва изчил такомиллаштириб бориш;

5. маънавий-маърифий ишларнинг жорий ва истиқболли режаларини ишлаб чиқиш ҳамда уларнинг қатъий амалга оширилишини назорат қилиш тизимини вужудга келтириш;

6. маънавий-маърифий ишлар тизими учун зарур меъёрий ҳамда услубий ҳужжатларни, амалий тадбирлар режаларини ишлаб чиқиш;

7. Ўзбекистон Республикаси Президенти ва ҳукумати томонидан қабул қилинган фармон ва қарорлар мазмун-моҳиятини талабаларга, профессор-ўқитувчиларга ўз вақтида тушунтириш ишларини ташкил қилиш.

Илмий ишлар бўйича проректор:

1. Ўзбекистон Республикаси қонунлари, Президент фармонлари ва фармойишлари, Олий Мажлис ва Вазирлар Маҳкамасининг таълим ва кадрлар тайёрлаш соҳасидаги қарорларини, Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг норматив-ҳуқуқий ҳужжатларини, кўрсатмаларини амалга ошириш;

2. институтнинг муаммоли илмий лаборатория, кафедра ва бошқа илмий бўлинмаларининг фаолиятига умумий раҳбарлик қилиш ва назоратини олиб бориш ҳамда илмий лойиҳалар ва грантларни жалб этиш, тадқиқот ишларининг натижавий самарадорлиги юзасидан мунтазам мониторинг олиб бориш, ишлаб чиқариш корхоналари билан инноватсион ҳамкорликни йўлга қуйиш, инноватсияларни ишлаб чиқаришга жорий этиш масалаларини ҳал қилиш, илмий-технологик ишланмаларни турли ярмарка ва кўргазмаларда тақдимот этилишини таъминлаш;

3. илмий ишлар материалларини, шу жумладан, журналлар ва илмий ишлар тўпламларини институт ходимлари томонидан тайёрлаш ва нашр этиш жараёни ҳамда институтнинг барча таълим ва илмий фаолияти йўналишлари бўйича ўқув-услубий ва илмий даврий нашрлар билан кутубхона фондиди тўлдириб бориш бўйича умумий раҳбарликни олиб бориш;

4. илмий, илмий-амалий анжуманларни режалаштириш, ташкил этиш ва ўтказишни мувофиқлаштириш ҳамда бошқа ташкилот ва корхоналарда ўтказиладиган илмий анжуманларда институт профессор-ўқитувчилари ва ходимларининг қатнашишини таъминлаш, институтда илмий мактабларни шаклланишига кўмаклашиш, ҳар қандай самарали илмий фаолиятни рағбатлантириш ишларини олиб бориш.

Молия ва иқтисодиёт ишлари бўйича проректор:

1. Ўзбекистон Республикаси қонунлари, Президент фармонлари ва фармойишлари, Олий Мажлис ва Вазирлар Маҳкамасининг таълим ва кадрлар тайёрлаш соҳасидаги қарорларини, Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг норматив-ҳуқуқий ҳужжатларини, кўрсатмаларини амалга ошириш;

2. молия-иқтисодиёт ишларини бошқариш ва мувофиқлаштириш;

3. режа-молия бўлими, бухгалтерия, хўжалик, шунингдек ректор буйруғи асосида бириктирилган бошқа бўлимлар ишини бошқариш ва мувофиқлаштириш;

4. талабаларни тўлов-контракт асосида ўқитишдан тушган бюджетдан ташқари маблағлар ва бошқа махсус бюджетдан ташқари маблағларни шакллантириш;

5. давлат бюджети, талабаларни тўлов-контракт асосида ўқитишдан тушган ва тадбиркорлик асосида топилган маблағларнинг даромадлар ва харажатлар сметаларини ишлаб чиқиш, Молия вазирлигидан рўйхатдан ўтказилишини таъминлаш;

Факултет декани:

1. Ўзбекистон Республикаси қонунлари, Президент фармонлари ва фармойишлари, Олий Мажлис ва Вазирлар Маҳкамасининг таълим ва кадрлар тайёрлаш соҳасидаги қарорларини, Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг норматив-ҳуқуқий ҳужжатларини, кўрсатмаларини амалга ошириш, шунингдек, ўз фаолиятини Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим

вазирлигининг 2011 йил 5 декабрдаги 487-сонли буйруғи билан тасдиқланган “Олий таълим муассасаси факултети тўғрисида”ги Намунавий Низом асосида амалга ошириш;

2. меҳнат интизомига риоя қилиш, ректорнинг қонунга мувофиқ келадиган фармойишлар ва кўрсатмаларини ўз вақтида ҳамда аниқ бажариш;

3. факултетда ўқув-илмий, маънавий-маърифий ва илмий-услубий ишларга раҳбарлик қилиш, тарбиявий ишларни ташкил қилиш;

4. факултетни тамомлаганлар билан алоқа ўрнатиш, уларнинг амалий ишлари сифатини таҳлил қилиш;

5. факултет ихтисослиги бўйича халқ хўжалигида банд бўлган олий маълумотли мутахассисларнинг малака оширишини ташкил этиш;

6. талабалар турар жойларида яшаётган ёшларнинг бўш вақтларини мазмунли ўтказиш ва фойдали меҳнат машғулотлари билан шуғулланишларини таъминлашга йўналтирган тадбирлар ташкил этиш, талабаларни ҳар ҳил норасмий оқимларга қўшилиб қолишларининг олдини олиш;

7. ўқув-тарбия тизимига янги ахборот технологияларининг жорий этилишини назорат қилиш;

8. ўқув-тарбия жараёни ҳамда талабаларнинг битирув малакавий иши, магистрлик диссертатсияси ва амалиёти устидан назорат қилиш;

9. ўқув машғулотлари жадвалини тузишга раҳбарлик қилиш, унинг бажарилишини назорат қилиш, талабалар давомати учун масъуллик;

10. талабаларнинг мустақил иши, шунингдек уларнинг билимини рейтинг тизими асосида баҳолаш устидан назоратни ташкил этиш;

11. талабаларни курсдан курсга ўтказиш, давлат аттестатсиясига, битирув малакавий ишларини ва магистрлик диссертатсиясини ҳимоя қилишга киритиш, академик таътил бериш ва стипендия тайинлаш, исми, шарифи, фамилиясини ўзгартирган талабалар тўғрисида буйруқ лойиҳаларини тайёрлаш, Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг тегишли Низомларида кўзда тутилган ҳолларда маъмурият ташаббуси билан талабалар сафидан четлаштиришга тавсия бериш, факултетда хорижий талабалар мавжуд бўлган ҳолларда, улар билан ишлашни институт халқаро бўлими билан келишилган ҳолда амалга ошириш;

Кафедра мудири:

1. Кафедра мудири Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг 2011 йил 5 декабрдаги 487-сонли буйруғи билан тасдиқланган “Олий таълим муассасаси кафедралари тўғрисида”ги Намунавий Низомга асосан:

2. меҳнат интизомига риоя қилиш, ректорнинг қонунга мувофиқ келадиган фармойишлар ва кўрсатмаларини ўз вақтида ҳамда аниқ бажариш;

3. институтнинг мол-мулкини авайлаб, муносабатда бўлиш ва ундан оқилона фойдаланиш;

4. институт жамоасининг аъзолари, (маъмурият, ходимлари, талабалари) ва иш жараёнида алоқа қиладиган бошқа шахслар билан хушфёъл муносабатда бўлиш, кийиниш маданиятига риоя этиш;

5.замонавий педагогик ва ахборот-коммуникатсия технология-ларини жорий этиш, педагогик фаолият билан шуғулланишни бошлаган ёш ўқитувчиларга педагогик малака ва кўникмаларни эгаллашда ёрдам бериш, ахборот базасини яратиш, ўқув машғулотларида замонавий ўқув-техника воситаларидан, яқка тартибда ўқитиш ва мустақил таълим олиш услубларидан самарали фойдаланишни йўлга қўйиш, масофали ўқитиш элементларини ривожлантириш;

6.битирувчиларни ишга тақсимлаш, битирув малакавий иш, магистрлик диссертатсиялар мавзуларини шакллантириш, бюджетдан ташқари маблағларни жалб этиш, шунингдек, илмий-техникавий ёрдам кўрсатиш мақсадида ишлаб чиқариш корхоналари ва бошқа хўжаликлар билан алоқа ўрнатиш;

7. талабаларнинг қизиқишларини эътиборга олган ҳолда турли мавзулар, йўналишлар ва ихтисосликлар, касб-ҳунар турлари бўйича тўғараклар ташкил қилиш, талабаларни дарсдан бўш вақтини унумли ва фойдали меҳнат билан банд қилишга қаратилган тадбирларни амалга ошириш;

8.кафедрада ўқитиладиган фанлардан лаборатория ишларини тўлиқ ва сифатли ўтказилишини таъминлаш, кафедра лабораторияларини замонавий ускуна, қурилма ва жиҳозлар билан жиҳозланиши бўйича таклифлар киритиш;

9.талабаларнинг малакавий амалиёти, курс лойиҳалари (ишлари), битирув малакавий ишлари, магистрлик диссертатсияларига, шунингдек мустақил ишлари ва илмий-тадқиқот ишларига раҳбарликни ташкил қилиш;

10. талабалар билимининг рейтинг назоратини жорий этиш, талабаларнинг мустақил ишларини ташкил этиш бўйича тадбирлар ўтказиш;

11. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1999 йил 12 январдаги 12-сонли «Ижро интизомини мустаҳкамлаш чора-тадбирлари тўғрисида»ги қарорига мувофиқ ижро интизомига, ўқув ва меҳнат интизомига, меҳнатни муҳофаза қилиш, хавфсизлик техникаси ва ишлаб чиқариш санитариясига доир қоидалар, институтнинг Устави, Ички тартиб қоидалари, Илмий кенгаш қарорлари, ректор буйруқлари ҳамда таълим тизимига доир норматив-ҳуқуқий ҳужжатларда қуйилган мақсад ва вазифаларга, шунингдек ўзининг хизмат вазифаларига риоя этиш.

Институт талабалари:

1. Талаба:

- сифатли ва юқори савияда билим олиши, танлаган ихтисослиги бўйича юқори малакали мутахассис бўлиб етишиши учун зарур бўлган ҳуқуқлардан фойдаланишга;

- фан, техника, замонавий технологиялар ютуқларига мос келувчи билимлар олиш, институт ахборот-ресурс марказида мавжуд бўлган китоблар, даврий нашрлар, электрон таълим воситаларидан белгиланган тартибда бепул фойдаланишга;

- бепул маслаҳатлар ва йўл-йўриқлар олишга;

- аудиториялар, таълим воситалари саналувчи ашёлардан ўрнатилган тартибда бепул фойдаланишга;

- таълим жараёни самарадорлиги ва таълим сифатини ошириш юзасидан ўз таклиф-мулоҳазаларини, танқидий фикрларини белгиланган тартибда

институт, деканат ва кафедра раҳбариятига билдиришга ва уларни кўриб чиқилишини талаб қилишга;

- институт ва факултет миқёсида ўтказиладиган оммавий тадбирларда иштирок этишга;

- илмий тадқиқот ишларида ва илмий конференцияларда қатнашишга ва уларнинг натижаларини нашр этишга ва бу ҳақда ахборотлар беришга;

- институтда қонуний равишда фаолият юритаётган жамоат бирлашмаларига аъзо бўлиш ва улар ишида қатнашишга ҳақли.

2. Талаба:

- ўқув жараёни талабларига бўйсунити, ўқув машғулотларини узрли сабабсиз қолдирмаслиги, дарсларга кеч қолиб келмаслиги, машғулотлар тамом бўлмасидан аввал кетиб қолмаслиги;

- таълим жараёни билан боғлиқ вазифаларни ўз вақтида ва сифатли бажариши, ўқитувчиларнинг фанни ўзлаштириш билан боғлиқ топшириқларини ўз вақтида ва талаб даражасида бажариши, машғулотларга зарур ўқув қуроллари билан келиши;

- тегишли кафедра ва деканат билан мустаҳкам алоқада бўлиши, деканатнинг қонуний топшириқларини ўз вақтида бажариши;

- билимларни эгаллашда ташаббус ва ғайрат кўрсатиши, лоқайдликка йўл қўймаслиги;

- ўқув машғулотига келмаганда (шу жумладан, касаллиги туфайли) уч кундан кечикмасдан бевосита ўзи ёхуд гуруҳ раҳбари орқали деканатни ёзма равишда хабардор қилиши, қатнашмаслик сабабларини кўрсатиши;

- хорижий ташкилотлар грантларида қатнашгани тақдирда бу ҳақда факултет деканини хабардор қилиши, грант билан боғлиқ ҳолда чет элга жўнаб кетишдан аввал ўрнатилган тартибда Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги раҳбариятининг розилигини олиши;

- ўз илмий, маънавий-ахлоқий, ғоявий-сиёсий савиясини мунтазам ошириб бориши, мамлакатимизда амалга оширилаётган ижтимоий-иқтисодий ва сиёсий соҳалардаги ислохотлар ва янгиланишлардан хабардор бўлиши;

- институт Устави, Ички тартиб ва Одоб Қоидаларига, ўқув интизомига, Илмий кенгаш қарорлари, ректор буйруқлари ҳамда таълим тизимида доир норматив-ҳуқуқий ҳужжатларда қўйилган мақсад ва вазифаларга, шунингдек ўзининг мажбуриятларига риоя этиши шарт.

3. Талабанинг одоб-ахлоққа оид мажбуриятлари:

А) институт ҳудудида:

- ҳудудга киришда талабалик гувоҳномасини кўрсатиб кириш;

- ҳудудни ифлослантормаслик ва чиқиндиларни фақат жойлардаги махус жойларга ташлаш;

- устозларга дуч келганда салом бериш;

- ўқув машғулотлари вақтида ҳудудда сабабсиз юрмаслик;

- институт мулки (кўчар ва кўчмас мулки, ўсимлик ҳамда ҳайвонот дунёси ва ҳоказо)га эҳтиёткорона муносабатда бўлиш;

- кийиниш ва ўзаро суҳбат одобларига риоя қилиш;

- мутасаддиларнинг руҳсатисиз турли реклама воситаларини осмаслик;

- маиший тинчликка риоя қилиш;

- наркотик ва психотроп моддалар, алкоголь ва тамаки маҳсулотлари истеъмол қилиниши ва тарқатилишига қарши курашиш ҳамда мазкур ҳолатлар юзасидан тегишли ташкилотларга ўз вақтида хабар бериш.

Б) Аудиторияда:

- уяли алоқа воситасини ўчириб қўйиш;
- дарс вақтида гаплашмаслик;
- жиҳозларга маданий муносабатда бўлиш, парталарга ёзмаслик;
- қоғоз ва бошқа кераксиз нарсаларини қолдириб кетмаслик;
- овқатланмаслик ва сақич чайнамаслик.

В) Умумий овқатланиш жойларида:

- таомларни олишда навбат тартибига риоя қилиш;
- тирбандлик ҳолатида устозлар, аёллар, ёши катталарга ҳурмат кўрсатиш;
- овқатланиш вақтида шовқин солмаслик;
- умумий овқатланиш шахобчасида белгиланган тартиб қоидаларга риоя қилиш.

Г) Ахборот ресурс марказида:

- АРМ ходимлари билан хушмуомалада бўлиш;
- китоблар ва жиҳозларга эҳтиёткорона муносабатда бўлиш;
- баланд овозда сўзлашмаслик ва атрофдагиларга ҳалақит бермаслик;
- қоғоз, сақич ва бошқа чиқиндиларни қолдириб кетмаслик;
- китобларни олиш ва топшириш тартиб қоидаларига риоя қилиш.

Д) Талабалар турар жойларида:

- мавжуд жиҳозларни асраш, уларга зарар етказмаслик;
- электр энергияси, газ ва сув ресурсларидан тежамкорона (оқилона) фойдаланиш;
- санитария ва гигиена хоналаридан фойдаланиш қоидаларига амал қилиш;
- талабалар турар жойи Низоми ва мазкур Қоидаларга қатъий риоя қилиш.

Е) Спорт мажмуаларида:

- спорт мажмуасига хос бўлган кийим ва пояфзалларда кириш;
- спорт инвентарларига нисбатан маданий муносабатда бўлиш;
- машғулотлардан кейин спорт инвентарларини белгиланган жойларга қайта топшириш;
- спорт мажмуасининг белгиланган тартиб қоидаларига риоя қилиш.

Ж) Маданият саройи ва бошқа оммавий тадбирлар ўтказиш жойларида:

- ўриндиқ ва бошқа жиҳозларга нисбатан маданий муносабатда бўлиш;
- оммавий тадбирлар вақтида ҳуштак чалмаслик, бақирмаслик, тадбир тугашидан олдин сабабсиз чиқиб кетмаслик;
- ухлаб ўтирмаслик, ўриндиқларга ётиб олмаслик, бир-бири билан гаплашмаслик, ён атрофдагиларга ҳалақит бермаслик.

Шунингдек, талаба

- турли давраларда ўзининг намунавий ҳулки ва билими билан институт ҳақида юксак ижобий таассурот ҳосил қилишга интилиши;

- доимо комилликка интилиш, ҳалоллик ва адолат билан ҳаёт кечириш каби олийжаноб фазилатларни чуқур англаши;
- институт манфаати, унинг шаъни ва шонли анъаналари, обрўси ҳамда нуфузи тўғрисида қайғуриши, уларни сақлаб қолишга жонкуярлик қилиши ва уларга ҳурмат билан муносабатда бўлиши лозим.

Талабаларни ўқиш ва жамоат ишларидаги ютуқлари учун рағбатлантириш.

1. Талабалар ўқишда юқори кўрсаткичларга эришганлиги, илмий-тадқиқот ишлари ва институт ижтимоий ҳаётида фаол иштироки учун қуйидаги тартибда рағбатлантирилади:
 - ташаккурнома эълон қилиш;
 - стипендияга қўшимча қилиш ёки мукофотлаш;
 - фахрий ёрлик ёки қимматбаҳо совға билан тақдирлаш.
2. Рағбатлантириш институт “Камолот” ЁИХ бошланғич ташкилоти, Хотин-қизлар қўмитаси, Касаба уюшмаси томонидан ёки уларнинг тавсиялари асосида ректор буйруғига мувофиқ амалга оширилади.
3. Рағбатлантиришга тегишли маълумот ва буйруқдан кўчирма талабанинг шахсий ҳужжатлар тўпламида сақланади.

Интизомий таъсир чоралари.

1. Талаба ўзига юклатилган мажбуриятларни бузган, институт ўқув интизомига, Ички тартиб ва Одоб-ахлоқ қоидаларига риоя қилмаган тақдирда, унга нисбатан қуйидаги интизомий жазо чоралари кўрилади: ҳайфсан (30 соатдан ортиқ дарс қолдирган ҳамда институт Ички тартиб ва Одоб-ахлоқ қоидаларига риоя қилмаган тақдирда) ҳамда талабалар сафидан четлатиш.

Талаба институтдан қуйидаги ҳолларда четлаштирилиши мумкин:

- а) ўз хоҳишига биноан;
- б) ўқининг бошқа таълим муассасасига кўчирилиши муносабати билан;
- в) саломатлиги туфайли (тиббий комиссияси маълумотномаси асосида);
- г) академик ўзлаштира олмаганлиги (қарздорлиги) учун;
- д) ўқув интизоми, институт Ички тартиб ва Одоб ахлоқ қоидалари талабларига риоя қилмаганлиги учун;
- е) бир семестр давомида дарсларни узрли сабабларсиз 74 соатдан ортиқ қолдирганлиги сабабли;
- ж) ўқиш учун белгиланган тўлов ўз вақтида амалга оширилмаганлиги сабабли (тўлов-контракт бўйича таҳсил олаётганлар учун);
- з) талаба суд томонидан озодликдан маҳрум этилганлиги муносабати билан;
- и) вафот этганлиги сабабли.

2. Институт маъмурияти ташаббуси билан талабаларни ўқишдан четлаштириш касаба уюшманинг ёзма розилигини инобатга олган ҳолда (касаба уюшмаси аъзоси бўлган талабалар учун) амалга оширилади. Шунингдек, талаба мазкур Қоидаларнинг 7.1-банди “д” кичик бандига кўра четлаштирилаётган ҳолда, таълим институтсининг Касаба уюшмаси ва “Камолот” ёшлар ижтимоий ҳаракати бошланғич ташкилоти билан ҳам келишилиши мумкин.

3. Интизомий жазога тортилган талаба ўзига қўлланилган жазо чорасининг қонунийлиги ва адолатлилиги юзасидан қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда шикоят билан Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигига ёки судга мурожаат этиши мумкин.

4. Талабага нисбатан қўлланилган интизомий жазо юзасидан маълумот унинг шахсий ҳужжатлар тўпламида сақланади.

5. Харбий хизматни ўташ, саломатлигини тиклаш, ҳомиладорлик ва туғиш, шунингдек болаларни парвариш қилиш таътиллари даврида талабага Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги томонидан тасдиқланган тартиб асосида академик таътил берилиши мумкин.

5-АМАЛИЙ МАШҒУЛОТ. БИБЛОГРАФИЯ УСТИДА ИШЛАШ

Ишнинг мақсади.

Ҳозирги замон библиографик амалиётни илмий таҳлил қилишнинг методологик негизини ўрганиш, библиографиянинг ва библиографик фанларнинг ахборот фаолияти ва информатика, кутубхоначилик иши ва кутубхонашунослик, китоб иши ва китобшунослик билан ўзаро алоқасини таҳлил қилиш.

Топшириқ:

1. Босма асарлар.
2. Библиографиянинг тарихи.
3. Китобнинг жамиятдаги урни.
4. Намунавий ўқув режалар
5. Ишчи ўқув режалар

Умумий маълумотлар.

„Библиография“ сўзи биринчи марта Қадимги Гретсияда қўлланилган. Сўзма-сўз таржима қилинганда *библион* — „**китоб**“, *грапхо* — „**ёзаман**“ деган маънони англатади. Китоб нашр этиш иши бошлангунга қадар бу тушунча китобни ёзиш, кўчириб ёзиш маъносида қўлланилган. У вақтларда китобни ёзиш ва кўчириб ёзиш қўл меҳнати билан амалга оширилган. Бу ишни бажарганларни библиографлар деб аташган. Ўша пайтда библиографлардан алоҳида мукаммал билим талаб этилмасдан, фақат ёзишни ва ўқишни билиш талаб қилинган бўлса-да, бу иш жуда юқори малакали ва истiqболли иш ҳисобланган. Қоғоз кашф бўлгунга қадар Ўртаер денгизи мамлакатларида папирус, Месопотамияда лой пластинкалардан, Хитойда идакдан, Ҳиндистонда палма дарахти баргларида фойдаланган ҳолда ахборотнинг қўлёзма шакллари тарқатишган.

Библиография назарияси — библиографиянинг моҳиятини ва ижтимоий аҳамиятини ўрганади, илмий концепсиясини ва тушунчалар тизимини ишлаб чиқади, ҳозирги замон библиографик амалиётни илмий таҳлил қилишнинг методологик негизини ишлаб чиқади, библиографиянинг ва библиографик фанларнинг ахборот фаолияти ва информатика, кутубхоначилик иши ва

кутубхонашунослик, китоб иши ва китобшунослик билан ўзаро алоқасини таҳлил қилади. Рус библиографиясининг, жумладан, ҳамдўстлик мамлакатлари библиографиясининг ривожланишида муносиб ҳисса қўшган А. И. Барсук, М. Г. Вохришева, Н. Э. Добринина, Й. С. Зубов, О. П. Коршунов, А. В. Мамонтов, И. Г. Моргенштерн, И. И. Решетинский, Н. А. Сляднева, А. В. Соколов, С. А. Ғорубников, Й. М. Ғугов, В. А. Фокеевлар фаолиятини ўрганади.

Библиография тарихи — унинг қонуниятлари ва ривожланиш тенденцияларини ўрганади. Бунда библиография тарихи жамиятлар тарихи, сиёсат тарихи, жамиятнинг иқтисодий, маданий-маънавий 12 ҳаёти билан боғлиқ ҳолда ўрганилади. Рус библиографияси тарихи масалаларини машҳур библиографлар Н. В. Здобнов, М. В. Машкова, Л. М. Равич, С. А. Рейсер, Б. А. Семёновкер, К. Р. Симонлар ўрганганлар. Ўзбекистон библиографияси, умуман, Ўрта Осиё библиографияси тарихини ўзбек библиограф олимларидан М. М. Ғурупов, Ш. М. Шамсиев, э. О. Охунжонов, Ҳ. Маматраимова, туркменистонлик олим А. Язбердиевлар тадқиқ қилиб ўрганганлар.

Библиография технологияси — ахборот ресурсларини, библиографик маҳсулотларни қайта ишлаб чиқиш маҳорати. У ахборотни йиғиш, ташкил этиш, сақлаш, тўплаш, қайта ишлов бериш, қидириш, хулоса қилиш, нусха кўпайтириш, уни узатиш ва тарқатишни таъминловчи технологик комплексларни такомиллаштиришда иштирок этади.

Библиографиянинг методикаси — библиографиянинг назарияси, тарихи, технологияси, амалиёти билан узвий боғлиқ. У библиографик ахборот тайёрлаш ва истеъмолчиларга етказишнинг мақсадга йўналтирилган усуллари ва услублари йиғиндисидир. Библиографиянинг методикасини ишлаб чиқишда библиографлардан М. А. Брискман, М. П. Бронштейн, М. П. Гастфер, М. А. Сакдова, С. П. Бавин, С. В. Бушуев, Г. Э. Миронов, А. М. Горбунов, О. А. Гурболикова, Ўзбекистонда хизмат кўрсатган маданият ходими М. Й. Носирова, М. Ғурупов, Ш. М. Шамсиев, Ҳ. Маматраимовалар фаолият кўрсатадилар.

Библиографияни ташкил этиш — мамлакатда кутубхоначилик ва ахборот марказларини ташкил этиш, библиография хизмати тизимини яратиш, режалаштириш, мувофиқлаштириш, меҳнатни илмий асосда ташкил этиш, жамиятнинг ахборотга бўлган талабини тўла қондириш имконини яратиш учун хизмат қилади.

Библиографик тавсиф — белгиланган маълум бир қоидага кўра нашр ҳақидаги умумий ва хусусий маълумотларни акс эттириш мақсадида, маълум бир кетма-кетликда бир қанча библиографик элементлардан ташкил топган тавсиф соҳалари йиғиндиси. Бу тавсифдан муаллиф, сарлавҳа, унга тааллуқли маълумотлар, мазмуни, аҳамияти ва мақсади, нашр тури, ҳажми ва бошқа хусусиятлари ҳақида маълумот олиш мумкин. Кутубхоначилик-библиографик амалиётида элементлар таркиби, тўлалиги ва тавсиф обектига кўра турли хил библиографик тавсиф қўлланилади.

Босма асарлар тўғрисидаги тизимлаштирилган маълум библиографик қулланмалар қидиришлар натижасида тузилиб, кўрсаткич, рўйхат ва адабиётлар обзори шаклида бўлади. Адабиёт ҳақида кенг маълумот берадиган қидиришларни осонлаштирадиган ёрдамчи кўрсаткичлари ҳам бўлган катта ҳажмли библиографик қўлланма адабиёт кўрсаткичи ёки библиографик

кўрсаткич дейилади. Оддий тузилган, ёрдамчи кўрсаткичлари бўлмаган кичик ҳажмли библиографик қўлланма рўйхат (адабиёт рўйхати) дейилади.

Обзор маълум масалага ёки мавзуга доир адабиётларнинг изчил текст тақриз характеристикаси бўлиб, унда айрим босма асарлар тўғрисидаги маълумотлар кўпинча соатлар тагида ёки кўшимча рўйхат қилиб берилади. Библиографик – (юнонча библион- китоб ва графия) – илмий ва амалий фаолият соҳаси. Асосий вазифаси босма асарлар ҳақида ахборот бериб туриш ва уларни муайян ижтимоий мақсадларда тарғиб қилишдан иборат.

Кутубхонада қуйидаги асосий булимлар иш олиб боради:

- босма нашрлар билан тўлдириш;
- босма нашрларга ишлов бериш;
- китобхоналарга хизмат кўрсатиш ва босма нашрларни сақлаш;
- чет эл нашрлари бўлими;
- маълумотнома-ахборот бўлими;
- методик бўлим;
- техник - норматив ҳужжатлар бўлими.

Кутубхонада янги олинган китоб ва рисоаларнинг келажак кўрсаткичларини, чет эл журналларининг йиғиш каталогининг «Республика андозаларини (стандарт) ва техник шартлар» ахборот кўрсаткичини нашр этади.

Ўқув режа - олий таълимнинг муайян йўналиш ёки мутахассислиги бўйича ўқув фаолияти турлари, ўқув фанлари ва курсларининг таркиби, уларни ўрганишнинг изчиллиги ва соатлардаги ҳажмини белгилайдиган меъёрий ҳужжат.

Ўқув режаси давлат ҳужжати бўлиб, ўқув ишлари тартиби, мазмуни, шакллари аниқ белгилаб беришда, шунингдек, талабаларнинг билимини назорат қилиш ҳамда баҳолашда алоҳида аҳамиятга эгадир. Ўқув режасида МАЪРУЗА ва амалий машғулотлар, жорий, оралик ва якуний баҳолашлари, биттирув малакавий ишлари, таътиллار ўтказишнинг муддатлари аниқ кўрсатилади. Ўқув режасига мувофиқ бошланғич курсларда эса (мутахассис) кўпроқ умумий фанлар ўқитилади. Юқори курсларда эса йўналишлар бўйича маъруза ва амалий машғулотлар олиб борилади.

Ўқув режалари ҳамма ўқув юртлари учун бир хилда эмас, чунки уларнинг ҳар бири ўзига хос хусусиятларга эга бўлиб, ўқув муддатини белгилашда ҳисобга олинади. Масалан, айрим ўқув юртлари тўрт йил, баъзилари беш йил, бошқалари эса олти йилга мулжалланган. Шунга мувофиқ ўтказиладиган фанлардан назоратлар ва курс ишлари миқдори семестрлар бўйича аниқ белгилаб чиқилади.

Ишчи ўқув режа мазкур бакалавриат таълим йўналиши (магистратура мутахассислиги)нинг намунавий ўқув режаси асосида ишлаб чиқилади. Ишчи ўқув режа лойиҳаси факултетларда тайёрланиб унинг илмий кенгаш томонидан ОТМ илмий кенгаши муҳокамасига тавсия этилади. Ўқув режаси ОТМ илмий кенгаши қарорига кўра ректор томонидан тасдиқланади.

Ўқув фани дастури - таълим мазмуни, унинг талабалар томонидан ўзлаштиришининг энг мақбул усуллари, ахборот манбаалари кўрсатилган меъёрий ҳужжат.

Ўқув режасидаги ҳар бир фан ўзининг ўқув дастурига эга бўлади. Дастурларни олимлар ва тажриба ўтказувчи ўқитувчилар тузиши мумкин. Дастурлар маъруъа ва амалий машғулотларни олиб боровчи олим-педагоглар томонидан тайёрланганлиги маъқул. Чунки ўқув режасини мохиятини тўла очиб бериши лозим.

Дастур қисқагина сўз билан бошланиб, сўнгра бир неча боблар ёки бўлимларга ажратилади. Ҳар бир боб ёки бўлимда алоҳида ўтиладиган мавзулар берилиб, охирида зарурий ва қўшимча адабиётлар рўйхати келтирилади.

Дастурда фанлар боб, қисм ва бўлимларга ажратилиб, ҳар бир мавзу бўлимларга бўлинади, ҳар бир боб, бўлим ёки қисмдан сўнг фойдаланиши лозим бўлган адабиётлар алфавит тартибида рўйхатга келтирилади. Бу ўқитувчининг маъруъа ва амалий машғулотларга тайёргарлик кўришини осонлаштиради. Шунинг учун ўқитувчилар дастурдаги адабиётларнинг бир қисмигина талабаларга мустақил ишлаш учун тавсия этишлари лозим.

Намунавий ўқув дастури мазмунига қўйиладиган талаблар

- 1) фан, техника, технологияларнинг сўнги ютуқларини акс эттириши;
- 2) таълим турлари ўртасидаги узвийлик ва изчилликни амалга ошириш;
- 3) оддийдан мураккабга, хусусийдан умумийга ўтиш.

Намунавий ўқув дастури таркиби:

- 1) кириш
- 2) фаннинг мақсади ва вазифалари
- 3) фанни ўқитиш жараёнини ташкил этиш ва ўтказиш бўйича тавсиялар
- 4) фан бўйича талабаларнинг билимига, малака ва кўникмасига қўйиладиган талаблар
- 5) фаннинг бошқа фанлар билан ўзаро боғлиқлиги
- 6) фаннинг илм-фан ва ишлаб чиқаришдаги ўрни
- 7) фанни ўқитишда фойдаланиладиган замонавий ахборот ва педагогик технологиялар
- 8) Назарий машғулотлар мазмуни
- 9) Амалий (семинар) машғулотларининг мавзулари
- 10) мустақил таълим мавзулари
- 11) тавсия этилдиған адабиётлар рўйхати

Ишчи ўқув дастури таркиби:

- 1) кириш
- 2) фаннинг мақсади ва вазифалари
- 3) фанни ўқитиш жараёнини ташкил этиш ва ўтказиш бўйича тавсиялар
- 4) фан бўйича талабаларнинг билимига, малака ва кўникмасига қўйиладиган талаблар
- 5) фаннинг бошқа фанлар билан ўзаро боғлиқлиги
- 6) фаннинг илм-фан ва ишлаб чиқаришдаги ўрни
- 7) фанни ўқитишда фойдаланиладиган замонавий ахборот ва педагогик технологиялар
- 8) фан бўйича соатлар тақсимоти
- 9) Назарий машғулотлар мазмуни
- 10) Амалий (семинар) машғулотларининг мавзулари ва режалари
- 11) мустақил таълим мавзулари ва уларга ажратилган соатлар миқдори

12) рейтинг графиги, ЖН, ОН ва ЯНлар бўйича баҳолаш мезонлари

13) тавсия этиладиган адабиётлар рўйхати.

Иш юритишни бевосита асосий ҳужжатлар ташкил қилади. Бирон–бир корхона, муассаса ёки ташкилотнинг фаолиятини бугунги кунда ана шу ҳужжатларсиз мутлақо тасаввур қилиш мумкин эмас. Мазмунан, хажман ва шаклан хилма-хил бўлган ҳужжатлар каттаю- кичик меҳнат коллективларининг, умуман кишилик жамиятининг узликсиз фаолиятини тартибга солиб туради. Зеро, ҳужжатлар кечагина пайдо бўлган нарса эмас, кишилик жамияти шаклланиши биланоқ бу жамият аъзолари ўзаро муносабатларидаги муайян муҳим ҳолатларни мунтазам ва қатъий қайд этиб боришга эҳтиёж сезганлар. Ана шу эҳтиёжга жавоб сифатида, табиийки, илк, ибтидоий ҳужжатлар юзага келган.

А д р э с. Почта жунатмалари (хат – хабар, буюм ва пул жунатмалари кабилар) устидаги ёзув бўлиб, унда жўнатма етиб бориши зарур бўлган жой (қаерга), уни олувчи шахс ёки муассаса (кимга) номи ва жўнатувчи ҳақидаги маълумотлар (жўнатувчи адреси) кўрсатилади.

А р и з а. Муайян муассасага ёки мансабдор шахс номига бирор илтимос, таклиф ёки шикоят мазмунида ёзиладиган расмий ҳужжат. Ариза ижтимоий ҳаётда энг кўп қўлланиладиган ва кенг тарқалган иш қоғозидир.

Б и л д и р и ш н о м а. Муайян муассаса раҳбарига хизмат фаолияти билан алоқадор муҳим масалалар юзасидан ёки юқори идора, мансабдор шахсга бирон-бир воқеа ва ҳодиса ҳақида хабардор қилиш зарурати туғилганда тақдим этиладиган муфассал ёзма ахборот. Унда, одатда, баён қилинаётган масалалар бўйича тузувчи таклифлари акс этади.

Б у й р у қ. Давлат бошқарув органи раҳбарларининг якка ҳокимлигига асосланган ҳуқуқий ҳужжат, муайян муассаса олдида турган асосий ва кундалик вазифаларни ҳал қилиш мақсадида қўлланади. Мохият-еътибори билан буйруқлар иккига бўлинади: асосий фаолиятга оид ва кадрлар шахсий таркибига оид. Улар кетма-кет тартибда алоҳида рақамланади ва айро сақланади.

Айрим фаолиятга оид буйруқлар доимий, кадрларнинг шасий таркибига оид буйруқлар эса 40 йилгача муддатда сақланади.

Ф а р м о й и ш. Муассаса маъмурияти (директор, унинг ўринбосалари, бош муҳандис, унинг ўринбосарлари), шунингдек бўлимлар раҳбарлари томонидан амалий масалалар юзасидан қабул қилинадиган ҳужжат. Одатда, фармойишларда ҳаракат муддати чекланган бўлиб, унинг кучи бўлимларнинг тор доирасига, айрим мансабдор шахслар ва фуқароларга тааллуқли бўлади. Фармойишнинг матни худди буйруқдаги каби зарурий қисмлардан таркиб топади, фақат унинг асос (кириш) қисмида «БУЮРАМАН» сўзи ўрнига «ТАВСИЯ ҚИЛАМАН». «РУХСАТ БЕРАМАН» каби иборалар ишлатилади.

Г у в о х н о м а. Муайян шахснинг хизмат ва бошқа ҳолатларини шунингдек, бирор ишга ваколатини кўрсатувчи ҳужжат.

Ҳар бир киши ишга қабул қилинганда кадрлар бўлими томонидан гувоҳнома олади. Бундай гувоҳнома ёнда олиб юришга мослаштирилиб, дафтарча шаклида тайёрланади.

Д а л о л а т н о м а. Муассаса ёки айрим шахслар фаолияти билан боғлиқ бирон-бир бўлган воқеа, ходиса, иш-ҳаракатини ёки мавжуд ҳолатни тасдиқлаш,

унга гувоҳлик бериш мақсадида бир неча киши томонидан тузилган ҳужжат. Далолатнома тузиш хилма-хил мақсадларни кўзлайди, лекин унинг асосий мақсади содир бўлган воқеа-ҳодисаларни ёки мавжуд ҳолатни қонуний-ҳуқуқий жихатдан исботлаш ёки тасдиқлашдир. Бир қанча ҳолларда далолатнома тузиш махсус ҳуқуқий нормалар билан қатъий белгиланган. Масалан, корхоналарнинг ҳисоб-китоб бўлимлари фаолиятида далолатномалар аввалдан белгиланган мазмун ва даврийликка асосан тузилади ва улар ҳуқуқий жихатдан муҳим ўрин тутадилар.

И ш о н ч н о м а. Муайян муассаса ёки айрим шахс ўз номидан иш кўриш учун иккинчи бир шахсга ишонч билдирадиган ёзма ваколатли ҳужжат. Ишончномалар ўз мазмунига кўра, мол – мулкни бошқариш, пул ва моддий – буюм бойликларини олиш, суд идораларида иш олиб бориш ва бошқа ишларни амалга оширишни ифодалайди. Муайян иш – ҳаракатни бажаришга ваколат бериш ким томондан (муассаса томониданми ёки айрим шахс томониданми) расмийлаштирилишига қараб, ишончномалар расмий (хизмат) ва шахсий турларга бўлинади.

Расмий (хизмат соҳасидаги) ишончномалар давлат муассасалари, касаба уюшмаси ва бошқа кооператив ҳамда ижтимоий ташкилотлар томонидан муайян ловозимли шахсга унинг мазкур ташкилотлар томонидан иш юритишга вакил қилинганлигини билдириш учун берилади; улар муассаса раҳбари томонидан имзоланиши ва муҳр билан тасдиқланиши керак.

Й у р и қ н о м а. Қонун ёки бошқа меъёрий ҳужжатларни тушунтириш мақсадида чақириладиган ҳуқуқий ҳужжат. Муассаса (уларнинг бўлимлари хизматлари), мансабдор шахс ва фуқароларнинг ташкилий, илмий – техникавий, молиявий ва бошқа махсус фаолият томонлари хусусида тартиб – қоида ўрнатиш мақсадида давлат бошқаруви органлари томонидан чақирилади. (ёки уларнинг раҳбарлари тасдиқлайди). Халқ депутатлари Советлари ижриоя комитетлари, уларнинг бошқарма ва бўлинмалари йўриқномалар чақирмайди.

Қ о и д а – муайян ҳаракат тартиботини белгилайди (идора жойлашган уй-жойдан фойдаланиш қоидаси; архивга ҳужжат материаллари топшириш қоидаси) ёки ўрнатилган меъёрдан келиб чиқиб бажариладиган фаолиятни кўрсатади (ички тартибот қоидаси, олий ўқув юртига қабул қилиш қоидаси).

Н и з о м. Муассаса ёки унинг таркибий бўлинмалари тузилиши, ҳуқуқи, вазифалари, бурчлари, ишни ташкил қилишлари тартиботини белгилайдиган ҳуқуқий ҳужжат. Низом айрим мансабдор шахсларга ва турли тадбирлар (қўрик, мусобақа, конкурс ва бошқалар)га нисбатан ҳам тузилиши мумкин.

У с т а в. Муайян муносабат доирасидаги фаолият ёки бирор давлат органи, муассасанинг тузилиши вазифасини йўналтириб турадиган асосий низом ва қоидалар мажмуи. Устав бирор орган ёки муассаса вазифалари ва ҳуқуқий ҳолатини тавсифлайдиган норматив аҳамиятга эга. Бинобарин устав низомга нисбатан кенг тушунчадир. У кўпроқ маълум бир тармоқ, соҳалар, йирик муассасалар бўйича тўзилади. Чунончи, давлат наشريётлари бўйича намунавий устав қабул қилинган, шу асосда ҳар бир нашрёт ўз низомини қабул қилади. Уставнинг энг зарурий қисмлари низомнинг зарурий қисмларига ўхшаш бўлади.

М а ж л и с б а ё н и. Турли йиғилиш, кенгаш ва бошқа тур анжуманларнинг боришини, мажлис қатнашчиларининг чиқишларини ва улар қабул қилган

қарорларни аниқ, сиқик холда қайд қилувчи расмий хужжат. У воқеаликнинг ўрни, вақти ва ҳолати ҳақида маълумот бериш билан биргаликда, қарорларнинг тўғри қабул қилинганлигини текшириш ва унинг бажарилишини текширишга имкон беради. Доимий иш курувчи органлар (илмий кегаш, хайъат ва бошқалар), шунингдек, вақтинчалик иш кўрувчи органлар (конференциялар йиғилишлар, слётлар, комиссиялар) фаолиятларида, албатта, мажлис баёни ёзилиши керак. Мажлис баёнини ёзишни ташкил қилиш котибнинг асосий вазифаларидан биридир. Мажлис баёнлари турли органларнинг доимий котиблари томонидан тузилади ва расмийлаштирилади. Вақтинчалик иш кўрувчи органлар мажлисларида эса йиғилиш жараёнида сайланган котиб айнан шу ишни бажаради.

Маълумотнома. Бўлган воқеа ёки мавжуд ҳолатларни билдириш – ахборот бериш мазмунида ифодаладиган хужжат. Маълумотномалар, одатда, юқори идора, мансабдор шахс ҳамда оддий кишиларнинг кўрсатмасига, талабига ёки илтимосига биноан тузилади; сўралаётган ёки илтимос қилинаётган ахборот ва маълумотларни ўзида акс эттиради.

Меҳнатдафтарчаси. Ишчи ва хизматчиларнинг меҳнат фаолиятини кўрсатувчи асосий хужжат. Унда меҳнат стажининг ҳамма тури (умумий, ўзулуксиз, махсус) белгиланади, шунинг учун уни тўғри тўлдиришга, ёзувларни аниқ ёзишга алоҳида эътибор берилади.

Муносабатбелгиси. Хизмат хужжатлари устига мансабдор шахслар томонидан муайян фикр билдириб ёзиладиган қайдлар. Бундай қайдлар, одатда, ниҳоятта қиска лўнда шаклда, кўрсатма тарзида ёзилади; бирор қоғозга – ҳоҳ у юқоридан келган йўриқнома ёки буйруқ бўлсин, ҳоҳ у муайян ходимнинг талаби ёки шикояти бўлсин – муносабат белгисини ёзишдан олдин раҳбар у билан яхши танишиб чиқиши, моҳиятини чуқур англаши ва ижросини тўғри белгилаши керак. Муносабат белгиси ижросини вақти–вақти билан назорат қилиб туришга ҳам эътибор бериш лозим.

Тавсифнома. Маълум бир шахснинг меҳнат ва ижтимоий фаолияти, шунингдек, унинг ўзига хос хислат ва фазилатларини акс эттирувчи расмий хужжат.

Тавсифнома муассаса маъмурияти томонидан ўз ходимига бир қанча мақсадлар учун (ўқув юртига киришда хорижий мамлакатларга ишлаш ва бошқа юмушлар учун кетишда, лавозимга тайёрлашда ёки шаходатлантиришда ва бошқаларда) берилади.

Тавсиянома. Бирор шахсни маълум лавозимга ёки ижтимоий сиёсий ташкилотларга аъзо бўлиш учун тавсия этувчи расмий хужжат.

Тавсияномалар ижодий уюшмалар, муассаса маъмурияти ва алоҳида шахс томонидан берилиши мумкин.

Таклифнома. Бирор бир тантанали тадбирга таклиф этиш учун қўлланувчи ёзма ахборот.

Таклифноманинг асосий зарурий қисмлари.

Таржимаи ҳол. Маълум бир шахс томонидан ўз шахсий ҳаёти ва фаолияти ҳақида баён қилинган ёзув. Таржимаи ҳол бир хил андозага эга эмас, муфассал ёки мухтасар ёзилиши мумкин. У муаллиф томонидан мустақил

тузиладиган ҳужжатдир. Гарчи у эркин (ихтиёрий) тузилса-да, бироқ таржиман холда айрим қисмларнинг бўлиши шарт.

Т е л е г р а м м а. Мухим хабарнинг телеграф орқали берилган нихоятта қисқа шакли. У бирор муассасадан иккинчисига йўлланган расмий ҳужжат ҳисобланади. Хизмат ёзишмаларининг бошқа турлари белгиланган манзилга хабарни ўз вақтида етказишни таъминлай олмаса, бундай ҳолларда хабарни зудлик билан етказиш учун телеграфдан фойдаланилади.

Т е л е ф о н о г р а м м а. Шошилиш хабарнинг матнини белгиланган жойга телефон орқали етказишдир. Телефон воситасида бўладиган бундай мулоқот расмий ҳужжат сифатида қабул қилинади ва иш қоғозининг бир тури ҳисобланади.

Хизмат муомаласининг бу тури кўпинча шаҳар ёки раёнда жойлашган муассасалар ўртасида амалга оширилади.

Т и л х а т. Маълум шахс ёки муассасадан пул, ҳужжат, қимматбаҳо буюмлар ёхуд бошқа нарса олинганлигини тасдиқловчи расмий ёзма ҳужжат.

Тилхат биргина нусхада тайёрланади ҳамда пулли ва қимматбаҳо ҳужжат сифатида сақланади.

Т у ш у н т и р и ш х а т и. Хизмат соҳасидаги, хизматга алоқадор масалани, унинг айрим жихатларини ёзма изоҳловчи ва муассаса (бўлим) раҳбарига (ички) ёки юқори ташкилотга (ташқи) йўлланувчи ҳужжатдир.

Х и з м а т х а т л а р и. Муассасалар орасида хизмат алоқаларини амалга оширувчи асосий ҳужжатдир. Хат орқали бажариладиган масалалар кўлами жуда кенг бўлиб, бундай ёзишмалар воситасида турли кўрсатмалар, сўровлар, тушунтиришлар, жавоблар, илтимослар, таклифлар, хабарлар, кафолатлар берилади ёки қабул қилиб олинади. Мазмун жихатдан турлича бўлган бундай ҳужжатлар умумлаштирилган ҳолда хизмат хатлари деб юритилади. Хизмат хатлари ташкилотда иш юритиш жараёнида қўлланилувчи ҳужжатларнинг умумий миқдорига нисбатан 80 фоизни ташкил қилади.

Д а ъ в о х а т. Маълум бир муассасанинг бошқа бир идора ёки транспорт ташкилотларига нисбатан талаб ва эътирозлари баён қилинган хатлар – даъво хатлар ёки даъвономалар деб юритилади.

Даъво хатлар ижара пудрати, қурилиш ишлари, ижара, юк ташиш ва шу каби бир қанча ишлар бўйича тузилган шартномалар бажарилмай қолганда ўз қонуний ҳуқуқларини ва манфаатларини ҳимоя қилиш мақсадида тузилади.

И л о в а х а т. Хатни қабул қилиб олувчиларни жўнатиш ҳужжатлар ҳақида ёзма хабардор қилиш учун қўлланувчи қисқача хабар қоғозидир. Илова хати иш юритишда кенг тарқалган. Муассасаларда бундай хатлар шартнома лойиҳаларини, зиддиятли мажлис баёнларини, даъво материалларини жўнатишда қўлланилади.

И л т и м о с х а т. Муассасалар маълум бир ишни амалга ошириш ёки тугатиш мақсадида бошқа бир муассасаларга расмий хат орқали илтимос қилиши мумкин. Муассасалар ўртасидаги бундай ўзаро ёзишмалар илтимос хат воситасида бажарилади. Илтимос хат хизмат хатлари орасида энг кўп тарқалган турлардан ҳисобланади. Илтимос хатлар ҳам бошқа хатлар каби муассасаларнинг мос иш қоғозига ёзилади ва албатта жўнатилиш санаси ва жўнатма тартиб рақами кўрсатилади.

К а ф о л а т х а т и. Муайян бир шарт ёки ваъдани тасдиқлаш мақсадида тузилади. Хатларнинг бу тури қоидага кўра бажарилган иш учун ҳақ тўлашда, ишнинг бажарилиш муддати ҳақида, турар жой билан таъминлашда, ишга қабул қилишда, бажарилган ишнинг сифати ҳақида кафолат бериш учун тайёрланади ва ташкилот ёки алоҳида шахсларга жўнатилади.

С у р о в х а т. Жавоб талаб қиладиган бундай ёзишмаларда маълумотлар, ҳужжатлар ёки бошқа зарурий нарсалар сўралади.

Биргина хатда турли масалаларга доир бир неча сўровлар акс этмаслиги керак. Баён қилинаётган масалалар аниқ ва равшан бўлиши лозим, фақат шу ҳолдагина йўлланган сўровга тез ва мукамал жавоб олиш мумкин.

Т а с д и қ х а т. Маълум бир муассаса томонидан юборилган илтимос ва сўровларга жавоб тарзида ёзиладиган хатларнинг бир туридир.

Тасдиқ хатининг қайси хатга жавоб битилганлиги иложи борица аниқ кўрсатилиши керак. Бундай хат матнида қўлланувчи асосий сўзлардан бири «тасдиқламоқ» феълидир.

Ф а р м о й и ш х а т и. Бир тармоққа тегишли қуйи муассасаларнинг барчасига йўлланган расмий ҳужжатдир. Фармойиш хатлар хизмат алоқаларининг кўпгина соҳаларида қўлланилади. Уларнинг асосий вазифаси айнан бир хил мазмундаги хабарни бир неча манзилга етказишдир.

Е с л а т м а х а т. Жўнатилган илтимос ва сўров хатларга жавоб олинмаса, шунингдек, тузилган шартномалар муддати бузилганда ёки унга амал қилинмаган ҳолларда эслатма хат юборилади.

Ш а р т н о м а. Икки ёки ундан ортиқ томоннинг гражданилик ҳуқуқлари ва мажбуриятларини белгилаш, ўзгартириш ёки тўхтатиш йўлидаги келишувидир. Бошқача қилиб айтганда, шартнома томонларнинг бирон – бир муносабатлар ўрнатиш ҳақидаги келишуви (битими) ни қайд этувчи ва бу муносабатларни тартибга солувчи ҳужжатдир.

Е Ъ л о н. Кўпчилик ёки маълум гуруҳдаги шахсларни яқин орада (келгусида) бўладиган бирор – бир тадбир – мажлис, учрашув, суҳбат, шунингдек, ишга, ўқишга қабул қилиш ва бошқалар ҳақида хабардор қилишга қўлланувчи ёзма ахборот.

Х и с о б о т. Муайян вақт учун режалаштирилган иш ёки вазифа, топшириқларнинг бажарилиши, амалий долзарб ишлар, хизмат ва илмий сафарлар якуни ҳақида маълумот берувчи ҳужжат.

Ҳисоботда келтирилган маълумотлар аниқ, ишонарли ҳамда ишлаб чиқариш, ижтимоий-сиёсий аҳамиятга молик бўлиши керак.

6-АМАЛИЙ МАШҒУЛОТ. МЕТРОЛОГИК АСОСИЙ АТАЛАМАЛАР ВА ТУШУНЧАЛАР

Ишнинг мақсади:

Ўлчашларнинг умумий назариясини; катталикларнинг birlikлари ва уларнинг тизимлари; ўлчаш усуллари ва воситалари; ўлчашларнинг аниқлигини топиш усуллари; ўлчашлар birlikи ва ўлчаш воситаларининг бир хиллигини таъминлаш асослари; эталонлар ва намунавий ўлчаш воситаларини ўрганиш.

Топшириқ:

1. Метрологик асосий аталамалар
2. Метрологик асосий тушунчалар
3. Стандартлаштириш бўйича аталамалар
4. Стандартлаштириш бўйича тушунчалар
5. Ўлчаш усуллари, турлари
6. Ўлчашнинг сифат мезонлари

Умумий маълумот

Метрология – ўлчашлар, уларнинг бирлигини таъминлаш усуллари ва воситалари ҳамда керакли талаб этилган аниқликка эришиш йўллари ҳақидаги фан ҳисобланади.

Ўлчашларнинг умумий назарияси; катталикларнинг бирликлари ва уларнинг тизимлари; ўлчаш усуллари ва воситалари; ўлчашларнинг аниқлигини топиш усуллари; ўлчашлар бирлиги ва ўлчаш воситаларининг бир хиллигини таъминлаш асослари; эталонлар ва намунавий ўлчаш воситалари;

Метрологик таъминотнинг вазифасига қўйидагилар юклатилган:

Ўлчаш воситаларининг ишга яроқлилигини ташкил этиш, таъминлаш ва тадбиқ этиш; ўлчашларни амалга ошириш, унинг натижаларини қайта ишлаш ва тавсия этиш борасидаги меъёрий ҳужжатларни ишлаб чиқиш ва тадбиқ этиш; ҳужжатларни экспертизадан ўтказиш, ўлчаш воситаларининг давлат синовлари, ўлчаш воситаларининг ва услубларининг метрологик аттестатсияси.

Метрологик таъминотнинг ташкил этувчилари: Илмий асоси: метрология - ўлчашлар ҳақидаги фандир; **Техникавий асослари** - катталиклар бирлигининг давлат эталонлари, катталиклар бирлигини эталонлардан ишчи воситаларга узатиш, ўлчаш воситаларини яратиш ва ишлаб чиқишни йўлга қўйиш, ўлчаш воситаларининг мажбурий давлат синовлари ва уларни бажариш услубларининг метрологик аттестатсияси, ўлчаш воситаларини ишлаб чиқишда, таъмирлашда ва ишлатишда мажбурий давлат қиёслашидан ўтказиш, модда ва материалларнинг таркиби ва хоссалари бўйича стандарт намуналарни яратиш, стандарт маълумотномалар, маҳсулотнинг мажбурий давлат синовлари; **Ташкилий асоси** - давлат ва маҳкамалардаги метрологик хизматдан ташкил топган Ўзбекистон Республикаси метрология хизмати; **Меъёрий-қонуний асослари** - тегишли республика қонунлари, давлат стандартлари, давлат ва тармоқларнинг меъёрий ҳужжатлари.

Метрологик таъминотнинг ўз олдига қўйган асосий мақсадлари:

маҳсулот сифатини, ишлаб чиқариш ва уни автоматлаштиришнинг самарадорлигини ошириш, атроф-муҳитни химоя қилиш; деталлар ва агрегатларнинг ўзаро алмашувчанлигини таъминлаш, саломатликни сақлаш; моддий бойликларнинг ва энергетик ресурсларининг ҳисобини олиб бориш ишончлилигини таъминлаш.

Метрологик текширув ва назорат қўйидагиларга нисбатан кулланилади: Ўлчов бирликлари; ўлчаш ва синаш воситалари, шу жумладан эталонлар, модда ва материаллар таркиби ва хоссаларининг стандарт

намуналари, ахборот-улчаш тизимлари; улчаш ва синашларни бажариш методикалари; улчашларни амалга оширувчи шахслар.

Атроф мухит ҳолатини текширишда; озик-овкат мадсулотларининг сифати ва хавфсизлигини текширишда; меҳнат шароитлари ва транспорт ҳаракатининг хавфсизлигини текширишда.

"Метрология тугрисида" Қонунга мувофиқ давлат метрологик текшируви ва назорати объектлари қуйидагилардан иборат: эталонлар, улчаш воситалари, моддалар ва материаллар таркиби ва хоссаларининг стандарт намуналари, ахборот-улчаш тизимлари; улчашларни бажариш методикалари, метрология меъёрлари ва қоидаларида курсатилган бошқа объектлар; ходимлар.

МОЗМ фаолиятининг асосий юналишлари қуйидагилардан иборат:

Метрологик хизматларни энг қулай шакллари ишлаб чиқиш ва уларни жорий этиш бўйича давлат кўрсатмаларининг бирлигини таъминлаш; Ривожланаётган мамлакатларда метрологик ишларни таъмин этиш ва уларни зарур техник воситалари билан таъминлашда илмий техникавий ёрдамлашиш; Метрология соҳасида турли даражаларда кадрлар тайёрлашнинг ягона қонун - қоидаларни белгилаш.

Ўлчаш воситаси бу - метрологик тавсифлари меъёрланган, ўлчами (белгиланган хатолик чегараси) маълум вақт оралиғида ўзгармас деб қабул қилинадиган, катталиқнинг ўлчов бирлигини қайта тиклайдиган ва (ёки) сақлайдиган, ўлчашлар учун мўлжалланган техник восита.

Эталон бу - катталиқнинг ўлчамини қиёслаш схемаси бўйича қуйи воситаларга узатиш мақсадида шкалани ёки катталиқ бирлигини қайта тиклаш ва (ёки) сақлаш учун мўлжалланган ва белгиланган тартибда эталон сифатида тасдиқланган ўлчашлар воситаси ёки ўлчаш воситаларининг мажмуи.

Метрологик хизматнинг вазифаси - ўлчашлар бирлигини таъминлаш ишларини бажариш ва метрологик текширув ва назоратни амалга ошириш учун қонунга мувофиқ ташкил этиладиган хизмат.

Метрологик текширувнинг вазифаси – ўлчаш жараёни элементларини меъёрий ҳужжатлар талабларига мувофиқлигини аниқлаш ва тасдиқлашни ўз ичига олган ваколатли идоралар ва шахслар фаолияти.

Ўлчаш воситаларини текширувдан ўтказиш мақсади- ўлчаш воситаларининг белгилаб қўйилган техникавий талабларга мувофиқлигини аниқлаш ва тасдиқлаш мақсадида давлат метрология хизмати идоралари (ваколат берилган бошқа идоралар, ташкилотлар) томонидан бажариладиган амаллар мажмуи.

Халқаро системанинг асосий бирликлари қуйидагилар ҳисобланади:

м - метр-узунлик бирлиги, кд - қандела-ёруғлик кучи бирлиги, мол - модда миқдори бирлиги, с - секунд-вақт бирлиги, кг - килограмм-масса бирлиги, А - ампер-электр ток кучи бирлиги, К –келвин - термодинамик температура бирлиги.

Ўлчаш деб, шундай солиштириш, англаш, аниқлаш жараёнига айтиладики, унда ўлчанадиган катталиқ физик эксперимент ёрдамида, худди шу турдаги, бирлик сифатида қабул қилинган миқдори билан ўзаро солиштирилади.

Маълумотни тавсиф этишига қараб ўлчаш воситалари қуйидагиларга бўлинади: шкалали ўлчаш воситалари; рақамли ўлчаш воситалари; ўзи ёзар ўлчаш воситалари.

1993 йил 28 декабрда Ўзбекистон Республикасининг “Стандартлаштириш тўғрисида”, “Метрология тўғрисида” ҳамда “Махсулотлар ва хизматларни сертификатлаштириш тўғрисида”ги Конунлари қабул қилинган

Стандартлар даражасига қараб - халқаро, минтакавий давлатлараро, миллий ва корхона миқёсида фаолият курсатади.

Стандартлаштириш махсулоти муомалада бўлганида транспортда олиб юришда; юклашга ва жойлаштиришга; сақлашга. талаблар белгиланади.

Стандартлаштиришнинг асосий мақсадлари- Ресурсларнинг барча турларини тежашга, ишлаб чиқаришнинг техникавий ва иқтисод кўрсаткичларини яхшилашга кўмаклашиш; ижтимоий – иқтисодий, илмий – техникавий дастурлар ва лойиҳаларни амалга ошириш; ўлчашларнинг бирлигини таъминлаш.

Стандартлаштиришнинг асосий вазифалари: Метрологик меъёр, қоида, низом ва талабларнинг белгиланиши; технологик жараёнларга талабларни белгилаш; техника – иқтисодий ахборотни таснифлаш ва кодлаш тизимини яратиш ва жорий қилиш; махсулотнинг эргономик (инсон-машина) хоссаларига талабларнинг белгиланиши.

Мослашувчанликда - маълум шароитларда белгиланган талабларни бажариш учун номақбул таъсир кўрсатмасдан махсулот, жараён ёки хизматларни биргаликда кулланишига яроқлилиги деб тушунилади.

Ўзаро алмашувчанликда- бир хил талабларни бажариш мақсадида бир буюм, жараён, хизматдан фойдаланиш ўрнига бошқа бир буюм, жараён, хизматнинг яроқлилигидан иборат.

Халқаро стандарт - стандартлаштириш билан шуғулланадиган халқаро ташкилот томонидан қабул қилинган ва истеъмолчиларнинг кенг доирага яроқли бўлган стандартдир.

Республика стандартлаштириш бўйича ишларнинг ташкил этилишини, мувофиқлаштирилишини ва ишларнинг мақбул даражада олиб борилишини қуйидаги идоралар таъмин қиладилар:

Тармоқлараро йўналишга белгиланган махсулот бўйича «Ўзстандарт» Агентлиги; **қурилиш** ва қурилиш саноати, лойиҳалаш ва конструксиялаш бўйича Ўзбекистон Республикаси Давлат архитектура ва қурилиш қўмитаси; **табiiй** ресурслардан фойдаланишни йўлга қўйиш, атроф - муҳитни ифлосланишдан ва бошқа зарарли таъсиротлардан муҳофаза қилиш соҳаси бўйича - Ўзбекистонда Давлат табиатни муҳофаза қилиш қўмитаси; **тиббiiёт** юналишидаги махсулотлар, таббiiй техника буюмлари, доривор моддалар ва республика саноати ишлаб чиқарадиган махсулот таркибида инсон учун зарарли моддалар миқдорини тартибга солиш соҳасида - Ўзбекистон Республикаси Соғлиқни Сақлаш Вазирлиги.

Корхона стандарти - махсулотга, хизматга ёки жараёнга корхонанинг ташаббуси билан ишлаб чиқиладиган ва унинг томонидан тасдиқланган ҳужжатдир.

Ўзбекистон Республикасида стандартлаштириш бўйича ишларни ташкил қилиш тўғрисидаги қарор 1992 йил 2 мартдаги 93-сонли қарорига мувофиқ Ўзстандарт Агентлиги тасдиқланган

Халқаро стандартлаштириш ташкилоти ИСО (Интернатионал Стандардс Организатион) 1946 йилда ташкил топди.

ИСО ва МЕК фаолиятлари - ИСО электротехника, электроника, радиоалоқа, асбобсозлик соҳалари бўйича шугулланса, МЕК эса қолган бошқа ҳамма соҳалар бўйича стандартлаштириш билан шуғулланади.

7-АМАЛИЙ МАШҒУЛОТ. СЕРТИФИКАТЛАШТИРИШ БЎЙИЧА АСОСИЙ АТАМАЛАР ВА ТУШУНЧАЛАР

Ишнинг мақсади.

Сертификатлаштириш соҳасида давлат сиёсатини амалга оширишни, сертификатлаштиришни утказиш бўйича умумий қоидаларни урнатишни; Сертификатлаштириш тизимини такомиллаштириш бўйича дастурларнинг лойиҳаларини ишлаб чиқишни ўрганиш.

Топшириқ:

1. Сертификатлаштириш бўйича асосий атамалар
2. Сертификатлаштириш бўйича асосий тушунчалар

Сертификатлаштириш - ишлаб чиқиладиган турли хил маҳсулотлар муайян сифат кўрсаткичларига эга бўлиши керак; гувоҳлик бериш, қайд ёки шаҳодат этиш, ишонч билдириш маъноларини билдирувчи сертифус (лотинча) сўзидан олинган; керакли ишончлилик билан маҳсулотнинг муайян стандартга ёки техникавий ҳужжатга мувофиқлигини учинчи, ҳолис ва тан олган томон тарафидан тасдиқлайдиган фаолиятини билдиради;

Сертификатлаштириш бўйича Миллий идора: Ўзстандарт Агентлиги.

Миллий идорага қуйидаги вазифалар юклатилган:

Сертификатлаштириш соҳасида давлат сиёсатини амалга ошириш, сертификатлаштиришни утказиш бўйича умумий қоидаларни урнатиш; Сертификатлаштириш тизимини такомиллаштириш бўйича дастурларнинг лойиҳаларини ишлаб чиқиш ва уларни Ўзбекистон Республикасининг Ҳукуматида куриб чиқиш учун тавдим этиш; Ўзбекистон Республикасининг вазирлар Маҳкамаси билан келишилган ҳолда халқаро сертификатлаштириш тизимларига қўшилиш, шунингдек сертафикатлаштарниш натижаларини узаро тан олиш бўйича битим тузиш тўғрисида қарор қабул қилиш.

Сертификатлаштириш миллий тизимида (СМТ) фаолиятнинг қуйидаги турлари назарда тутилган: Маҳсулот ва хизмагларни сертификатлаштириш; Сифат ва ишлаб чиқаришлар тизимларини сертификатлаштириш, мажбурий сертификатлаштириш қоидаларига риоя қилиниши устидан назорат; Сертификатлаштирилган маҳсулот, хизматлар, сертификатлаштирилган сифат тизимлари ва ишлаб чиқаришлар устидан инспексион текширув.

Ўзбекистон Сертификатлаштириш миллий тизиминда да қуйидаги реестрлар бошқарилади: бир турли маҳсулогни сертификатлаштириш бўйича аккредитланган идоралар; сифат ва ишлаб чиқариш тизимларини сертификатлаштириш бўйича аккредитланган идоралар, сертификатлаштирилган маҳсулот, рўйхатга олинган бир турли маҳсулогни сертификатлаштириш тизимларининг реестрлари; аккредитланган синаш лабораториялари (марказлари), сифат бўйича аттестатланган экспертлар-аудиторлар, сертификатлаштирилган сифат ва ишлаб чиқаришлар тизимлари.

Сертификатлаштириш мажбурий ва ихтиёрий бўлади.

Мажбурий сертификатлаштириш деганда сертификатлаштириш ҳуқуқига эга бўлган идора томонидан маҳсулот, жараён, хизматнинг стандартлардаги мажбурий талабларига мувофиқлигини тасдиқлаш тушунилади.

Ихтиёрий сертификатлаштириш ишлаб чиқарувчи /бажарувчи/, сотувчи /таъхминловчи/ ёки истеъмолчи ташаббуси билан ихтиёрий равишда утқазилладиган сертификатлаштириш тушунилади.

8-АМАЛИЙ МАШҒУЛОТ.

МУТАХАССИСЛИК ФАҢЛАРИНИНГ МАЗМУН ВА МОҲИЯТИ

Ишнинг мақсади.

Машинасозлик материалларининг турлари, ишлатилиши, хоссалари ва таркибини, ишлаб чиқариш жараёнининг автоматлаштиришни, Ишлаб чиқаришда ЭХМ. ўрганиш.

Топшириқ:

1. Машинасозлик материаллари.
2. Метал кесиш дастгохлари
3. Автоматлаштириш жараёнлари.

Умумий маълумот

Материалшунослик ва конструкцион материаллар технологияси фанини ўрганишни осонлаштириш мақсадида, уни қуйидаги асосий бўлимларга бўлиб ўрганиш тавсия этилади.

1. Металлургия. Бу бўлимда металллар ва уларнинг қотишмаларини табиий бирикма ҳолидаги фойдали қазилмалардан ажратиб олиш жараёнлари ўрганилади.

2. Металлшунослик. Бу бўлимда металллар ва улар қотишмаларининг тузилиши, хоссалари ва бу хоссаларни ҳар хил воситалар ёрдамида ўзгартиришга доир масалалар ўрганилади.

3. Қўймакорлик. Бу бўлимда эритилган металлни маълум шаклли қолипларга қуйиб, қўйма буюмлар олишга доир масалалар ўрганилади.

4. Металларни босим билан ишлаш. Бу бўлимда металлларнинг ташқи куч таъсирида парчаланмасдан ўз шаклини ўзгартира олиш хусусиятларига асосланиб, уларни босим билан ишлаб, маълум шаклли буюмлар олиш технологиясига оид масалалар ўрганилади.

5. Металларни пайвандлаш. Бу бўлимда металлни қиздириш натижасида уни суяқ ёки хамирсимон ҳолга келтириб, айрим металл бўлақларини битта яхлит бўлакка айлантириш технологияларига оид масалалар ўрганилади.

6. Металларга механик ишлов бериш. Бу бўлимда металл кесиш асбоблари ёрдамида металлларни йўниб, ундан маълум шакли ва ўлчамли буюмлар олиш технологиясига оид масалалар ўрганилади.

7. Металларга ишлов беришнинг махсус усуллари. Бу бўлимда қийин суяқланадиган металл ва қотишмалардан буюмлар яшаш технологияси, шу билан бирга деталларга пластик деформациялаш усулида ишлов бериш жараёнлари ўрганилади.

8. Металлмас материаллар. Бу бўлимда машинасозликда кенг қўламда ишлатиладиган металлмас материалларнинг тузилиши, асосий хоссалари ва улардан турли шакли буюмлар олиш технологиясига оид масалалар ўрганилади.

Металлар деб, ўзига хос ялтироқлиги, иссиқлик ва электр ўтказувчанлигининг юқорилиги, шаффоф эмаслиги, суяқланувчанлиги билан ажралиб турадиган кимиёвий оддий моддаларга айтилади; баъзи металллар болғаланувчанлик ва пайвандланувчанлик хоссаларига ҳам эга бўлади. Металл ва унинг қотишмалари қора ҳамда рангли металлларга бўлинади. Қора металлларга темир ва унинг қотишмалари бўлмиш чўян ва пўлат, шунингдек, ферроқотишмалар киради. Қолган металллар рангли металллар гуруҳини ташкил этади. Ҳозирги замон индустрияси асосан қора металллардан фойдаланишга асосланган. Рангли металллардан мис, алюминий, қўرғошин, қалай, никел, титан каби металллар саноат аҳамиятига эгадир. Рангли металллар қатор муҳим физик-кимёвий хоссаларга эга бўлиб, техникада уларнинг ўрнини бошқа ҳеч қандай материал боса олмайди. Масалан, мис ва алюминийнинг иссиқлик ҳамда электр ўтказувчанлиги юқори бўлганлиги учун электротехника саноатида муҳим рол ўйнайди; алюминийнинг зичлиги кичик бўлганлигидан авиация саноатида ишлатилади; қалайнинг коррозияга чидамлилиги юқори бўлганлиги учун у оқ тунука тайёрлашда, шунингдек қозонларни оқартиришда ишлатилади, унинг қўрғошин билан ҳосил қилган қотишмасидан подшипниклар ишлаб чиқаришда ишлатилади.

Ўзбекистон мустақил Республика булгандан кейин кенг халқ исътемоли маҳсулотлари ишлаб чиқариш зарур бўлиб қолди. Эҳтиёжларни қоплаш ҳамда рақобатбардош маҳсулотлар ишлаб чиқариб жаҳон бозорига олиб чиқиш ва экспорт қилиши ҳам муҳимдир. Чунки қайси давлат чет элга кўпроқ маҳсулот экспорт қилса шу давлатнинг иқтисодиёти бақувват бўлади.

Жаҳон бозорида рақобатбардош маҳсулотлар ишлаб чиқариш учун замонавий технологияни олиб қилиш ва янги технологияни яратиш зарур. Замонавий энг сунги дастгоҳларни олиб қилиб, ишлаб чиқаришни ташкил этишдек муҳим масалаларни ҳал қилиш керак бўлади.

Шунинг учун чет эл корхона, фирма ва корпорациялари билан мустақилликнинг биринчи йилларидаёқ давлатимиз томонидан жуда кўп этиборли ишлар қилинди. Бир қанча қўшма корхоналар тузилди. Уларни тезроқ қуриш ва ишга тушириш учун қўлаб маблағлар ажратилди.

Шулар жумласидан кузга куринган корхоналардан бири Асакада Корея давлатининг «DAEWOO» фирмасининг енгил автомобиль ишлаб чиқариш бўйича корхона ишга тушурилган. Бу заводда илгор технологиялар асосида ишлар олиб борилмокда ва корхонада 1996 йилдан буён уч тўрт хил енгил автомобиль ишлаб чиқарилмокда.

Бундай корхоналарни қўлаб қўллаш замонавий ишлаб чиқаришни жорий қилиш яна бир муҳим масалани ҳал қилиш зарурлигини эътиборга олиш керак. Бу замонавий дастгоҳларда ишловчи илгор ҳамда соҳасининг етук мутахассисларидан бўлган кадрларга талаб қўлайиб бормокда, бу корхонада ишловчи ишчиларни ўқитиш, иш ўргатиш зарурдир.

Мутахассисларни тайёрлаш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги ўқув юртлирида тахсил олаётган талабаларни билим савиясини кўтариш, илгор фан техника ютуқларини ўргатиш ва етук мутахассис бўлиб етишиши учун жуда қўлаб ишлар амалга оширилмокда.

Ҳозирги кунда талабаларни чет элларда тахсил олиб қўлишлари ва чет эл технологиясини ўрганиш ва шу ўрганган билимлари ва малакаларини мустақил юртимизга татбиқ қилишлари учун кенг имкониятлар яратилмокда.

Ҳозирда автоматлаштирилган дастгоҳларни ишлаб чиқаришга жалб қилиниб, юқори сифатли маҳсулотларни ишлаб чиқариш ўз харидорини топишга талаб қўқлидир. Фан ва техниканинг ривожланиши маҳсулотларнинг аниқлиги, юқори сифатли бўлиши учун жуда қўп имкониятлар очиб берди. Тақомиллашган технологияларни ишлаб чиқаришга жорий қилиш бу юқори сифатли маҳсулот ишлаб чиқариш асос бўлади.

Ишлаб чиқаришни бошқаришда электрон ҳисоблаш техникасидан фойдаланиш яхши натижаларни беради. Ҳозирги кунда халқ хўжалигининг барча соҳаларига ҳисоблаш техникаларини кенг жорий қилиш ва шу билан ишлаб чиқариш самарадорлигини ва қўвватини бир неча баробар оширишга эришиш лозим.

Компьютерлар ишлаб чиқариш самарадорлигини ошириш билан бирга ишчининг янги ижтимоий қўғонага кўтаради. Энди у оғир қўл меҳнатини бажариш ўрнига мураккаб техникани бошқарувчи мутахассисга айланади.

Инсон учун қўлай бўлган соҳаларда ҳам компьютерлардан ва роботлардан фойдаланилмокда. Бўнга атом электростанцияларидаги ёки турли қимёвий корхоналардаги ишларни мисол қилиб қелтириш мумкин. Қосмосни тадбиқ қилиш, янги саноатларни ўрганиш учун юборилаётган қосмик кемалар ҳам компьютер техникаси ҳамда махсус дастурлар асосида амалга оширилмокда. Ишлаб чиқаришни ташқилий ва технологик ишларини тўғри бажариш ҳам муҳим аҳамиятга эга.

Цехлар, бўлимлар ўзаро тармок орқали боғланган компьютерлар билан бирлаштирилса ишлаб чиқариш самарадорлиги бир неча юз марта оширишни исбот қилинган.

Шу боис бу борада қатта ишлар амалга оширилмокда. Бу борадаги ишлар билан қибарнетика фани шўғулланади. Бошқариш ҳақидаги фан қибарнетика деб аталади. Бошқарувчи тизим-бошқариш тўғрисидаги ечимларни аниқ ва асосланган бўлишидир. Бошқариш жараёнларининг жуда тезқор ва қатта тезликларда ўтишини таъминлашдан ва бошқарувчининг меҳнат фаолиятини

енгиллаштиришни назарда тутати. Янги, илгор техника билан таъминланганлиги туфайли бошқариш ишлари бирмунча жадаллашди.

Ишлаб чиқаришни бошқаришда ЭХМ ни куллаш тизимларида одам фаолиятини камайитиришдан иборат. Кибернетика-фанининг жадал суратларда ривожланиши, ахборотларнинг катта тезликларда қайта ишлаб бера оладиган техник воситалар электрон ҳисоблаш машиналарининг яратилиши ва саноатда кулланиши, ҳамда одам машинадан иборат мураккаб бошқариш системасини вужудга келтирди.

Автоматик тизим-маълум тартибда узаро боғланган ва бир-бирига маълум конун-қоидага асосан таъсир курсатадиган ҳамда узининг асосий вазифасини инсоннинг иштирокисиз бажарадиган элементлар ва машиналар мажмуидан иборат булган ягона техник қурилмадир. Ишлаб чиқаришни бошқаришни автоматлаштириш учун ана шундай локал автоматик системалар бошқариш назорат қилиш муҳим касб этади. Растлаш химоя, оғохлантириш, автоматик тизимлари ҳамда бошқарувчи ЭХМ кулланилади. Ишлаб чиқаришни бошқаришда ЭХМ барча параметрларни қузатиб боради. ЭХМ технологик жараённинг бузилиши сабабларини аниқлаш, оптимал иш ҳаётини яратиш, резервларни ишга солиш, қузатишдан иборатдир. Растлаш ва бошқариш ишларини тула марказлаштириш ишларида ҳам кулланилади. Ишлаб чиқаришни бошқаришда марказлашган қузатиш тизимлари асосий аҳамият касб этади. Марказлашган қузатиш тизими қуйидаги вазифаларни бошқаради.

- технологик параметрларни улчаб қузатиб туради,
- иш жараёнида биронта параметр берилган қийматига нисбатан олган ва яна меъёрий ҳолатга қайтган бўлса, ана шу вақтлар ёзиб қолдирилади.

Синов саволлари:

1. Ишлаб чиқариш жараёнларини автоматлаштириш нималардан иборат ?
1. Машинасозлик ишлаб чиқаришида ЭХМ ларнинг аҳамияти қандай ?
2. Илгор технологиялар нималардан иборат ?
3. Машинасозлик ишлаб чиқаришида компьютерларнинг аҳамияти қандай?

9-АМАЛИЙ МАШҒУЛОТ.

ЗАМОНАВИЙ ИШЛАБ ЧИҚАРИШ ҚОРҲОНАЛАРИ БИЛАН ТАНИШИШ

Ишнинг мақсади.

Машинасозлик маҳсулоти мураккаб дастгоҳлардан малакали меҳнат эвазига қимматбаҳо маҳсулот тайёрланишини, ўрта ҳисобда олганда машинанинг таннархи шу машина ясашга сарфланган хомашё-металл таннархидан юзлаб марта ортиқ бўлиши каби муаммоларни бартараф қилишни ўрганиш.

Топшириқ:

1. Ишлаб чиқариш қорҳонасида ривожланиш тарихи.
2. Машинасозлик қорҳонасида ривожланиш.

Умумий маълумот

Машинасозлик мамлакат иқтисодиётининг устувор мажмуаси ҳисобланади. Чунки иқтисодиётнинг ҳеч бир тармоғи машиналар билан таъминланмай туриб ривожлана олмайди. Ҳозирги замон машинасини тайёрлаш учун кўп миқдорда металл, пластмасса, бўёқлар, резина, газлама, ёғоч-тахта керак бўлади. Машинасозлик юзлаб, ҳатто минглаб деталлардан тайёрланади. Бу қадар хилма-хил деталларни биттагина заводда ясаш ноқулай ва самарасиздир. Шу сабабли машинасозликда **деталлар ясашга ихтисослашиш**, яъни тайёр маҳсулотнинг айрим деталлари ва қисмларини ясашга шунингдек, **предметлар ясашга ихтисослашиш**, бошқача айтганда, тайёр маҳсулот (автомобил, трактор, станок) ишлаб чиқариш устувор бўлади. Бинобарин, хомашёнинг хилма-хиллиги ва машиналар тузилиши айрим деталларни ишлаб чиқарувчи кўпдан кўп машинасозлик заводларининг бир-бирлари билан, шунингдек, металл, пластмасса, резина ва ҳоказоларни етказиб берувчи бошқа тармоқлар корхоналари билан ишлаб чиқариш алоқалари бўлишини, яъни **кооперативлашиш** ларини талаб қилади. Бундай алоқаларни транспорт тизими такомиллашган шароитдагина амалга ошириш мумкин.

Шу сабабли қулай транспорт магистралларининг мавжудлиги машинасозлик тармоқларини жойлаштиришда албатта ҳисобга олинади.

Машинасозлик маҳсулоти мураккаб дастгоҳлардан малакали меҳнат эвазига қимматбаҳо маҳсулот беради. Ўрта ҳисобда олганда машинанинг таннарихи шу машина ясашга сарфланган хомашё-металл таннарихидан юзлаб марта ортиқ бўлади.

Шу сабабли машинасозликни жойлаштиришда малакали ишчи ва илмий-техник кадрлар миқдорининг етарли бўлиши ҳам ҳисобга олинади.

Машинасозликнинг турли тармоқлари бир хил миқдорда металл ишлатмайди. Агар бир дона машинани ясаш учун кўп металл (ёки бошқа кўп материал) керак бўлса, бундай машинасозликни кўп металл ёки кўп материал талаб қилувчи машинасозлик дейилади. Масалан, кон ва металлургия асбоб-ускуналари, темирйўл вагонлари ишлаб чиқариш бунга мисол бўлади.

Шу сабабли машинасозлик корхоналарини жойлаштиришда истеъмолчининг яқинлиги ва металлургия базаси ҳам ҳисобга олинади. Шундай қилиб, сарф қилинадиган материал ва малакали меҳнат миқдори, шунингдек, хомашё ҳамда тайёр машиналарни ташиш шароити машинасозлик заводларини транспорт магистраллари, малакали кадрлар, истеъмолчилар ва йирик металлургия корхоналари мавжуд ерларда жойлаштириш тамойилларини белгилаб беради.

Машинасозлик мажмуаси- иқтисодиётнинг барча соҳалари учун машина ва асбоблар ишлаб чиқарувчи, аҳолини телевизор, музлаткич сингари истеъмол буюмлари билан таъминловчи саноат тармоқлари уйғунлигидир.

ТАРҚАТМА МАТЕРИАЛЛАР, МУСТАҚИЛ ТАЪЛИМ УЧУН МАТЕРИАЛЛАР

Амир Темур – фахримиз, гуруримиз

И.А.Каримов

**Давлат таълим
стандартлари.
Намунавий ўқув режа,
намунавий ўқув дастури.
Улар асосида ишлаб
чиқиладиган ўқув-
меъёрий ҳужжатлар.**

«Олий таълимнинг давлат таълим стандарти. Асосий қоидалар»

- кадрлар тайёрлаш **сифатига**, таълим **мазмунига** қўйиладиган умумий талабларни;
- таълим олувчилар тайёргарлигининг зарур ва етарли **билим даражаси** ҳамда олий таълим муассасалари битирувчи-ларига қўйиладиган умумий **малакавий талабларни**;

**• ўқув юкламасининг
ҳажмини;
таълим муассасалари
фаолияти
ва кадрлар тайёрлаш
сифатини
баҳолаш тартиботлари ҳамда
механизминини
белгилайди.**

ОТ ДТС

ўқув жараёнини,

- **таълим муассасалари
фаолиятини,**
- **кадрлар, дарслик ва
ўқув қўлланмалари
тайёрлаш сифатини
баҳолашни тартибга
солувчи тегишли
норматив ҳужжатлар
ЯРАТИШ учун асос
ҳисобланади.**

• **Бакалавриат
йўналишлари,
магистратура
мутахассисликлари
учун давлат таълим
стандартлари, ўқув
режалари, ўқув
фанлари дастурлари
ва бошқалар.**

Озбекистон Республикасининг
Конститутсияси.

Таълим тўғрисидаги конун.
Конуннинг мақсади, конун
ҳужжатлари, таълим соҳасидаги
давлат сиёсатининг асосий
принциплари.

Билим олиш ҳуқуқи.
Давлат таълим стандарти.
Таълим тизими ва турлари.
Таълим жараёнида
катнашувчиларни ижтимоий
ҳимоя қилиш. Таълим тизимини
бошқариш.

Кадрлар тайёрлаш миллий
дастури.

Таълим тўғрисида"ги
конун 1997 йил 29 августда
Озбекистон Республикаси
Олий Мажлисининг IX-
сессиясида қабул қилинган.
Ушбу Конун фуқароларга
таълим, тарбия бериш, касб-
хунар ўргатишнинг ҳукукий
асосларини белгилайди ҳамда
хар кимнинг билим олишдан
иборат конституциявий
ҳуқуқини таъминлашга
қаратилган.

Озбекистон
Республикасининг Таълим
тўғрисидаги конун 5- боб,
34 - моддадан ташкил
топган.

Озбекистон Республикасининг Конституцияси мукаддима, олти бўлим, йигирма олти боб ва 128 моддадан иборат. Шунга кўра Конституциянинг куйида моддалари:

41- модда. Хар ким билим олиш ҳукукига эга. Бепул умумий таълим олиш давлат томонидан кафолатланади. Мактаб ишлари давлат назоратидадир.

42- модда. Хар кимга илмий ва техникавий ижод эркинлиги, маданият ютуқларидан фойдаланиш ҳукуки кафолатланади. Давлат жамиятнинг маданий, илмий ва техникавий ривожланишига ғамхўрлик килади.

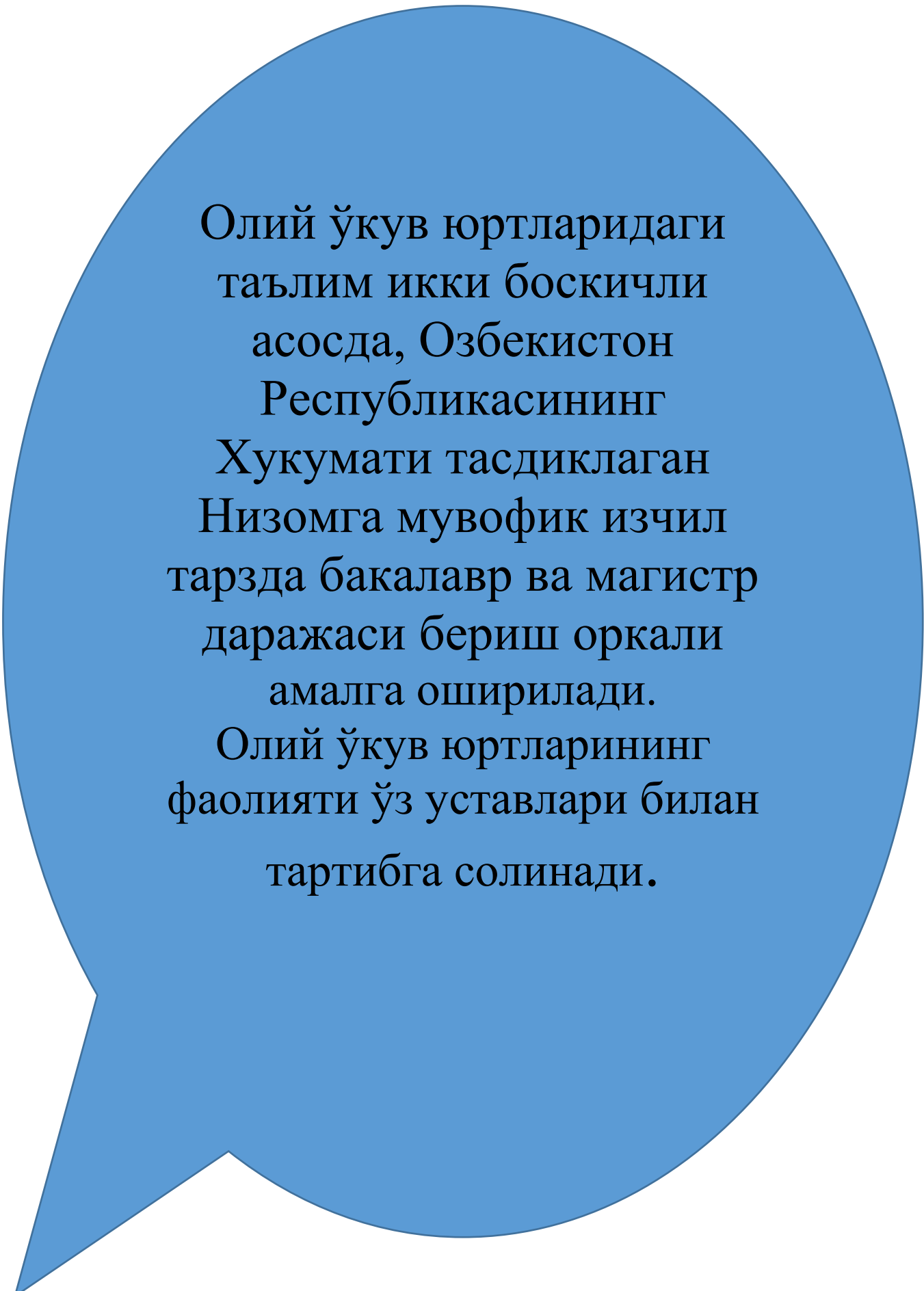
Конуннинг мақсади: конун фуқароларга таълим, тарбия бериш, касб-хунар ўргатишнинг ҳукукий асосларини белгилайди ҳамда ҳар кимнинг билим олишдан иборат конституциявий ҳуқуқини таъминлашга қаратилган.

Таълим тўғрисидаги конун ҳужжатлари: ушбу Конундан ҳамда бошқа конун ҳужжатларидан иборат. Қорақалпоғистон Республикасида таълим соҳасидаги муносабатлар Қорақалпоғистон Республикасининг конун ҳужжатлари билан ҳам тартибга солинади.

Агар Озбекистон Республикасининг халқаро шартномасида таълим тўғрисидаги конун ҳужжатларидагидан ўзгача қоидалар белгиланган бўлса, халқаро шартнома қоидалари қўлланилади.

Олий таълим ўзи танлаган фаолият соҳасида
чуқур умумилмий ва махсус билимни зарур
касбкор кўникмаси билан
уйғунлаштирадиган юқори малакали
мутахассислар, шунингдек илмий ва илмий-
педагогик ходимлар тайёрлаш мақсадини
кўзлайди.

Олий маълумотли мутахассислар тайёрлаш
умумий ўрта, ўрта хунар техника, ўрта махсус
таълим асосида амалга оширилади. Олий ўқув
юртларида таълим олиш учун саралаш ва
ўқишга қабул қилиш қонунлар билан тартибга

Олий ўқув юртларидаги
таълим икки боскичли
асосда, Озбекистон
Республикасининг
Хукумати тасдиклаган
Низомга мувофиқ изчил
тарзда бакалавр ва магистр
даражаси бериш оркали
амалга оширилади.
Олий ўқув юртларининг
фаолияти ўз уставлари билан
тартибга солинади.

Олий ўқув юртлари
конунларда белгиланган
тартибда вакти-вакти билан
аттестатсия ва
аккредитатсиядан ўтказиб
турилади.

дипломини олиш билан
тугайди.

олий таълим бўлиб, ундаги
тахсил якуний
квалификатсион давлат
аттестатсияси ва магистрлик
диссертатсиясини химо
килиш билан нихоясига
етказилади.

Катта ўқитувчи -
кўп йиллик илмий-
педагогик иш
тажрибасига эга
бўлган, одатда, илмий
даражаси бўлмаган
ўқитувчи.

Ассистент (лотинча
ассистент -
катнашаётган,
ёрдамлашаётган) -
профессор ёки
дотсент рахбарлиги
остида талабалар
билан лаборатория ва
амалий
машгулотларни
ўтказувчи ўқитувчи.

Куратор - лотинча «цуратор» сўзидан олинган бўлиб, бирор иш, бирор шахс, бирор нарса устидан назорат олиб боориш топширилган хомий. Олий таълим муассасасида гурух мураббийси талабалар билан маънавий-маърифий, тарбиявий ишларни олиб боради, яккама-якка суҳбатлар ўтказади, ҳаётий маслаҳатлар беради, зарур бўлган ҳолларда талабалар ота-оналари билан боғланади, ўз фаолияти тўғрисида деканатга мунтазам равишда ҳисобат бериб боради.

Окитиш муддати - талабалар томонидан ўқув режа ва дастур ўзгартирилиши учун белгиланган меёрий муддатдир. Бакалавриат учун бу камида 4 йил, магистратура учун камида 2 йил. Оқув жараёни ўқув йиллари бўйича амалга оширилади.

Оқув йили - 2 сентябрдан 30 июнгача бўлган олий таълим муассасасининг фаолият даври. Оқув йили, одатда, икки

Бакалавриат - ихтисосликлар
йўналиши бўйича фундаментал
ва амалий билим берадиган, ўрта
махсус, касб-хунар таълими
негизида, муддати камида тўрт
йиллик таянч олий таълим
боскичидир.

Бакалавр дастури тугатилгандан
сўнг битирувчиларга давлат
аттестатсияси якунларига биноан
касб бўйича «бакалавр» даражаси
берилади ва давлат томонидан
тасдиқланган намунадаги, касб-
хунар фаолияти билан
шугъулланиш ёки олий
таълимнинг кейинги боскичида
ўқишни давом эттириш ҳукукини
берадиган диплом топширилади.

Магистратура аник ихтисослик бўйича фундаментал ва амалий билим берадиган, бакалавриатдан кейин, унинг негизида таълим муддати камида икки йил давом этадиган олий таълим боскичидир. «Магистр» даражасини берадиган давлат малака аттестатсияси магистрлик дастурининг якунидир. Магистрларга давлат томонидан тасдиқланган намунадаги касбий фаолият билан шугъулланишни ёки таълимнинг кейинги турларида ўқишни давом эттириш ҳукукини берадиган диплом топширилади.

Бакалавриат -ихтисосликлар
йўналиши бўйича фундаментал ва
амалий билим берадиган, ўрта
махсус, касб-хунар таълими
негизида, муддати камида тўрт
йиллик таянч олий таълим
боскичидир.

Бакалавр дастури тугатилгандан
сўнг битирувчиларга давлат
аттестатсияси якунларига биноан
касб бўйича «бакалавр» даражаси
берилади ва давлат томонидан
тасдиқланган намунадаги, касб-
хунар фаолияти билан
шугъулланиш ёки олий таълимнинг
кейинги боскичида ўқишни давом
эттириш ҳукукини берадиган
диплом топширилади

Олий ўқув даргоҳининг
ички тартиб
қоидаларига жавобгар
шахслар:

Ректор, Ўқув ишлари
бўйича проректор,
Маънавият ва маърифат
ишлари бўйича проректор:
Илмий ишлар бўйича
проректор, Ташкилий
ишлар бўйича проректор
Жихозлар бўйича
проректор, Факултет
деканлари ва кафедра
мудирлари.

„Библиография“ сўзи биринчи марта Кадимги Гретсияда кўлланилган. Сўзма-сўз таржима килинганда библион - „китоб“, грапхо - „ёзаман“ деган маънони англатади. Китоб нашр этиш иши бошлангунга кадар бу тушунча китобни ёзиш, кўчириб ёзиш маъносида кўлланилган. У вақтларда китобни ёзиш ва кўчириб ёзиш кўл меҳнати билан амалга оширилган. Бу ишни бажарганларни библиографлар деб аташган. Ўша пайтда библиографлардан алохида мукаммал билим талаб этилмасдан, фақат ёзишни ва ўқишни билиш талаб килинган бўлса-да, бу иш жуда юкори малакали ва истикболли иш хисобланган.

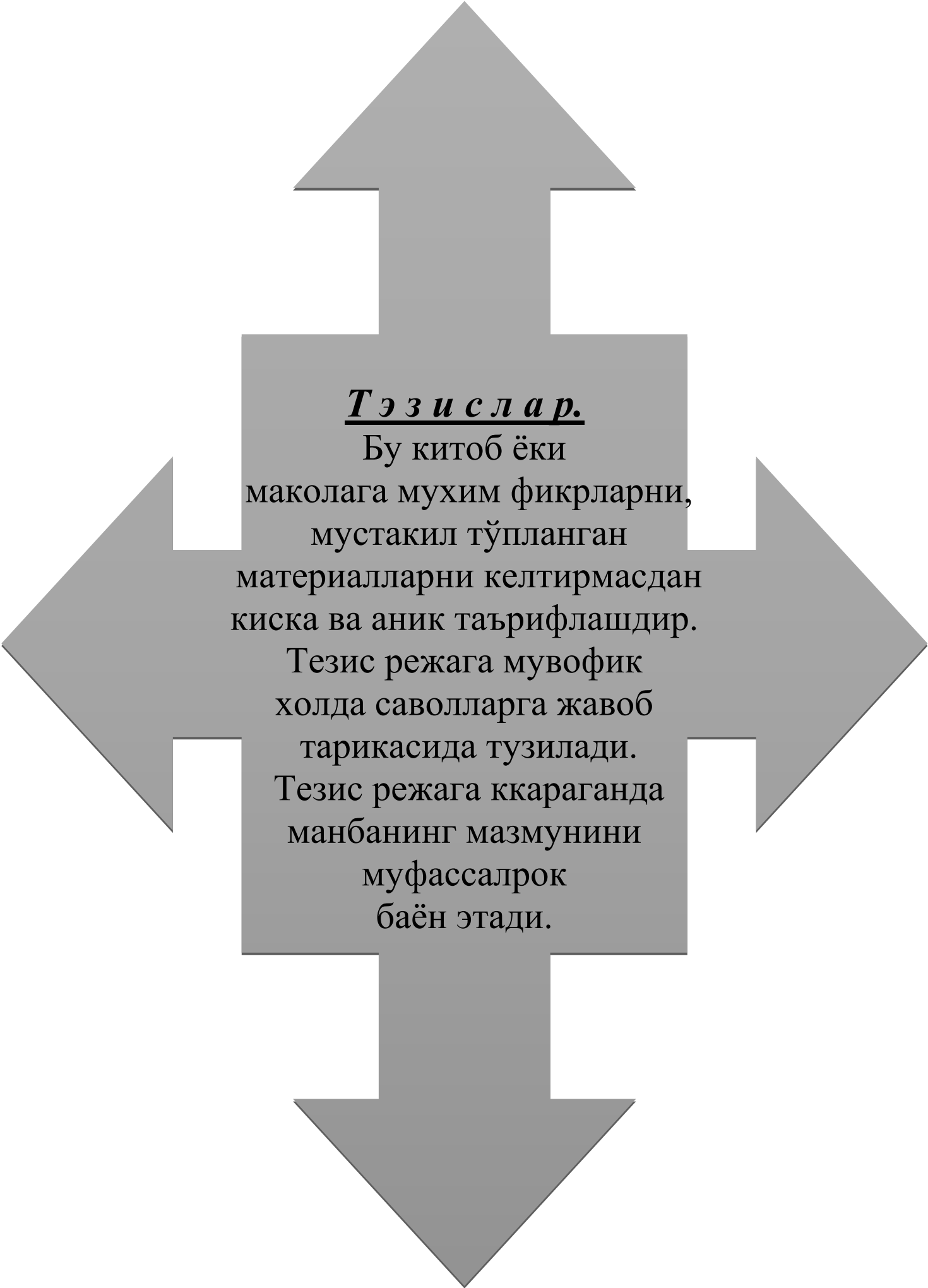
К о н с п е к т.

Ёзувнинг энг мухим шакли конспектдир.

Конспект бу ўрганилаётган материалнинг кискача, яхлит мазмуни бўлиб, у сарлавха ва кичик сарлавхачаларга бўлинади. Конспект тузиш ижодий жараён бўлиб, кишининг мантикий қобилияти ва нутқ маданиятини ўстиради.

Кискача маъруза -

мавзу билан ўзаро богълик
бўлган бир ёки бир неча
ишнинг мазмунини
умумлаштириб қайта хикоя
килиб беришдир. Кискача
маъруза учун 10-12 бетлик
материалдан бир саҳифа
ҳажмда ёзиб олиш
етарлидир.

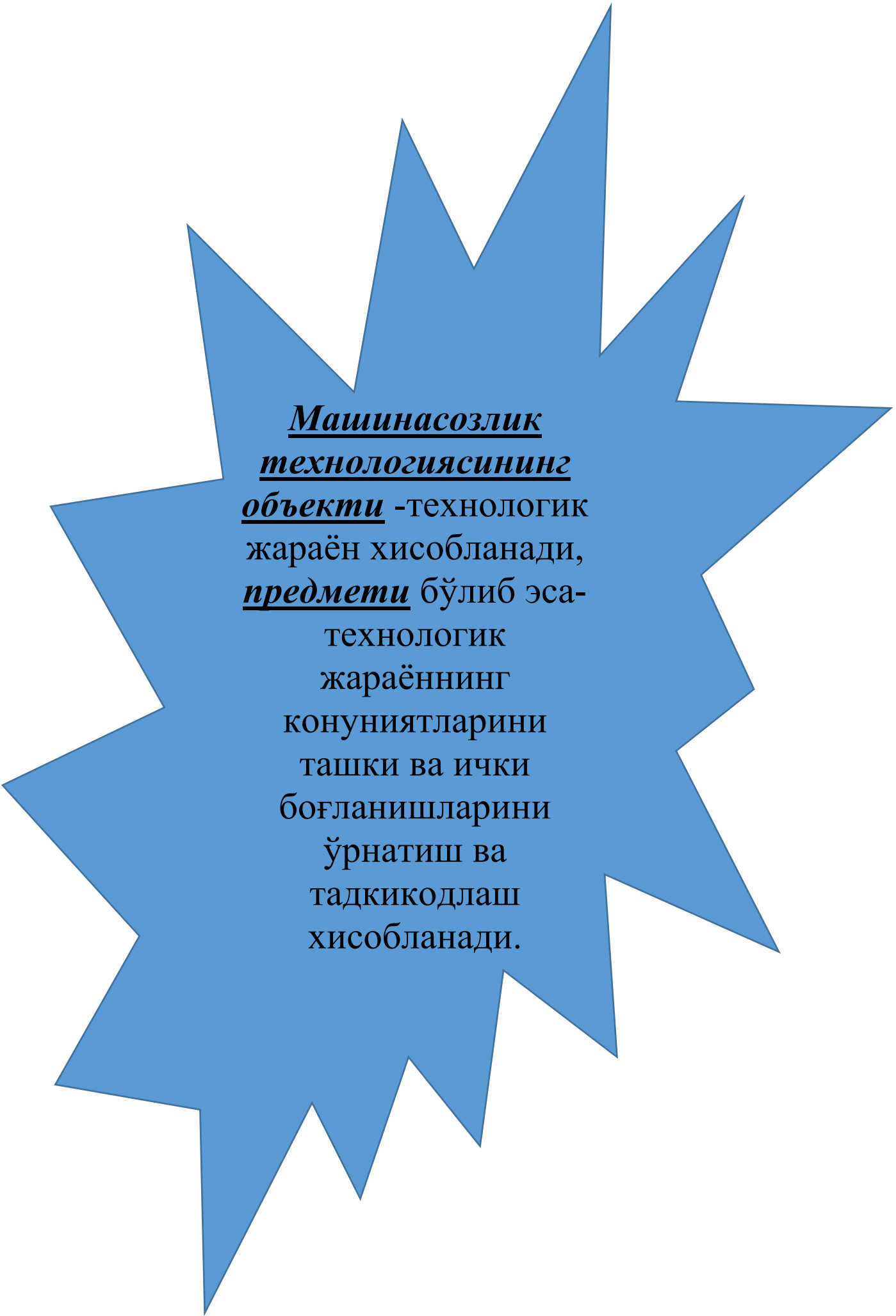
Т э з и с л а р.

Бу китоб ёки
маколага мухим фикрларни,
мустакил тўпланган
материалларни келтирмасдан
киска ва аник таърифлашдир.

Тезис режага мувофик
холда саволларга жавоб
тарикасида тузилади.
Тезис режага ккараганда
манбанинг мазмунини
муфассалрок
баён этади.

Қисқа ёзув.

Бу китоб мақолаларининг мазмунини оддий таърифлаш, баён қилиш ва баъзида уни баҳолаш демакдир. Қисқа ёзувнинг ўзига хослиги шундан иборатки, у ўқилган текстнинг мазмунини жуда жиддий уйлаб ёзишни талаб этади. Уни ўз сўзингиз билан лўнда қилиб тузишингиз керак. Қисқа ёзув одатда чорак коғоз ёки ундан ҳам камроқ бўлади.

Машинасозлик
технологиясининг
объекти -технологик
жараён хисобланади,
предмети бўлиб эса-
технологик
жараённинг
конуниятларини
ташки ва ички
боғланишларини
ўрнатиш ва
тадқиқодлаш
хисобланади.

Технология –
сўзи юнонча сўзлар
бирикмасидан ташкил
топган бўлиб, техне -
санъат, махорат,
усталик ёки уддалаш
усулини ифодаласа,
логос - ўкитиш, фан
сўзини ифодалайди.

Бошқача килиб
айтганда технология -
махорат ёки уддалаш
усули (**иш бажариш**
тартиби-мажмуи
ёки режаси).

Табиат предметларини сифатини
ўзгартириб, ўз эҳтиёжини кондира
оладиган буюмлар яратиш
жараёнига

технологик жараён дейилади.

1917 й. Совет иттифоки барпо
этилгандан кейин дастгохсозлик
саноати юкори унумдорликка эга
бўлган ва юкори аниклик берувчи
турли технологик максадлар учун
турли дастгохларни ва
такомиллашган кескич асбобларни
яратди. Буларнинг хаммаси, иттифок
мухандислари ва олимлари
тамонидан механик ишлов бериш
технологик жараёнларининг
конуниятларини илмий асосларини
яратиш имконини берди.

1804 й. акад. В.М. Саверин
технология тўғърисидаги
биринчи коидани
ифодалади ва ”технология
- хунармандчиликлар ва
заводлар тўғърисидаги
илим” деб аниклик
киритди.

Технологиянинг ривожига
русс билимдонлари
А. Андрей Чохов,
М.В. Сидоров, Я. Батишъев,
А.К. Нартов ва бошкалар ўз

МУСТАКИЛ ИШЛАРНИ БАЖАРИШГА ОИД
ТОПШИРИКЛАР.

- 1 5321500-“Машинасозлик технологияси” йўналиши бўйича бакалавр педагогларнинг иш фаолияти.
- 2 Гуманитар ва ижтимоий иктисодий фанлар ҳамда табиий илмий фанлар орасидаги боғлиқлар.
- 3 Умумкасбий фанларни ўргатиш моҳияти.
- 4 Ихтисослик ва умумкасбий фанларни ўзаро узвий боғлиқлигини тахлили.
- 5 Назорат турлари таснифи ва уларни ўтказиш боскичлари.
- 6 Ихтисослик фанлари бўйича баҳолаш мезонларини ишлаб чиқариш.
- 7 Машинасозлик воситаларидан фойдаланишда ишончлиликни таъминлаш. Техник хизмат меъёрлари ва уларни тўғрилаш.
- 8 Машинасозлик воситалари техникавий ҳолатининг кўрсаткичлари ҳамда механизмларни таъмирлаш ва ишлашини олдиндан айтиш.
- 9 Машинасозлик воситалари таснифи ва иш шароитлари.
- 10 ДТС ва ОТС тўғрисида маълумотлар.

ГЛОССАРИЙ

Атаманинг ўзбек тилида номланиши	Атаманинг рус тилида номланиши	Атаманинг маъноси
адрес	адрес	почта жунатмалари (хат – хабар, буюм ва пул жунатмалари кабилар) устидаги ёзув бўлиб, унда жўнатма етиб бориши зарур бўлган жой (қаерга), уни олувчи шахс ёки муассаса (кимга) номи ва жўнатувчи ҳақидаги маълумотлар (жўнатувчи адреси) кўрсатилади.
ариза	приложение	муайян муассасага ёки мансабдор шахс номига бирор илтимос, таклиф ёки шикоят мазмунида ёзиладиган расмий хужжат.
агрегат	модульная	ўз вазифасини маҳсулотда ёки мустақил равишда бажараоладиган йиғма бирликка айтилади.
аккредитлаш	аккредитации	протседура бўлиб, унинг воситасида ваколатли идора шахе ёки идоранинг муайян ишни бажариш ҳукукига эга эканлигини расмий тан олади
аккредитлаш буйича идора	об аккредитации агентств	аккредитлаш тизимини бош-карувчи ва аккредитлашни утказувчи идора.
аккредитлаш тизими	система аккредитации	аккредитлашни утказиш учун протседуралар ва бошқарувнинг уз коидаларига эга булган тизим.
аспирантура	выпускник	магистрлик негизида 3 йил давом этади ва номзодлик дисертатсиясини ҳимоя қилиш ҳамда танланган мутахассилик бўйича «фан номзоди» илмий даражасини олиш билан якунланади
ассистент	помощник	(лотинча ассистент – қатнашаётган, ёрдамлашаётган) – профессор ёки дотсент раҳбарлиги остида талабалар билан лаборатория ва амалий машғулотларни ўтказувчи ўқитувчи.
аудит	аудит	аудит гувоҳномасини олиш ва аудитнинг келишилган мезонларини бажариш даражасини аниклаш мақсадида уларни бегараз баҳолаш мунтазам, мустақил ва хужжатлаштирилган жараёни.
билдиришнома	уведомление	муайян муассаса раҳбарига хизмат фаолияти билан алоқадор муҳим масалалар юзасидан ёки юқори идора, мансабдор шахсга бирон-бир воқеа ва ҳодиса ҳақида хабардор қилиш зарурати

		туғилганда тақдим этиладиган муфассал ёзма ахборот.
буйруқ	команда	давлат бошқарув органи раҳбарларининг яқка ҳокимлигига асосланган ҳуқуқий ҳужжат, муайян муассаса олдида турган асосий ва кундалик вазифаларни ҳал қилиш мақсадида қўлланади.
бакалавриат	бакалавр	олий таълим йўналишларидан бири бўйича пухта билим беради, ўқиш муддати камида тўрт йил бўлиб, олий маълумот ва таянч мутахассислик дипломини олиш билан тугайди.
база детал	базовая деталь	барча қолган қисм ва деталларни ўзига бирлаштирувчи деталга айтилади.
библиографик тавсиф	библиографическое описание	белгиланган маълум бир қоидага кўра нашр ҳақидаги умумий ва хусусий маълумотларни акс эттириш мақсадида, маълум бир кетма-кетликда бир қанча библиографик элементлардан ташкил топган тавсиф соҳалари йиғиндиси.
библиография	библиографический	сўзи биринчи марта қадимги гретсияда қўлланилган. сўзма-сўз таржима қилинганда библион — „ китоб “, графҳо — „ ёзаман “ деган маънони англатади.
библиография назарияси	Теория библиографии	библиографиянинг моҳиятини ва ижтимоий аҳамиятини ўрганади, илмий концепсиясини ва тушунчалар тизимини ишлаб чиқади
библиография тарихи	История библиографический	унинг қонуниятлари ва ривожланиш тенденцияларини ўрганади
библиография технологияси	Библиографический технологии	ахборот ресурсларини, библиографик маҳсулотларни қайта ишлаб чиқиш маҳорати.
библиографияни ташкил этиш	создание библиографии	мамлакатда кутубхоначилик ва ахборот марказларини ташкил этиш, библиография хизмати тизимини яратиш, режалаштириш, мувофиқлаштириш, меҳнатни илмий асосда ташкил этиш, жамиятнинг ахборотга бўлган талабини тўла қондириш имконини яратиш учун хизмат қилади.
библиографиянинг методикаси	Методы библиографии	библиографиянинг назарияси, тарихи, технологияси, амалиёти билан узвий

		боғлиқ.
битирув олди амалиёти	Выпускные практика	битирувчини бевосита стандарт талабларига мувофиқ мустақил ишлашга тайёрлаш; ўзлаштирган назарий билимларини чуқурлаштириш ва мустаҳкамлаш; жамоада ташкилотчилик ва тарбиявий ишлар олиб бориш бўйича тажриба ҳосил қилиш
буюм	пункт	ҳар қандай машинасозлик иишлаб чиқаришнинг охириги босқичида тайёр бўлган маҳсулотга айтилади.
бузилиш	пробой	маҳсулотнинг иш қобилятини бирдан йўқотишига айтилади.
даъво хат	претензии письмо	маълум бир муассасанинг бошқа бир идора ёки транспорт ташкилотларига нисбатан талаб ва эътирозлари баён қилинган хатлар – даъво хатлар ёки даъвономалар деб юритилади.
далолатнома	акт	муассаса ёки айрим шахслар фаолияти билан боғлиқ бирон-бир бўлган воқеа, ходиса, иш-ҳаракатини ёки мавжуд ҳолатни тасдиқлаш, унга гувоҳлик бериш мақсадида бир неча киши томонидан тузилган ҳужжат.
дарс жадвали	график	олий таълим муассасасида ҳар ўқув семестри бўйича ўқув ҳафтасида (олти кунлик) муайян фандан машғулотларни ўтказиш кетма-кетлигини белгилайдиган ҳужжат. дарс жадвали, одатда, факултет декани томонидан тасдиқланади.
давлат ва жамият	Государство и общество	таълим ва кадрлар тайёрлаш тизимининг фаолиятини тартибга солиш ва назорат қилишни амалга оширувчи кадрлар тайёрлаш ва уларни қабул қилиб олишнинг кафиллари;
декан	декан	лотинча «десанус» - ўнбоши; қадимий рим қўшинида 10 та аскарнинг бошлиғи бўлган. олий таълим муассасасида факултетнинг ўқув, илмий ва тарбиявий ишлари раҳбари.
доктарантура	магистратуры	фан номзоди илмий даражаси негизида 3 йил давом этади, «фан доктори» илмий даражасини олиш учун диссертатсия ҳимоя қилиш билан ниҳоясига етади.
дотсент	доцент	лотинча «досенс» сўзидан олинган бўлиб

		– ўқитаётган деган маънони англатади.
двигателсимон машиналар	двигательной парк	бир кўринишдаги энергияни бошқа кўринишдаги энергияга айлантириб берувчи машиналарга айтилади.
ёълон	объявление	кўпчилик ёки маълум гуруҳдаги шахсларни яқин орада (келгусида) бўладиган бирор – бир тадбир – мажлис, учрашув, суҳбат, шунингдек, ишга, ўқишга қабул қилиш ва бошқалар ҳақида хабардор қилишга қўлланувчи ёзма ахборот.
фармойиш	регулирование	муассаса маъмурияти (директор, унинг ўринбосалари, бош муҳандис, унинг ўринбосарлари), шунингдек бўлимлар раҳбарлари томонидан амалий масалалар юзасидан қабул қилинадиган ҳужжат
факультет	Мировые судьи	лотинча «факултас» сўзидан олинган бўлиб, олий таълим муассасасининг ўқув-илмий ва маъмурий бўлинмаси маъноасини билдиради. факультетни декан бошқаради
фан	наука	юқори малакали мутахассилар тайёрловчи ва улардан фойдаланувчи, илғор педагогик ва ахборот технологияларини ишлаб чиқувчи;
гувоҳнома	сертификат	муайян шахснинг хизмат ва бошқа ҳолатларини шунингдек, бирор ишга ваколатини кўрсатувчи ҳужжат.
ҳисобот	отчеты	муайян вақт учун режалаштирилган иш ёки вазифа, топшириқларнинг бажарилиши, амалий долзарб ишлар, хизмат ва илмий сафарлар якуни ҳақида маълумот берувчи ҳужжат.
ҳосилавий бирлик	производная единица	берилган бирликлар тизимининг бирликларидан тузилган, таърифловчи тенглама асосида келтириб чиқариловчи ҳосилавий катталиқнинг бирлигига айтилади.
илова хат	письмо- заявление	хатни қабул қилиб олувчиларни жўнатилган ҳужжатлар ҳақида ёзма хабардор қилиш учун қўлланувчи қисқача хабар қоғозидир.
ишончнома	адвокат	муайян муассаса ёки айрим шахс ўз номидан иш кўриш учун иккинчи бир шахсга ишонч билдирадиган ёзма

		ваколатли хужжат
илмий кенгаш	научный совет	олий таълим муассасасининг ректори раҳбарлигида проректорлар, факултет деканлари, етакчи мудирлари, профессор-ўқитувчилар, аъло даражада ўқийдиган фаол талабалар таркибидан иборат жамоатчилик ташкилоти бўлиб, у таълим муассасасидаги ўқув, илмий-услубий, илмий-тадқиқот, маънавий-маърифий ва тарбиявий ишларни уйғунлаштиришга қаратилган асосий масалаларни муҳокама этади ва улар бўйича қарорлар қабул қилади.
инспексия текшируви	контрольный осмотр	сертификатлаштириш ва аккре-дитлашда урнатилган талабларга мувофиқлигини тасдиқлаш мак-садида сертификатлаштирилган маҳсулот, сифат ёки ишлаб чиқариш-ни бошқариш тизимлари, сертификатлаштириш бўйича идоралар, синаш лабораториялари (марказлари) нинг фаолиятини такрорий баҳолаш процедураси.
ишчанлик	бизнес	маҳсулотнинг бузилишига қадар ишлаш қобилиятига (муддатига) айтилади.
ишлаб чиқариш	производство	кадрлар бўлган эҳтиёжни, шунингдек уларнинг тайёргарлик сифати ва савиясига нисбатан қўйиладиган талабларни белгиловчи асосий буюртмачи, кадрлар тайёрлаш тизимини молия ва моддий-техника жиҳатидан таъминлаш жараёнининг қатнашчиси.
ишлаб чиқариш амалиёти	производственная практика	талабалар конструкторлик масаласини ечиш учун зарур бўлган конструкторлик-технологияси бўйича назарий билимларни ва амалий кўникмаларни; технологик ҳужжатлардан фойдаланиш, конструкторлик ҳужжатларини технологик назорат қилиш, деталлар конструксияларига ишлов бериш
кафолат хати	гарантийное письмо	муайян бир шарт ёки ваъдани тасдиқлаш мақсадида тузилади.
кафедра	отдел	юнонча «катҳедра» - стул, ўриндик деган маъноларни билдиради.
касбий фаолият объекти	Объектом профессиональн	предметлар, воқелиklar, жараёнлар ва фаолият доирасида ҳаракатга

	ой деятельности	йўналтирилган тизимлар;
касбий фаолият соҳаси	сфера профессиональн ой деятельности	илмий, ижтимоий, иқтисодий, ишлаб чиқаришда намоён бўладиган касбий фаолият объектларининг мажмуи;
касбий фаолият тури	профессиональн ая деятельность	таълим йўналишига ўзгартишлар киритиш мақсадида касбий фаолият объектига таъсир қилишнинг усуллари, услублари ва тавсифи
катта илмий ходим-изланувчи	старшие научные сотрудники	олий таълим муассасасига ёки илмий-тадқиқот муассасасига катта илмий ходим-изланувчи лавозимига белгиланган тартибда қабул қилинган шахс;
катта илмий ходимлар-изланувчилар институти	Научно-исследовательск ий институт старших сотрудников	ишлаб чиқаришдан бўшаган ҳолда мутахассисликни чуқур ўрганиш ва докторлик диссертациясини тайёрлаш ва ҳимоя қилиш мақсадида улар томонидан илмий изланишлар олиб бориш бўйича фан доктори даражаси изланувчилари учун олий таълим муассасалари ва илмий-тадқиқот муассасаларида ташкил этиладиган олий малакали илмий ва илмий-педагог кадрлар ихтисосликлар бўйича олий ўқув юртидан кейинги таълим шакли;
катта ўқитувчи	великий учитель	кўп йиллик илмий-педагогик иш тажрибасига эга бўлган, одатда, илмий даражаси бўлмаган ўқитувчи.
катталиқ	размер	сифат томонидан кўпгина физикавий объектларга (физикавий тизимларга, уларнинг ҳолатларига ва уларда ўтаётган жараёнларга) нисбатан умумий бўлиб, миқдор томонидан ҳар бир объект учун хусусий бўлган хоссадир.
катталиқнинг бирлиги	размер блока	таъриф бўйича соний қиймати 1га тенг қилиб олинган катталиқ тушунилади
катталиқнинг ўлчамлиги	размер размера	шу катталиқнинг тизимдаги асосий катталиқлар билан боғлиқлигини кўрсатадиган ва пропорционаллик коэффициентини 1 га тенг бўлган ифодага айтилади.
катталиқнинг қиймати	значение размера	қабул қилинган бирликларнинг маълум бир сони билан катталиқнинг миқдор тавсифини аниқлаш.
классификатор	Классификатор	олий маълумотли кадрлар тайёрлаш

		йўналишлари ва мутахассисликларининг тизимлаштирилган руйхати
компетентсия	компетентность	тегишли соҳада касбий фаолият юритиш учун зарур бўлган билим, кўникма, малака ва шахсий сифатлар мажмуи;
комплекс	комплекс	буюмнинг икки ёки ундан ортиқ ихтисослаштирилган қисимлари бўлиб, улар ушбу буюмни тайёрловчи корхонада йиғиш амали орқали бир-бири билан бирлаштирилмайди, аммо ўзаро боғлиқ бўлган эксплуатацион функцияни бажариш учун мўлжалланган бўлади.
комплект	полный	икки ёки ундан ортиқ маҳсулотдан иборат бўлиб, улар ишлаб чиқариш корхонасида йиғиш амали орқали ўзаро бирлаштирилмаган буюмлар тўпламидан иборат бўлади ва ёрдамчи хусусиятга эга бўлган умумий эксплуатацион вазифани бажариш учун мўлжалланган бўлади.
конспект	Конспект	ёзувнинг энг муҳим шакли конспектдир
коррозия	коррозия	металларнинг коррозияловчи муҳит билан кимёвий ёки электрокимёвий ўзаро таъсири натижасида металларнинг емирилиши
корхона стандарти	бизнес-стандарт	маҳсулотга, хизматга ёки жараёнга корхонанинг ташаббуси билан ишлаб чиқиладиган ва унинг томонидан тасдиқланган ҳужжатдир.
куратор	куратор	лотинча «суратор» сўзидан олинган бўлиб, бирор иш, бирор шахс, бирор нарса устидан назорат олиб боориш топширилган ҳомий
лабаратория ишлари	лабораторная работа	ёки амалий машғулот назарий билимларни чуқур ўзлаштириш ва мустаҳкамлашга қаратилган аудиториядаги ўқув машғулоти дир.
лектсия	лекция	ўқиш, ўқитувчининг ижодий тавсифидаги аудиторияда ўқув режаси бўйича ўтказиладиган назарий дарс машғулоти дир.
маълумотнома	ссылка	бўлган воқеа ёки мавжуд ҳолатларни билдириш – ахборот бериш мазмунида ифодаладиган ҳужжат.

мажлис баёни	Описание встречи	турли йиғилиш, кенгаш ва бошқа тур анжуманларнинг боришини, мажлис қатнашчиларининг чиқишларини ва улар қабул қилган қарорларни аниқ, сиқик ҳолда қайд қилувчи расмий ҳужжат.
меҳнат дафтарчаси	запись	ишчи ва хизматчиларнинг меҳнат фаолиятини кўрсатувчи асосий ҳужжат.
муносабат белгиси	индикатор отношения	хизмат ҳужжатлари устига мансабдор шахслар томонидан муайян фикр билдириб ёзиладиган қайдлар.
магистратура	магистр	аниқ мутахассислик бўйича бакалаврият негизида камида икки йил давом этадиган олий таълим бўлиб, ундаги таҳсил якуний квалификациясион давлат аттестацияси ва магистрлик диссертациясини ҳимоя қилиш билан ниҳоясига етказилади
машинасозлик технологиясининг объекти	Объектом технологии машиностроения	технологик жараён ҳисобланади, предмети бўлиб эса-технологик жараённинг қонуниятларини ташқи ва ички боғланишларини ўрнатиш ва тадқиқодлаш ҳисобланади.
миллий стандарт	национальный стандарт	стандартлаштириш билан шуғулланадиган миллий идора томонидан қабул қилинган ва истеъмолчиларнинг кенг доирасига яроқли бўлган стандартдир.
модуль	модуль	тарбиялаш ва ўқитишга йўналтирилган мақсадлар ва натижаларга нисбатан муайян мантиқий тугалланганликка эга бўлган ўқув фани (курси) ёки ўқув фанлари (курслари)нинг маълум бир қисми;
мустақил изланувчи	независимые исследователи	олий таълим муассасасига ёки илмий-тадқиқот муассасасига мустақил изланувчиликка белгиланган тартибда қабул қилинган шахс.
мустақил изланувчилик	независимые исследователи	ишлаб чиқаришдан бўшамаган ҳолда докторлик диссертациясини тайёрлаш ва ҳимоя қилиш мақсадида мутахассисликни чуқур ўрганиш ва улар томонидан илмий изланишлар бўйича фан доктори илмий даражаси изланувчилари учун олий таълим

		муассасалари ва илмий-тадқиқот муассасаларида ташкил этиладиган олий малакали илмий ва илмий-педагог кадрлар бўйича олий ўқув юртидан кейинги таълим шакли;
мутахассислик	специализация	Ба-боскичнинг таълим дастури бўйича олий таълим муассасаси битирувчиси томонидан эгалланган ва бериладиган «магистр» академик даражаси доирасида касб фаолиятининг муайян турини бажаришни таъминловчи муайян мутахассислик бўйича билимлар, ўқувлар ва кўникмалар комплекси.
низом	правила	муассаса ёки унинг таркибий бўлинмалари тузилиши, ҳуқуқи, вазифалари, бурчлари, ишни ташкил қилишлари тартиботини белгиладиган ҳуқуқий ҳужжат. низом айрим мансабдор шахсларга ва турли тадбирлар (кўрик, мусобақа, конкурс ва бошқалар)га нисбатан ҳам тузилиши мумкин.
ўқитиш муддати	продолжительн ость обучения	талабалар томонидан ўқув режа ва дастур ўзгартирилиши учун белгиланган меёрий муддатдир.
ўқитиш сифатини назорат қилиш	контролировать качество обучения	талабанинг билим савиясини текшириш ва унинг ўқув дастурини ўзлаштириш даражасини аниқлаш
ўқув режаси	план обучения	тегишли йўналиш ва мутахассисликлар бўйича ўқитиладиган ўқув фанлари ва курсларининг таркибини ҳамда уларнинг ўқув семестри бўйича ҳажмини соатларда белгиладиган меёрий ҳужжат.
ўқув семестри	учебный семестр	олий таълим муассасасида ўқув йилининг ярмини ташкил этувчи, ўзаро боғлиқ фанларнинг маълум мажмуини ўзлаштиришга мўлжалланган ва улар бўйича якуний назорат билан тугалланадиган қисми.
ўқув йили	учебный год	2 сентябрдан 30 июнгача бўлган олий таълим муассасасининг фаолият даври. ўқув йили, одатда, икки ўқув семестрига бўлинади.
олий маълумот	уровень	шахс томонидан олий таълимнинг

даражаси	высшего образования	муайян таълим дастурини ўқув режалари ва фанлар дастурини мазкур маълумот ҳақида тегишли давлат ҳужжати берилган ҳолда, ўзлаштириши натижаси;
олий маълумот ҳақида давлат ҳужжати (диплом)	высшее образование документ (диплом)	аккредитатсиядан ўтган олий таълим муассасалари битирувчиларига бериладиган ва уларнинг олий таълимнинг таълим дастурларини ўқув режалари ва фанлар дастурини бажарганликларини тасдиқловчи давлат намунасидаги ҳужжат.
олий ўқув юртидан кейинги таълим	высшее и послевузовское образование	жамиятнинг олий малакали илмий ва илмий-педагогик кадрларга бўлган эҳтиёжини таъминлашга йўналтирилган узлуксиз таълим тури;
олий таълим муассасаси аккредитатсияси	учреждения высшего образования аккредитации	олий таълим муассасаси фаолияти даражасининг от дтс мезон ва талабларига жавоб беришининг давлат томонидан эътироф этилиши
олий таълим муассасаси аттестатсияси	институты сертификации высшего образования	олий таълим муассасасида кадрлар тайёрлаш мазмуни, даражаси ва сифатининг от дтс талабларига мувофиқлигини аниқловчи тадбир
олий таълим йўналишлари таснифлагичи	Классификация областей высшего образования	олий таълим йўналишлари ва мутахассисликлари классификатори олий маълумотли кадрлар тайёрлаш учун бакалаврият таълими йўналишлари ва магистратура мутахассисликларининг тизимлаштирилган рўйхати.
олий таълим юналишлари ва мутахассисликлар н классификатори	классификатор направлений и специальностей высшего образования	олий маълумотли кадрлар тайёрлаш учун бакалаврият таълими йўналишлари ва магистратура мутахассисликларининг тизимлаштирилган рўйхати;
профессор	профессор	лотинча «профессор» - мураббий деган маънони англатади. у тегишли илмий унвонли, олий таълим муассасасида асосий назарий машғулотлар (лектсиялар)ни олиб боровчи ҳамда илмий-тадқиқот ишларига раҳбарлик қилувчи юқори малакали ўқитувчи.
профиль	профиль	таълим дастурининг аниқ касбий фаолиятнинг муайян тури ёки объектига йўналганлиги;

проректор	Проректор	сўзи «про» - бирга ва «ректор» сўзларидан ташкил топган бўлиб, бирга бошқариш маъноасини билдиради. олий таълим муассасаларида проректорлар, асосан, қуйидаги масалалар бўйича фаолият юритадилар: маънавият ва маърифат масалалари; ўқув ишлари бўйича; илмий ишлар ва ахборот технологиялари бўйича; иқтисод ва тадбиркорлик ишлари бўйича проректор.
пухталиқ	тщательный	маҳсулотнинг вақт давомида ўз иш қобилиятини сақлаш хусусиятига айтилади.
қоида	правило	муайян ҳаракат тартиботини белгилайди (идора жойлашган уй-жойдан фойдаланиш қоидаси; архивга хужжат материаллари топшириш қоидаси) ёки ўрнатилган меъёрдан келиб чиқиб бажариладиган фаолиятни кўрсатади
қисқа ёзув	короткая статья	бу китоб мақолаларининг мазмунини оддий таърифлаш, баён қилиш ва баъзида уни баҳолаш демакдир.
қисқача МАЪРУЗА	краткий отчет	мавзу билан ўзаро боғлиқ бўлган бир ёки бир неча ишнинг мазмунини умумлаштириб қайта хикоя қилиб беришдир.
рахбарий хужжат	Руководящий документ	стандартлаштириш идораларининг ва хизматларнинг вазифаларини, бурчларини ва ҳуқуқларини, уларнинг ишлари ёки ишларининг айрим босқичларини бажариш усуллари, тартибини тушунилади.
ректор	ректор	лотинча «ректор» сўзидан олинган бўлиб, олий таълим муассасасининг раҳбари деган маънони англатади.
ресурс	ресурс	маҳсулотнинг рухсат этилган хизмат муддати бўлиб, соат билан аниқланади.
сўров хат	Письмо с просьбой	жавоб талаб қиладиган бундай ёзишмаларда маълумотлар, хужжатлар ёки бошқа зарурий нарсалар сўралади.
семинар	семинар	лотинча «семинариум» - кўчириб ўтказиш. талабаларни мустақил таълим олиш, мустақил фикрлаш ва ижодий меҳнатга тайёрлаш учун мўлжалланган,

		уларнинг фан бўйича билимларини чуқурлаштириш
сертификатлаштириш	сертификация	гувоҳлик бериш, қайд ёки шаҳодат этиш, ишонч билдириш маъноларини билдирувчи сертифус (лотинча) сўзидан олинган бўлиб, керакли ишончлилик билан маҳсулотнинг муайян стандартга ёки техникавий ҳужжатга мувофиқлигини учинчи, холис ва тан олган томон фаолиятини билдиради.
сертификатлаштириш тизими	система сертификации	мувофиқдикни сертификат-лаштиришни утказиш учуй протседуралар ва бошқарувнинг уз кри-даларига эга булган тизим
шартнома	контракт	икки ёки ундан ортиқ томоннинг гражданлик ҳуқуқлари ва мажбуриятларини белгилаш, ўзгартириш ёки тўхтатиш йўлидаги келишувидир.
шахс	человек	кадрлар тайёрлаш тизимининг бош субъекти ва объекти, таълим соҳасидаги хизматларнинг истёмолчиси ва уларни амалга оширувчи;
стипендия	стипендия	лотинча «стипендиум» - тўлов, маош – давлат олий таълим муассасасининг кундузги бўлимида яхши баҳолар билан ўқиётган талабаларга мунтазам (ҳар ойда) тўлаб бориладиган пул
таржимаи хол	биографии крапинку	маълум бир шахс томонидан ўз шахсий ҳаёти ва фаолияти ҳақида баён қилинган ёзув.
тилхат	ваучер	маълум шахс ёки муассасадан пул, ҳужжат, қимматбаҳо буюмлар ёхуд бошқа нарса олинганлигини тасдиқловчи расмий ёзма ҳужжат.
тушунтириш хати	пояснительная записка	хизмат соҳасидаги, хизматга алоқадор масалани, унинг айрим жихатларини ёзма изоҳловчи ва муассаса (бўлим) раҳбарига (ички) ёки юқори ташкилотга (ташқи) йўлланувчи ҳужжатдир.
таълим сифатини назорат қилиш	для контроля качества образования	ўқитиш мазмуни ва натижаларининг давлат таълим стандартлари талабларига мувофиқлигини текшириш.
таъмирлаш	ремонт	ишлаш қобилиятини тиклаш мақсадида машинанинг ёки айрим қисмларининг нуқсонларини бартараф этиш ишлари

		мажмуидир.
талабалар уйи	Студенческий дом	таълим олиш даврида бошқа вилоятлардан келган талабаларни вақтинчалик яшаш жойи билан таъминлайди.
танишув амалиёти	Изучение практики	талабалар чарм ва мўйна буюмлари ишлаб чиқарувчи корхоналар структураси, бўлимлари ва корхоналарда фойдаланиладиган жиҳозларнинг ҳар хил турлари билан танишадилар
техникавий шартлар	технические условия	буюртмачи билан келишилган ҳолда, ишлаб чиқарувчи томонидан ёки буюртмачи томонидан тасдиқланган аниқ маҳсулотга (хизматга) бўлган техникавий талабларни белгиловчи меъёрий ҳужжатдир.
технологик ўтиш	технологический переход	ишлов беришдан ёки йиғилувчи деталларни бирлаштиришдан ташкил топувчи, қўлланилган асбоб ва юзаларнинг доимийлигини характерловчи технологик амалнинг тугалланган қисмига тушунилади.
тезислар	диссертаций	бу китоб ёки мақолага муҳим фикрларни, мустақил тўпланган материалларни келтирмасдан қиска ва аниқ таърифлашдир
устав	устав	муайян муносабат доирасидаги фаолият ёки бирор давлат органи, муассасанинг тузилиши вазифасини йўналтириб турадиган асосий низом ва қоидалар мажмуи.
узлуксиз таълим	непрерывное образование	малакали рақобатбардош кадрлар тайёрлашнинг асоси бўлиб, таълимнинг барча турларини, давлат таълим стандартларини, кадрлар тайёрлаш тизими тузилмаси ва унинг фаолият кўрсатиш муҳитини ўз ичига олади;
халқаро стандарт	международный стандарт	бу стандартлаштириш билан (стандартлаштириш бўйича) шуғулланадиган халқаро ташкилот томонидан қабул қилинган ва истеъмолчиларнинг кенг доирага яроқли бўлган стандартдир
яқунловчи давлат	Итоговой	бакалавр ёки магистр даражасига

аттестатсияси	государственно й аттестации	қўйиладиган малака талабларига мувофиқ холда, маълум талаб ва тартиботлар воситасида (фанлар бўйича давлат аттестатсияси, битирув малакавий иши ёки магистрлик диссертатсияси ҳимояси) битирувчи томонидан олий таълим дастурининг ўқув режа ва дастурларининг бажарилиши сифатини баҳолаш
йўналиш	направление	5-босқичнинг таълим дастури бўйича олий таълим муассасаси битирувчиси томонидан эгалланган ва бериладиган «бакалавр» академик даражаси доирасида касб фаолиятининг муайян турини бажаришни таъминловчи базавий ва фундаментал билимлар, ўқувлар ва кўникмалар комплекси.
йўриқнома	отбор проб	инструксия (правила) - бу ишларни ёки уларнинг айрим босқичларини мазмуни ва таркибини белгиловчи меъёрий ҳужжатдир.

ТАЯНЧ СУЗ ВА ИБОРАЛАР

1.	Олий таълим	18.	Укув жараёни
2.	Магистратура	19.	Укув режа
3.	Бакалаврият	20.	Ишчи дастур
4.	Гуманитар фанлар	21.	Календар режа
5.	Умумий фанлар	22.	Метрология
6.	Ихтисослик фанлар	асослари	
7.	Автоматлаштириш	23.	Физик катталиклар
тизимлари		24.	Замонавий ишлаб
8.	Талаба ҳукуки	чиқариш	
9.	Талаба вазифаси	25.	Илгор технология
10.	Таълим тугрисидаги	26.	Китоб устида ишлаш
конун		27.	Конспект
11.	Библиография	28.	Тезислар
12.	Босма нашр	29.	Киска ёзув
13.	Кутубхоналар	30.	Аннотация
хизмати		31.	Кириш
14.	Чёт эл нашрлари	32.	Хуллоса
15.	Маълумотнома-	33.	Эълон.
ахборот		34.	Йурикнома.
16.	Методик булим	35.	Маълумотнома.
17.	Техник норматив		
хужжатлар		55.	Мажлис баёнидан
36.	Ариза.	кўчирма.	
37.	Таржимаи хол.	56.	Маълумотнома.
38.	Тавсифнома.	57.	Мехнат дафтарчаси.
39.	Тавсиянома.	58.	Таржимаи хол.
40.	Буйруқ.	59.	Телеграмма.
41.	Фрамойиш.	60.	Телефонаограмма.
42.	Мажлис баёни.	61.	Даво хат.
43.	Таклифнома	62.	Илова хат.
44.	Билдиришнома.	63.	Илтимос хат.
45.	Тилхат.	64.	Суров хат.
46.	Ишончнома.	65.	Тасдиқ хат.
47.	Гувоҳнома.	66.	Эслатма хат
48.	Хизмат хатлари.	67.	Шартнома.
49.	Муносабат белгиси.		
50.	Кафолат хатлари..		
51.	Курсатма.		
52.	Далолатнома.		
53.	Йурикнома.		
54.	Низом		

Фойдаланил
ган
адабиётлар
рўйхати

А д а б и ё т л а р

1. И.А.Каримов. Ўзбекистон XX1 аср бусагасида хавфсизликка тахдид, баркарорлик шартлари ва тараккиёт кафолатлари.Тошкент, «Ўзбекистон», 1997 2. Кадрлар тайёрлаш миллий дастури амалда. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар маҳкамасининг таълим тугрисидаги қарорлари.Тошкент,1998.

3. Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини ислох қилиш бўйича меъёрий ҳужжатлар. 1 қисм. Тошкент, 1998.

4. Нормативные документы по реформированию системы высшего образования Республики Узбекистан. Часть II. Ташкент, 1999.

5. Государственный стандарт Узбекистана. Государственная тизим стандартов непрерывного образования Узбекистана. Высшее образование требования к обязательному минимуму содержания и уровню подготовки бакалавра по профессионально-педагогическому направлению В162500-Технологические машины и оборудование (педагог). Издание официальное. Ташкент. 1999.

6. Государственный стандарт Узбекистана. Государственная система стандартов непрерывного образования Узбекистана. Высшее образование требования к обязательному минимуму содержания и уровню подготовки бакалавра по профессионально-педагогическому направлению В520600-Технология машиностроения, оборудование и автоматизация машиностроительного производства. Издание официальное. Ташкент. 1998 г

7. Н.Махмудов., А.Мадвалиев., Н.Махкамов ва бошқалар. Ўзбек тилида иш юртиш (муншаот). Тошкент. 1990.